

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

Μεταπτυχιακή εργασία

**«Μορφοφωνολογικές αλληλεπιδράσεις στη κατάκτηση μορφολογικά
σύνθετων δομών»**

Παντελόγλου Γεωργία

A.M. 422

Εξάμηνο 12^ο

Υπεύθυνη καθηγήτρια : κ. Τζακώστα.

1^η Επιβλέπουσα: κ. Τζακώστα

2^η Επιβλέπουσα: κ. Συνώδη

3^η Επιβλέπουσα: κ. Καραϊσκού.

Ρεθόμνο 2021

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ανθρώπους που ήταν δίπλα καθ' όλη τη διάρκεια της εργασίας. Πρώτη από όλους την υπεύθυνη καθηγήτρια μου κ. Τζακώστα, η οποία ήταν πάντα πρόθυμη να μου προσφέρει την πολύτιμη βοήθεια της, λύνοντας τις απορίες που προέκυπταν κατά την υλοποίηση της εργασίας προσφέροντας μου επίσης, την ορθή καθοδήγηση για την ομαλή συγγραφή της. Χωρίς τη βοήθεια της η διαδικασία εκπόνησης θα αποτελούσε μια δύσκολη διαδικασία. Έπειτα, θέλω να ευχαριστήσω τις συμφοιτήτριες μου Νούρ Γιαρέμ και Χρυσανγή Δερζέκου για τη σημαντική βοήθεια τους. Την πρώτη για τη συλλογή των δεδομένων, όπου εντός πολύ μικρού χρονικού διαστήματος καταφέραμε να συγκεντρώσουμε τον απαραίτητο αριθμό συμμετεχόντων για τη διεξαγωγή της έρευνας και τη δεύτερη για την καθοδήγηση στη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω όλους όσους μου συμπαραστάθηκαν κυρίως συναισθηματικά, ενθαρρύνοντας με να μην παρατήσω αυτή μου την προσπάθεια, άλλα να καταφέρω να υλοποιήσω τον στόχο μου παρά τις προσωπικές μου αναστολές.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	σελ. 1
-----------------	--------

Κεφάλαιο 1 Γενικά στοιχεία για τη γλώσσα

1.1 Ορισμός της γλώσσας	σελ.3
1.2 Saussure (1857-1913)/NoamChomsky (1928)	σελ.4
1.3 Γλώσσα και εγκέφαλος	σελ.8
1.3.1 Η υπόθεση της κρίσιμης περιόδου	σελ.9
1.4 Στάδια γλωσσικής ανάπτυξης από την βρεφική έως την παιδική ηλικία	σελ.10
1.4.1 Η προγλωσσική περίοδος	σελ.10
1.4.2 Η ολοφραστική περίοδος	σελ.11
1.4.3 Ανάπτυξη λεξιλογίου	σελ.12
1.4.4 Η τηλεγραφική περίοδος	σελ.12
1.4.5 Στάδιο προτάσεων με τρεις λέξεις	σελ.13
1.4.6 Προσχολική περίοδος	σελ.13
1.5 Τι είναι η γραμματική	σελ.13
1.5.1 Γλωσσικά επίπεδα	σελ.14

Κεφάλαιο 2 Φωνολογία

2.1 Γενικά στοιχεία	σελ.15
2.2 Η κατάκτηση του φωνολογικού μηχανισμού	σελ.16
2.3 Στάδια φωνητικής ανάπτυξης/φωνολογικής ανάπτυξης του παιδιού	σελ.18
2.3.1 Φωνολογική αντίληψη	σελ.21
2.3.2 Φωνολογική παραγωγή/φωνολογικά λάθη	σελ.22
2.3.2.1 Αντικαταστάσεις φωνημάτων	σελ.23
2.3.2.2 Παράλειψη ή πρόσθεση τμημάτων	σελ.24

2.3.2.3 Φαινόμενα μετάθεσης και αφομοίωσης μέσα στη λέξη	σελ.25
2.4 Η συλλαβή	
2.4.1 Γενικά στοιχεία για τη χρησιμότητα της συλλαβής	σελ.26
2.4.2 Βασικές έννοιες συλλαβικής δομής	σελ.28
2.4.2.1 Φωνολογικός χρόνος	σελ.32
2.4.2.2 Η έξοδος της συλλαβής	σελ.33
2.4.2.3 Περιορισμοί στην έμβαση της συλλαβής	σελ.33
2.4.2.4 Περιορισμοί της γραμματικής συλλαβικής δομής ηχητική ιεραρχία	σελ.34
2.4.2.5 Συμφωνική ισχύς/ εξασθένιση, ενίσχυση	σελ.38
2.4.2.6 Περιορισμοί στην έξοδο της συλλαβής	σελ.40
2.4.2.7 Περιορισμοί της προσωδιακής φωνολογίας	σελ.41
2.4.2.8. Συλλαβικός πόδας και τονισμός	σελ.42
2.4.8.1 Χαρακτηριστικά του ελληνικού πόδα	σελ.45
2.4.2.9 Συλλαβοποίηση	σελ.45
2.4.2.9.1.Κανόνες συλλαβοποίησης της νέας ελληνικής	σελ. 46
2.5 Συμφωνικά συμπλέγματα	
2.5.1 Διμελή συμφωνικά συμπλέγματα	σελ.47
2.5.2 Γενικευμένη αρχή της ακολουθίας της ηχητικότητας	σελ.48
2.5.2.1 Απόσταση ηχητικότητας	σελ.49
2.5.2.2 Περιορισμοί	σελ.51
2.5.2.3 Περιορισμός υποχρεωτικού περιγύρου	σελ.51
2.5.2.4 Νομιμοποίηση της έμβασης	σελ.51
2.5.2.5 Συμπλέγματα στη μέση της λέξης	σελ.53
2.5.2.6 Τριμελή συμφωνικά συμπλέγματα	σελ.54
2.5.2.7 Τετραμελή συμφωνικά συμπλέγματα	σελ.56
2.5.2.8 Κατάκτηση συμφωνικών συμπλεγμάτων, απλοποιήσεις	σελ.56
2.5.2.9 Θεωρία μαρκαρίσματος	σελ.59

2.5.2.10 Μοντέλο τριών κλιμάκων σελ.59

2.6 Ο τόνος

2.6.1 Γενικά στοιχεία σελ.63

2.6.2 Ο τόνος μέσα σε μια γραμματική λέξη σελ.64

2.6.3 Τοποθέτηση του τόνου σελ.66

2.6.4 Λειτουργίες του τόνου σελ.68

2.6.5 Φωνολογικά φαινόμενα που επηρεάζουν τη θέση του τόνου σελ.70

2.6.5.1 Σχήματα τονισμού στα ουσιαστικά σελ.70

2.6.5.2 Σχηματά τονισμού στα επίθετα σελ.71

2.6.5.3 Σχηματα τονισμού στα ρήματα σελ.72

2.6.6 Τονικά μοντέλα για την ελληνική γλώσσα σελ.73

Κεφάλαιο 3 Ανασκόπηση ερευνών πάνω στη φωνολογική ανάπτυξη

3.1 Συλλαβή και παιδικός λόγος σελ.77

3.2 Συμφωνικά συμπλέγματα και παιδικός λόγος σελ.78

3.3 Κατάκτηση του τόνου από τα παιδιά σελ.87

3.3.1 Στάδια ανάπτυξης τονισμού σελ.91

Κεφάλαιο 4 Μορφολογία

4.1 Τι είναι η μορφολογία σελ.93

4.2 Μορφήματα και είδη μορφημάτων σελ.94

4.2.1 Προθήματα και επιθήματα, ορισμοί σελ.95

4.2.2 Είδη λεξικών και γραμματικών μορφημάτων σελ.95

4.2.3 Αλλόμορφα και αλλόφωνα σελ.96

4.2.4 Ελεύθερα και δεσμευμένα σελ.97

4.3 Προθήματα, επιθήματα και οι λειτουργίες τους σελ.98

4.3.1 Προθήματα σελ.98

4.3.2 Επιθήματα σελ.104

4.3.3 Γλωσσικά στοιχεία που επιδέχονται επιθήματα σελ.104

4.4 Παραγωγή	σελ.106
4.4.1 Πρωτότυπες και παράγωγες λέξεις	σελ.106
4.4.2 Παραγωγή με την προσθήκη προθημάτων και επιθημάτων	σελ.107
4.4.3 Παραγωγικά προσφύματα	σελ.110
4.4.4 Παραγωγή χωρίς προσφύματα	σελ.115
4.4.4.1 Παράγωγα με φωνηεντική αλλαγή του θέματος	σελ.115
4.4.4.2 Παραγωγή με μετάπλαση	σελ.116
4.4.4.3 Παραγωγή με αλλαγή τονισμού	σελ.117
4.4.4.4 Αναδιπλασιασμός	σελ.117
4.5 Σύνθεση	σελ.118
Κεφάλαιο 5 Ερευνητικό μέρος	
5.1 Ψευδολέξεις, προηγούμενα ερευνητικά δεδομένα	σελ.119
5.2 Μεθοδολογία παρούσας έρευνας	σελ.129
5.2.1 Σκοπός	σελ.129
5.2.2 Χρησιμότητα της έρευνας	σελ.129
5.2.3 Ερευνητικά ερωτήματα	σελ.130
5.2.4 Ερευνητικές υποθέσεις	σελ.130
5.2.5 Εργαλείο	σελ.130
5.2.6 Συμμετέχοντες	σελ.131
5.3 Στατιστική ανάλυση των δεδομένων	σελ.131
5.3.1 Αποτελέσματα	σελ.138
5.3.2 Περιορισμοί και μελλοντικές προτάσεις	σελ.139
Συμπεράσματα	σελ.141
Βιβλιογραφία	σελ.142
Παράρτημα	σελ.151

Εισαγωγή

Η γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα αντικείμενα μελέτης των ερευνητών, παρότι το ζήτημα αυτό έχει εξετασθεί στο πέρασμα των χρόνων. Τα παιδιά εξακολουθούν να μας εκπλήσσουν με τις απαντήσεις τους σε διάφορα τεστ και συνεχώς ανακαλύπτονται νέες πτυχές για τη χρήση της. Το κάθε παιδί που εκτίθεται στη γλώσσα έχει τη δυνατότητα να ενεργοποιήσει άπειρους μηχανισμούς για την κατάκτηση της, μέχρι να καταλήξει μηχανισμό που είναι ο βέλτιστος για το ίδιο. Τα παιδιά κατά τη διάρκεια κατάκτησης περνούν από διάφορα στάδια όπου εντοπίζονται λάθη, τα όποια θεωρούνται αποδεκτά μέχρι να φτάσουν στο ορθό αποτέλεσμα, μέσα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Σημαντικό ρόλο βέβαια, διαδραματίζει και η πολυπλοκότητα της δομής της οποίας καλούνται να παράγουν τα παιδιά.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται μια σύντομη αναφορά στα γενικά στοιχεία της γλώσσας. Στο δεύτερο κεφάλαιο μελετάμε τη φωνολογική ανάπτυξη των παιδιών, τα στάδια ανάπτυξης της, καθώς και τα λάθη που προκύπτουν κατά τη διάρκεια της διαδικασίας. Στη συνέχεια γίνεται μια συζήτηση για τη συλλαβή της ελληνικής γλώσσας, τα χαρακτηριστικά και τους περιορισμούς της καθώς και σε ερευνητικά δεδομένα για το πώς τα παιδιά κατακτούν και χρησιμοποιούν τις συλλαβές. Ακολουθούν τα συμφωνικά συμπλέγματα ενώ γίνεται αναφορά για τα είδη τους, την τοποθέτησή τους μέσα στη λέξη, στον τρόπο σχηματισμού τους, τους περιορισμούς που προκύπτουν ως προς την τοποθέτησή τους, καθώς επίσης τις μορφές απλοποίησης που χρησιμοποιούν τα παιδιά, μέχρι να φτάσουν στην πλήρη κατάκτησή τους. Κλείνοντας, σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται αναλύση στη μορφή, τον ρόλο και τις λειτουργίες του νεοελληνικού τόνου, κάνοντάς παράλληλα αναφορά στα τονικά μοντέλα για την Ελληνική γλώσσα.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρατίθενται εμπειρικά ερευνητικά δεδομένα για την κατάκτηση της συλλαβής, των συμφωνικών συμπλεγμάτων και της κατάκτησης του τόνου από τα παιδιά. Έπειτα, στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη μορφολογία της ελληνικής και κυρίως στην παραγωγή λεξιλογίου, όπου αποτελεί και τον βασικό πυλώνα της εργασίας ενώ στο πέμπτο κεφάλαιο μας απασχολεί το ζήτημα των

ψευδολέξεων και ο τρόπος χρήσης τους από τους ερευνητές, με σκοπό να εξετάσουν διαφορετικούς τομείς της γλωσσικής ανάπτυξης των παιδιών τυπικής και ατυπικής ανάπτυξης. Στο έκτο κεφάλαιο έχουμε το ερευνητικό κομμάτι της εργασίας, όπου αναφέρεται ο σκοπός της έρευνας, παρουσιάζονται τα ερευνητικά ερωτήματα και οι υποθέσεις. Ακολουθεί η αναλυτική περιγραφή του εργαλείου που χορηγήθηκε, ο αριθμός των συμμετεχόντων στην έρευνα καθώς και ο τρόπος χορήγησης του εργαλείου. Επίσης, έχουμε τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων μας, τους περιορισμούς της έρευνας άλλα και μελλοντικές προτάσεις προς εξέταση από τους ερευνητές και τα αποτελέσματα της. Τελός παρατίθενται τα συμπεράσματα από την εκπόνηση της εργασίας, η βιβλιογραφία και το παράρτημα.

Κεφάλαιο 1 Γενικά στοιχεία για τη γλώσσα

1.1 Ορισμός της γλώσσας

Κατά διάφορες χρονικές περιόδους έχουν δοθεί πολλοί ορισμοί για το τι ακριβώς είναι η γλώσσα. Παρακάτω θα παραθέσουμε μερικούς ορισμούς.

«Η γλώσσα δεν είναι μια λειτουργία του ατόμου που μιλάει. Είναι κάτι που βρίσκεται πέρα και έξω από το άτομο. Είναι προϊόν που το άτομο καταγράφει παθητικά. Δεν προϋποθέτει ποτέ προμελέτη, και η σκέψη παρεμβαίνει μονάχα για την ενέργεια ταξινόμησης» (Τομπαϊδης, 1995, σελ.24).

«Η γλώσσα δεν είναι απλώς ένα εργαλείο επαφής και επικοινωνίας άλλα μια πρόκληση και ένα όργανό σκέψης, καθώς και μια πηγή πολιτισμού» (Ανδρέου, 2012, σελ. 119).

«Η γλώσσα την οποία ήδη γνωρίζει και μιλά ένα παιδί για παράδειγμα έξι ετών (τη γραπτή μορφή της οποίας προσπαθεί να μάθει να διαβάζει), συγκροτείται από δομικά στοιχεία, όπως φωνήματα, συλλαβές, μορφήματα, λέξεις και προτάσεις» (Πόρποδας, 2002, σελ. 205).

Από τους παραπάνω ορισμούς γίνεται αντιληπτό ότι η γλώσσα αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για την επικοινωνία του ανθρώπου, η οποία έχει δυο προαπαιτούμενα: να υπάρχει ένας πομπός κι ένας δέκτης που να χρησιμοποιούν το ίδιο σύστημα επικοινωνίας, δηλαδή τη γλώσσα, η οποία φαίνεται να είναι μια αβίαστη φυσική διαδικασία μεταξύ των ανθρώπων.

1.2 Saussure (1857-1913) / Noam Chomsky (1928)

Ο Saussure ήταν ο άνθρωπος που άλλαξε τις αντιλήψεις για τη γλώσσα θέτοντας τις βάσεις για τη σύγχρονη γλωσσολογία. Οι Πανεπιστημιακές του μελέτες δημοσιεύτηκαν το 1916 από τους μαθητές του στο βιβλίο *Cours de linguistique générale* (Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας).

Πριν το έργο του, μοναδική μελέτη της γλώσσας αποτελούσε η λέξη, η οποία εξετάζονταν απομονωμένη από το γλωσσικό της περιβάλλον. Ο ίδιος ισχυρίστηκε ότι κάθε γλωσσικό στοιχείο πρέπει να μελετάται σε δύο διαστάσεις: τη συγχρονική (συγχρονία) και τη διαχρονική (διαχρονία). Στην πρώτη διάσταση, τη συγχρονική, η επεξεργασία του γλωσσικού στοιχείου γίνεται μαζί με τα άλλα γλωσσικά στοιχεία που συνυπάρχουν μαζί του το ίδιο χρονικό διάστημα στο κοινό γλωσσικό περιβάλλον. Στη δεύτερη διάσταση το γλωσσικό στοιχείο μελετάται ιστορικά, δηλαδή η εξέλιξη του από τη στιγμή που εμφανίστηκε μέχρι να φτάσει στην τελική του μορφή.

Οι μελετητές της γλώσσας μέχρι τότε μελετούσαν τη γλώσσα κατά κύριο λόγο στη διαχρονική της διάσταση. Ουσιαστικά, μελετούσαν μόνον τη γραπτή της διάσταση, θεωρώντας την προφορική της μορφή όχι τόσο σημαντική, ώστε να είναι άξια μελέτης. Ο Saussure αντίθετα, θεωρούσε ότι από τις δύο μορφές που έχει η γλώσσα γραπτή και προφορική μορφή πρέπει να δίνεται προτεραιότητα στον προφορικό λόγο, διότι βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη, ενώ ο γραπτός λόγος είναι πιο στατικός (Μπασλής, 2006 · Τομπαΐδης, 1995).

Ο Saussure για να αποφύγει τη σύγχυση χρησιμοποιεί τις έννοιες *γλώσσα*, *λόγος* και *ομιλία*.

Ως γλώσσα ορίζεται: «Το κοινωνικό μέρος του λόγου το έξω από το άτομο που από μόνο του δεν μπορεί ούτε να τη δημιουργήσει ούτε να την τροποποιήσει. Υπάρχει μονάχα δύναμη ενός είδους παλαιού συμβολαίου μεταξύ των μελών μιας κοινότητας» (Τομπαΐδης, 1995, σελ. 25).

Ο λόγος αποτελεί μια ατομική πράξη που εκτελείται με τη θέληση και την ευφυΐα του ατόμου, χρησιμοποιώντας την κοινωνική γλώσσα. Ο λόγος έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

«*Την επιλογή*»: Κάθε άτομο διαλέγει κάθε φορά τα μέσα (φωνητικά, λεξιλογικά, συντακτικά) με τα οποία θα εκφράσει αυτά που επιθυμεί» (Τομπαΐδης, 1995, σελ. 24-25).

«*Την ποικιλία στις εκφωνήσεις της γλώσσας*»: Πράγμα που το κάνει εκούσια ο ομιλητής, δηλαδή δημιουργεί τους κατάλληλους γλωσσικούς συνδυασμούς, ώστε να μπορέσει να επικοινωνήσει με τους γύρω του (Τομπαΐδης, 1995, σελ. 25).

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά του λόγου κάνουν φανερό ότι επέρχονται αλλαγές στη γλώσσα σε ατομικό επίπεδο σε πρώτη φάση. Στη συνέχεια, κάποιες από αυτές μεταφέρονται στο κοινωνικό επίπεδο προκαλώντας γλωσσικές αλλαγές. (Τομπαΐδης, 1995).

Ως *ομιλία* ορίζεται: «Τα δεδομένα της γλωσσικής συμπεριφοράς από συγκεκριμένους ομιλητές σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο» (Φιλιππάκη - Waburton, 1992, σελ. 31). Συνεπώς, η ομιλία είναι κάτι το ασταθές καθώς χρησιμοποιείται καθημερινά και στηρίζεται στη δομή του λόγου.

Ο Saussure υποστηρίζει ότι η γλώσσα αποτελείται από ένα σύστημα σημείων. Το σημείο χωρίζεται σε δύο μέρη: Την έννοια *σημαινόμενο* και την ακουστική εικόνα της λέξης, *το σημαίνον*. Με αυτό τον τρόπο έθεσε τέλος στις διαμάχες για τη σχέση ονομάτων και πραγμάτων. Η επιστήμη της γλωσσολογίας μελετά τις εσωτερικές σχέσεις της γλώσσας, τις σχέσεις της φωνολογικής μορφής και περιεχομένου, σημασίας και μορφής όπως εμφανίζεται στο πλαίσιο της σήμανσης, και όχι της δήλωσης. Η σήμανση είναι συμβατική, αφού δεν υπάρχει κανένας συγκεκριμένος λόγος. Για παράδειγμα, η λέξη καρέκλα οφείλει να έχει μια συγκεκριμένη φωνολογική απεικόνιση /karékla/ (καρέκλα) /kalékla/ (καλέκλα). Συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι η δεύτερη σχέση είναι αιτιολογική, δηλαδή η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο όνομα και στο πράγμα είναι αιτιώδης (Lyons, 2012 ·Τομπαΐδης, 1995).

Noam Chomsky (1928)

Ο Noam Chomsky από την άλλη, γνωρίζουμε ότι δημιούργησε τη θεωρία της γενετικής μετασχηματιστικής γραμματικής στα τέλη της δεκαετίας του 1950, προκειμένου να ερμηνεύσει τόσο την εμφυτότητα του ανθρώπου για γλώσσα όσο και την ικανότητα του να τη δημιουργεί και να την καταλαβαίνει. Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι ο γλωσσικός μηχανισμός χαρακτηρίζεται από δημιουργικότητα και το είδος των προτάσεων που δημιουργούνται από τους ομιλητές και παράλληλα εξαρτάται από το γλωσσικό περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται και σε τι αναφέρονται. Αυτό συμβαίνει για να μην υπάρχει μόνο μια έκφραση σαν ετικέτα σε αυτό στο οποίο αναφέρονται. Ακόμη, υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος από τη γέννηση του κατέχει έναν μηχανισμό γλωσσικής κατάκτησης LAD (language acquisition device), που του επιτρέπει τόσο την κατανόηση της γλώσσας που μιλιέται στο περιβάλλον όσο και στην παραγωγή της. Αυτός ο μηχανισμός θέτει ως προϋπόθεση μια ψυχολογική ωρίμανση, η οποία επιτρέπει στο παιδί να προσαρμοστεί στο γλωσσικό του περιβάλλον.

Η εμφυτοκρατική προέλευση της γλώσσας οδήγησε τον Chomsky στην υπόθεση των καθολικών χαρακτηριστικών μιας γλώσσας. Ως καθολικά χαρακτηριστικά ορίζονται: *«Οι ομοιότητες που υπάρχουν σε όλες τις γλώσσες του κόσμου»* (Τομπαΐδης, 1995, σελ 66). Αν δεν υπήρχαν αυτά τα χαρακτηριστικά θα ήταν αδύνατο από το παιδί να μάθει τη γλώσσα (Ανδρέου, 2012· Τομπαΐδης, 1995).

Σύμφωνα με τον Chomsky η γραμματική είναι ένας πεπερασμένος μηχανισμός που επιτρέπει την παραγωγή άπειρων γραμματικών φράσεων σε μια γλώσσα βασισμένη σε κάποιους κανόνες. Βασισμένοι σε αυτούς ο Chomsky προχώρησε στη διάκριση της γλωσσικής ικανότητας και της γλωσσικής χρήσης.

Συγκεκριμένα, ως *γλωσσική ικανότητα* ορίζει: *«Δημιουργικότητα/ικανότητα του ατόμου να παράγει ή να καταλαβαίνει άπειρο αριθμό φράσεων που δεν άκουσε ποτέ πριν, και με τη γραμματικότητα των φράσεων, δηλαδή την ικανότητα να ξεχωρίζει τις γραμματικές από τις αντιγραμματικές φράσεις»* (Ανδρέου, 2012, σελ.42· Lyons, 2012, σελ. 259 ·Τομπαΐδης, 1995, σελ. 67).

Ως γλωσσική χρήση ορίζει: «Ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο ο καθένας χρησιμοποιεί τη γλώσσα, με όλους τους ψυχοπαθολογικούς και φυσιολογικούς περιορισμούς που συνεπάγεται η χρήση αυτή» (Ανδρέου, 2012, σελ. 42 · Lyons, 2012, σελ. 259 · Τομπαΐδης, 1995, σελ. 67).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της γενετικής μετασχηματιστικής γραμματικής είναι ότι η δομή των λέξεων χωρίζεται σε δύο τμήματα: τη βαθιά και την επιφανειακή δομή.

Βαθιά δομή ονομάζουμε: «Την υποκειμενική δομή που αντανακλά την έννοια της πρότασης» (Ανδρέου, 2012, σελ. 42 · Schater, Gilbert & Wengner, 2012, σελ. 347 · Τομπαΐδης, 1995, σελ. 68). Η βαθιά δομή παριστά το σημασιολογικό περιεχόμενο της φράσης, η οποία εκφωνείται. Η σημασία αυτή αναπαριστάται μέσα από αφηρημένα σύμβολα που περιγράφουν τις σχέσεις μεταξύ των στοιχείων ενός μη γλωσσικού φαινομένου που θα ερμηνευθεί μέσω του εκφωνήματος (Τομπαΐδης, 1995), ενώ επιφανειακή δομή ονομάζουμε: «Την οργάνωση της φράσης ως φυσικό φαινόμενο» (Ανδρέου, 2012, σελ. 42 · Schater et al., 2012, σελ. 347 · Τομπαΐδης, 1995, σελ. 68). Για να γίνουν πιο ξεκάθαροι οι παραπάνω ορισμοί θα δώσουμε ένα παράδειγμα. Οι προτάσεις «Ο σκύλος κυνήγησε την γάτα» και «Η γάτα κυνηγήθηκε από τον σκύλο» σημαίνουν το ίδιο πράγμα, δηλαδή έχουν την ίδια βαθιά δομή, άλλα η επιφανειακή δομή είναι διαφορετική. Γνωρίζουμε ότι για να δημιουργήσουμε μια πρόταση ξεκινάμε πρώτα από τη βαθιά δομή ακολουθεί το νόημα και στη συνέχεια δημιουργούμε την επιφανειακή δομή, δηλαδή επιλέγουμε συγκεκριμένες λέξεις ώστε να εκφράσουμε το νόημα που θέλουμε (Ανδρέου, 2012 · Schater et al., 2012).

1.3 Γλώσσα και εγκέφαλος

Ο ανθρώπινος εγκέφαλος αποτελεί ένα πολύπλοκο όργανο του ανθρώπινου σώματος. Ο τρόπος εκτέλεσης διάφορων λειτουργιών του, ακόμα και σήμερα είναι εν μέρει κατανοητές από τον άνθρωπο. Ο εγκέφαλός χωρίζεται σε δύο ημισφαίρια: το δεξί και το αριστερό, που συνδέονται μεταξύ τους με ένα συνδετικό ιστό το μεσολόβιο. Το εξωτερικό στρώμα των ημισφαιρίων καλύπτονται από τον φλοιό ή αλλιώς τον φλοιό που περιλαμβάνει 10^{10} νευρώνες, οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους με ίνες λευκής ουσίας που είναι ίσες σε αριθμό με τα νευρικά κύτταρα. Οι ίνες αυτές εδράζονται κάτω από τον φλοιό. Το δεξί ημισφαίριο του εγκεφάλου είναι αυτό που λαμβάνει σήματα από το αριστερό ημισφαίριο. Στη συνέχεια, τα σήματα αυτά ελέγχονται και έπειτα εκτελούνται οι απαραίτητες ενέργειες. Το ίδιο συμβαίνει και με το αριστερό ημισφαίριο αντίστοιχα, καθώς ο εγκέφαλος ωριμάζει αναπτύσσονται συγκεκριμένες νευρωνικές δομές επιτρέποντας την ανάπτυξη της γλώσσας. Κατά τη διάρκεια της βρεφικής και νηπιακής ηλικίας η επεξεργασία της γλώσσας πραγματοποιείται σε διάφορες περιοχές του εγκεφάλου. Σταδιακά, μεταφέρονται στα γλωσσικά μέρη του εγκεφάλου. Η πρώτη περιοχή είναι η περιοχή *Broca*, η οποία βρίσκεται στον αριστερό μετωπιαίο φλοιό του εγκεφάλου και είναι υπεύθυνη για την παραγωγή λόγου. Η δεύτερη περιοχή είναι η *Wernike*. Βρίσκεται, στον αριστερό κροταφικό φλοιό του εγκεφάλου και εμπλέκεται στην κατανόηση της γλώσσας προφορική και νοηματική (Fromkin, Rodman & Hyams, 2012· Lyons, 2012· Schater, Gilbert & Wengner, 2012). Με την ωρίμανση του εγκεφάλου ή αλλιώς ημισφαιρική εξειδίκευση ή πλευρικοποίηση, αυτές οι περιοχές ειδικεύονται σε τέτοιο βαθμό στη γλώσσα, ώστε οποιαδήποτε βλάβη σε αυτές να καταλήγει σε μια κατάσταση που ονομάζεται *αφασία* και ορίζεται ως «*δυσκολία στην παραγωγή και την κατανόηση της γλώσσας*» (Fromkin et al., 2012, σελ. 73 ·Schater et al., 2012, σελ. 356).

1.3.1 Η υπόθεση της κρίσιμης περιόδου

Το παιδί από τη στιγμή της γέννησης του εκτίθεται στη γλώσσα καθώς το περιβάλλον που μεγαλώνει είναι πλούσιο σε γλωσσικά ερεθίσματα, όπως οι συνομιλίες των γονιών του ή οι ομιλίες άλλων ανθρώπων. Τα παιδιά κατακτούν τη γλώσσα χωρίς κάποια ειδικευμένη μορφή διδασκαλίας.

Αν όμως κάποιο παιδί δεν εκτεθεί σε γλωσσικά ερεθίσματα από τη γέννηση έως την εφηβεία δεν αναπτύσσει τη γλώσσα. Άλλοι επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η γλωσσική ανάπτυξη ολοκληρώνεται στα επτά χρόνια, λόγω της μεγάλης πλαστικότητας του εγκεφάλου, αλλιώς το παιδί δεν θα κατακτήσει τη γραμματική και την ικανότητα του φυσικού ομιλητή. Αυτό ονομάζεται *κρίσιμη περίοδος* (Fromkin et al., 2012, σελ. 89· Lyons, 2012, σελ. 275). Αυτό, έχει αποδειχθεί μέσα από συμπεριφοριστικά πειράματα που έχουν γίνει σε ζώα που βρίσκονται στην κρίσιμη περίοδο. Το πείραμα του Erik Lenneberg έγινε σε παπάκια, όπου εντυπώνουν την εικόνα της μητέρας τους είτε αυτό είναι αντικείμενο είτε ζώο ή άνθρωπος εννέα με εικοσιτέσσερις ώρες μετά την εκκόλαψη τους.

Άλλα ισχυρά παραδείγματα της ύπαρξης της κρίσιμης περιόδου είναι τα εγκαταλελειμμένα ή απομονωμένα παιδιά, τα οποία δεν μίλησαν ποτέ ή κατάφεραν απλώς να εκφράσουν κάποιες λέξεις (επίπεδο τηλεγραφικού λόγου)

1978 Victor: «Εγκαταλείφθηκε στο δάσος, όταν ήταν μικρός και δεν κατάφερε ποτέ να αναπτύξει λόγο».

1970 Genie: Ανακαλύφθηκε σε ηλικία δεκατεσσάρων ετών εγκαταλελειμμένη. Όλα αυτά τα χρόνια ήταν κλειδωμένη στο υπόγειο του σπιτιού της έχοντας ελάχιστη επαφή με τους ανθρώπους, καθώς ο πατέρας της ήταν αυτός που την κρατούσε έγκλειστη. Μετά από μεγάλη και χρονοβόρα προσπάθεια των επιστημόνων κατάφερε να αρθρώσει λέξεις χωρίς όμως να έχουν γραμματική δομή (Fromkin et al., 2012, σελ.90· Lyons, 2012, σελ. 276).

1.4 Στάδια γλωσσικής ανάπτυξης από τη βρεφική ως την παιδική ηλικία

Η γλώσσα αποτελεί μια πολύπλοκη γνωστική δεξιότητα παρόλα αυτά μαθαίνουμε την προφορική της μορφή και να την κατανοούμε χωρίς να καταβάλουμε ιδιαίτερη προσπάθεια. Μπορούμε να παίρνουμε μέρος σε σύνθετες συζητήσεις με τους ανθρώπους γύρω μας, πριν να πάμε στο σχολείο. Θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά κατακτούν τη σύνθεση της γλώσσας παρά την ελάχιστη εκπαίδευσή τους.

Αξίζει να τονίσουμε τρία βασικά χαρακτηριστικά της γλωσσικής ανάπτυξης. Τα παιδιά μαθαίνουν τη γλώσσα με γοργούς ρυθμούς. Ένα μέσο νήπιο ενός έτους είναι σε θέση να γνωρίζει περίπου δέκα λέξεις. Αυτό το περιορισμένο λεξιλόγιο επεκτείνεται σε 10.000 λέξεις μέσα στα επόμενα τέσσερα χρόνια, απαιτώντας από το παιδί να μαθαίνει έξι με οχτώ λέξεις σε καθημερινή βάση. Δεύτερον, τα παιδιά κάνουν μερικά λάθη καθώς μαθαίνουν να μιλούν, τα οποία αφορούν συνήθως γραμματικούς κανόνες. Τρίτον, ο παθητικός έλεγχος της γλώσσας στα παιδιά αναπτύσσεται ταχύτερα από τον ενεργητικό έλεγχο. Σε κάθε στάδιο της γλωσσικής ανάπτυξης τα παιδιά κατανοούν τη γλώσσα καλύτερα από ό, τι την μιλάνε (Schater et al., 2012).

1.4.1 Η προγλωσσική περίοδος.

«Σε ηλικία δύο μηνών τα μωρά παράγουν ήχους που μοιάζουν με φωνήματα που ονομάζονται *ψελλίσματα*» (Ανδρέου, 2012, σελ. 120 ·Shaffer, 2004, σελ. 365). Είναι διάφοροι λαρυγγικοί ήχοι φωνούλες γουργουρίσματα.

Εδώ παρατηρείται μια αλλαγή στον τονικό χρωματισμό των ήχων. Το βρέφος επαναλαμβάνει αυτούς τους ήχους γιατί μέσα από αυτή τη διαδικασία αντλεί ικανοποίηση. Τα ψελλίσματα δεν αντιστοιχούν στα φωνήματα των ενηλίκων. Από τον έκτο μήνα περιορίζονται στα φωνήματα της μητρικής γλώσσας.

«Σε ηλικία τεσσάρων με έξι μηνών τα βρέφη *βαβίζουν*. Επαναλαμβάνουν, δηλαδή συνδυασμούς φωνηέντων και συμφώνων όπως: ‘‘μαμαμα’’ ή ‘‘παπαπα’’ που μπορούν να μοιάζουν με λέξεις άλλα δεν έχουν κανένα νόημα» (Ανδρέου, 2012, σελ. 120 ·Shaffer, 2004, σελ. 365).

Το βάβισμα εμφανίζεται σε όλα τα βρέφη του κόσμου ακόμα και στα κωφά. Βέβαια, η παραγωγή τους ελαττώνεται και στη συνέχεια διακόπτεται εφόσον δεν υπάρχουν εξωτερικά ερεθίσματα. Τα βαβίσματα εξελίσσονται και τα μωρά ηλικίας δέκα με δώδεκα μηνών αρχίζουν να χρησιμοποιούν ορισμένους ήχους σε ορισμένες μόνο περιστάσεις (Ανδρέου, 2012, σελ. 120 ·Shaffer, 2004, σελ. 365).

1.4.2 Η ολοφραστική περίοδος

«Το πρώτο στάδιο της ομιλίας που έχει νόημα. Στην ολοφραστική περίοδο τα νήπια αρθρώνουν μεμονωμένες λέξεις, οι οποίες συχνά αντιπροσωπεύουν τη νοηματική αξία μιας πρότασης» (Ανδρέου, 2012, σελ. 120 ·Shaffer, 2004, σελ. 367). Αυτά που παράγει στην αρχή το βρέφος γίνονται αντιληπτά μόνο από τα άτομα του στενού οικογενειακού του περιβάλλοντος. Πολλές φορές τα νήπια δεν λένε καθόλου την άτονη συλλαβή ή αντικαθιστούν ένα σύμφωνο μ’ ένα φωνήεν. Αυτά τα λάθη οφείλονται κυρίως στο ότι η φωνητική οδός δεν είναι αρκετά ώριμη, ώστε να αρθρωθούν με τον σωστό τρόπο (Ανδρέου, 2012, σελ. 120 ·Shaffer, 2004, σελ. 367).

1.4.3 Ανάπτυξη λεξιλογίου

Το παιδί διαθέτει ένα μικρό αριθμό λεξιλογίου περίπου στις δέκα λέξεις. Ωστόσο το παιδί αυξάνει με ραγδαίο ρυθμό στην ηλικία των δεκαοχτώ με εικοσιτεσσάρων μηνών, και το λεξιλόγιο του αυξάνεται κατά δέκα με είκοσι λέξεις την εβδομάδα. *«Αυτή η απότομη αύξηση του λεξιλογίου ονομάζεται κατονομασία»* (Shaffer, 2004, σελ. 368).

1.4.4 Η τηλεγραφική περίοδος

«Σε ηλικία δεκαοχτώ έως εικοσιτεσσάρων μηνών τα παιδιά αρχίζουν να συνδυάζουν τις λέξεις φτιάχνοντας απλές προτάσεις. Αυτό ονομάζεται τηλεγραφικός λόγος». Συγκεκριμένα, τα παιδιά μαθαίνουν πρώτα ότι είναι πιο εύκολο από τη δομή της γλώσσας και στη συνέχεια μαθαίνουν ορισμένες με τη σημασία τους, παραλείποντας όλους τους υπόλοιπους όρους της πρότασης (Ανδρέου, 2012, σελ. 121 ·Shaffer, σελ. 373). Συνήθως οι λέξεις που παράγει είναι δύο λέξεις στη σειρά και μπορεί να είναι: ρήμα, ουσιαστικό επίθετο ή επίρρημα. Οι συνδυασμοί που πραγματοποιούνται δεν είναι τυχαίοι. Οι λέξεις που χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία προτάσεων με δύο λέξεις είναι συγκεκριμένες. Η μια λειτουργεί ως κύριος άξονας της πρότασης ενώ όλα τα υπόλοιπα τοποθετούνται από δίπλα. Η προαναφερόμενη μορφή πρότασης ονομάστηκε αξονικό μοντέλο. Εν συντομία, τα γλωσσικά στοιχεία, τα οποία έχει στη διάθεση του το παιδί δεν λειτουργούν μεμονωμένα, άλλα οργανώνονται σε ένα πρώτο σύστημα δημιουργώντας μια υποτυπώδη γραμματική (Ανδρέου, 2012, σελ. 121).

1.4.5 Στάδιο προτάσεων με τρεις λέξεις

Σε ηλικία 2-3 ετών οι προτάσεις του παιδιού επεκτείνονται και αποτελούνται από τρεις λέξεις. Η επιλογή των λέξεων και η τοποθέτηση τους δεν είναι τυχαία. Οι πιο συνηθισμένες δομές αυτών των προτάσεων είναι α) υποκείμενο - ρήμα αντικείμενο, β) υποκείμενο - ρήμα - τοπικός προσδιορισμός, γ) υποκείμενο ρήμα - τοπικός προσδιορισμός - άρνηση. Σε αυτό το στάδιο δεν μας ενδιαφέρει η μορφολογία των λέξεων (η κλίση) όσο η δομή των προτάσεων που σχηματίζουν και ο τρόπος τοποθέτησης τους μέσα σε αυτές (Ανδρέου, 2012, σελ. 121).

1.4.6 Προσχολική περίοδος

Τα παιδιά στην περίοδο της προσχολικής ηλικίας αρχίζουν να κάνουν χρήση του πληθυντικού αριθμού πράγμα που αποτελεί ένα γραμματικό μόρφημα. Το παιδί αρχίζει να πειραματίζεται μ' αυτή την έννοια. Αρχίζει να μαθαίνει τους μετασχηματιστικούς κανόνες, καθώς ο λόγος εμπλουτίζεται με τον σχηματισμό αρνητικών προτάσεων συμπεριλαμβάνοντας αρχικά το *όχι* και στη συνέχεια το *δε(ν)* και το *μη*. Έπειτα, αρχίζει να τοποθετεί άρθρα και προθέσεις στις προτάσεις ενώ έχουμε και την εμφάνιση ερωτηματικών προτάσεων: *ποιός;*, *Πού;*

Μετά τα τρία έτη τα παιδιά, αντιλαμβάνονται τις έννοιες μικρός - μεγάλος ενώ παράλληλα είναι ικανά να προσαρμόζουν τον λόγο τους, ώστε να γίνονται αντιληπτά από τους άλλους (Ανδρέου, 2012, σελ. 121 ·Shaffer, 2004, σσ. 377-381).

1.5 Τι είναι η γραμματική

Ως γραμματική ορίζεται: *«Η γραμματική μιας γλώσσας αποτελείται από τους φθόγγους και τα φθογγικά σχήματα. Τις βασικές σημασίες όπως τις λέξεις και τους κανόνες που χρησιμεύουν στο συνδυασμό όλων αυτών των στοιχείων για τον σχηματισμό προτάσεων με επιθυμητή σημασία»* (Fromkin et al., 2013, σελ. 44).

Η γραμματική είναι ένα *σύστημα*. Η γλώσσα επίσης, είναι ένα σύστημα που στηρίζεται στις πολύπλοκες σχέσεις και τους κανόνες ανάμεσα στα στοιχεία που το

αποτελούν. Αυτές οι σχέσεις και οι κανόνες αναφέρονται σε διακριτά επίπεδα, όπου βάση αυτών οργανώνονται όλες οι φυσικές γλώσσες του κόσμου. Τα γλωσσικά επίπεδα είναι το βασικό αντικείμενο περιγραφής, ανάλυσης και έρευνας της γλωσσολογίας (Κατή, 2000 ·Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019 ·Τομπαϊδης, 1995).

1.5.1 Γλωσσικά επίπεδα

Η γλωσσική ανάλυση γίνεται με βάση τα παρακάτω γλωσσικά επίπεδα:

Τη φωνολογία: Περιλαμβάνει το σύστημα των ήχων, φθόγγων και ό,τι περιλαμβάνει μια γλώσσα που ομιλούν οι φυσικοί ομιλητές (τονισμός λέξεων), καθώς και τους κανόνες που ορίζουν ποιοι είναι οι δυνατοί συνδυασμοί και ποιοι όχι των παραπάνω κατηγοριών (Κατή, 2000 ·Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019 ·Τομπαϊδης, 1995). *Τη μορφολογία:* Που περιλαμβάνει τους κανόνες σχηματισμού λέξεων, τον χρόνο των ρημάτων, τη φωνή, το πρόσωπο, το γένος στα ουσιαστικά αλλά και τον αριθμό, την πτώση και το ποιον της ενέργειας. *Τη σύνταξη:* Περιλαμβάνει τους κανόνες σχηματισμού προτάσεων, και ό,τι αποκαλούμε μέρος του λόγου. *Τη σημασιολογία:* όπου συναντάμε το σύστημα σημασιών - εννοιών στο επίπεδο της λέξης και της πρότασης (κυριολεξία, μεταφορά). *Τη πραγματολογία:* Τι εννοούμε με τη γλώσσα, τον δημιουργό και τον δέκτη. Αποτελεί το τελευταίο επίπεδο γραμματικής και ορισμένοι γλωσσολόγοι δεν την εντάσσουν στα στοιχεία της γλώσσας (Κατή, 2000, σελ.140 ·Μαγουλάς & Μαγουλά, σελ. 266, ·Τομπαϊδης, 1995, σελ. 69).

Η παραπάνω διάκριση σε γλωσσικά επίπεδα που μελετώνται ως ξεχωριστοί κλάδοι της επιστήμης της γλωσσολογίας, πραγματοποιείται για ερευνητικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς. Παρόλα αυτά, η γλώσσα ως μια φυσική διεργασία αποτελεί ένα ενιαίο πολύπλευρο σύνολο, όπου όλοι οι τομείς είναι αλληλένδετοι και αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους. Αυτό δεν καθιστά ευδιάκριτα τα όρια που υπάρχουν ανάμεσα τους. Έτσι, η μελέτη της γλώσσας πρέπει να γίνεται ολιστικά ως ένα ενιαίο σύνολο χωρίς να παραβλέπεται η αλληλεπίδραση των σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στα επίπεδα της γλώσσας (Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019).

Κεφάλαιο 2 Φωνολογία

2.1 Γενικά στοιχεία

Φωνολογία

«Φωνολογία είναι ο τομέας της γλωσσολογίας που μελετά, περιγράφει και αναλύει τις μονάδες του προφορικού λόγου που έχουν λειτουργική αξία, εξετάζει δηλαδή εκείνες τις αφηρημένες νοητικές μονάδες που έχει κατακτήσει ο/η ομιλητής/τρια μιας γλώσσας, τις έχει στο μυαλό, στη συνείδηση του/της και αποτελούν προϋπόθεση για να χρησιμοποιήσει τους φθόγγους μιας γλώσσας. Σε τελευταία ανάλυση η φωνολογία ενδιαφέρεται για τις μονάδες του προφορικού λόγου, που μπορούν να διαφοροποιούν μεταξύ τους τις λέξεις» (Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 49).

Η φωνολογία συνδέεται και αλληλοεπιδρά με άλλα επίπεδα της γλώσσας κυρίως με εκείνα που βρίσκονται πιο κοντά στη φωνητική και τη μορφολογία (Μαγούλας & Μαγούλα, 2019).

Η φωνολογία στηρίζεται στις ελάχιστες διαφοροποιητικές μονάδες της γλώσσας που είναι τα φωνήματα. *«Φώνημα είναι η ελάχιστη, εναλλάξιμη και διακριτική μονάδα» (Μαγούλας & Μαγούλα, 2019, σελ. 274).* Θεωρείται ελάχιστη, γιατί δεν είναι δυνατή η περαιτέρω ανάλυση του, εναλλάξιμη διότι, μπορεί στο ίδιο φωνολογικό περιβάλλον να εναλλαχθεί παράγοντας ομοειδείς μονάδες όπως: το [γ] και το[j] [γαλα]- [[jeros] και διακριτική, καθώς μέσω της εναλλαγής με άλλες μονάδες διακρίνει λέξεις με διαφορετική σημασία.

Η διαφοροποιητική αξία που έχουν τα φωνήματα γίνεται αντιληπτή με τα ελάχιστα ζεύγη αντίθεσης. Ως ελάχιστο ζεύγος αντίθεσης χαρακτηρίζεται ένα ζεύγος λέξεων που διαφοροποιούνται με βάση ένα φώνημα. Φωνήματα είναι οι φθόγγοι που διαφοροποιούν σημασιολογικά τις λέξεις στις οποίες ανήκουν:

[v] και [δ] [volos]-[dolos]

[a]και[u] [alla]-[ula]

[l] και [δ] [lino]-[dino]

[e] και [i] [pleno] - [plino] (Μαγούλας & Μαγούλα, 2019, σσ.343-344· Nespov, 2013, σσ. 52-53).

Όλα τα φωνήματα είναι φθόγγοι, άλλα όλοι οι φθόγγοι που απαρτίζουν μια γλώσσα δεν είναι όλοι φωνήματα. Ως φωνήματα χαρακτηρίζονται οι φθόγγοι εκείνοι που έχουν διαφοροποιητική/ διακριτική αξία, δηλαδή αυτοί που χρησιμοποιούνται για τη δήλωση και διάκριση σημασιών μιας γλώσσας.

Η φωνολογία εκτός από τα φωνήματα μελετά και άλλα δεδομένα του προφορικού λόγου. Αυτά τα δεδομένα είναι τα λεγόμενα υπερτεμαχιακά στοιχεία όπως: ο τονισμός, ο επιτονισμός και ο ρυθμός (Μαγούλας & Μαγούλα, 2019· Χατσιαββιδής, 2012).

2.2 Κατάκτηση του φωνολογικού μηχανισμού

Στη συνέχεια, τη φωνολογία ακολουθεί η κατάκτηση του φωνολογικού μηχανισμού από τα παιδιά. *«Ως φωνολογικό μηχανισμό εννοούμε την ικανότητα του παιδιού να διακρίνει, να κατανοεί και να παράγει τους συνδυασμούς των ήχων της ομιλίας»* (Ανδρέου, 2012, σελ. 137). Για να ολοκληρωθεί η κατάκτηση αυτού του μηχανισμού το παιδί πρέπει να αναπτύξει την φωνητική αντίληψη, τη φωνητική παραγωγή, τη φωνολογική αντίληψη και τη φωνολογική παραγωγή (Ανδρέου, 2012).

1. *«Η φωνητική αντίληψη αφορά την ικανότητα του παιδιού να αντιλαμβάνεται και να κατηγοριοποιεί τους γλωσσικούς ήχους»* (Ανδρέου, 2012, σελ. 137). Σύμφωνα με τον Decasper (1992), η πρώτη επαφή με τη γλώσσα γίνεται στη μήτρα, όταν το έμβρυο ακούει τη φωνή της μητέρας του και την ξεχωρίζει από άλλες φωνές και ήχους. Μάλιστα γνωρίζουμε, ότι το βρέφος ήδη από τη γέννηση του φαίνεται να είναι εξοικειωμένο με τα χαρακτηριστικά της μητρικής του γλώσσας, τα οποία προτιμάει να ακούει σε σχέση με άλλες γλώσσες (Decasper, 1992). Επιπλέον, το βρέφος φαίνεται να προτιμά την ακρόαση ομιλίας με φυσικό επιτονισμό επικοινωνίας σε σχέση με μια εκφώνηση καταλόγου λέξεων (Ανδρέου, 2012· Harley, 2008· Κατή, 2000). Έρευνα έδειξε ότι βρέφη δέκα εβδομάδων ήταν σε θέση να διακρίνουν τους ήχους σε ηχηρούς (/b/, /d/, /g/) και άφωνους(/p/, /k/, /t/). Η εξοικείωση με μια

γλώσσα αποτελεί έναν πιθανό παράγοντα για τη μάθηση όχι μόνο ειδικών κατηγοριοποιήσεων της, αλλά και την απώλεια ικανοτήτων που δεν θεωρούνται σημαντικές για την ανάπτυξής της. Από έρευνες έχει διαπιστωθεί ότι τα βρέφη από την Ιαπωνία είναι σε θέση να διακρίνουν τη φωνολογική διαφορά ανάμεσα στους φθόγγους /l/ πλευρικό και /r/ παλλόμενο. Η αναφερόμενη φωνολογική διαφορά δεν έχει καμία φωνολογική αξία στην Ιαπωνική γλώσσα, αφού δεν γίνεται αντιληπτή από τους ενήλικες χρήστες της γλώσσας. (Ανδρέου, 2012, σελ. 138 · Κατή, 2000, σελ. 92).

Την ίδια περίοδο το βρέφος έχει την ικανότητα να αντιλαμβάνεται τα φαινόμενα προσωδίας, τα όποια χρησιμοποιούν οι γλώσσες για τη διαφοροποίηση εννοιών όπως: ο επιτονισμός της φωνής, ο μουσικός και ο δυναμικός τόνος, η αναγνώριση των συλλαβών της γλώσσας, οι λέξεις και οι φράσεις. Παρόλα αυτά, τα προσωδιακά χαρακτηριστικά δεν θεωρούνται ακριβή κριτήρια για τον διαχωρισμό των λέξεων και των φράσεων. Από την άλλη μεριά, οι ικανότητες φωνητικής διάκρισης που έχουν παρατηρηθεί αποτελούν ασφαλέστερο μέσο για την αναγνώριση των φωνημάτων (Ανδρέου, 2012 · Harley, 2008 · Κατή, 2000).

2. «*Η φωνητική παραγωγή αφορά τους ήχους που παράγει το παιδί από τους πρώτους μήνες της ζωής του*» (Ανδρέου, 2012, σελ. 138). Οι ήχοι που παράγει το βρέφος κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών της ζωής του, μοιάζουν ελάχιστα με τους γλωσσικούς, γεγονός που δημιουργεί δυσκολία στον τρόπο καταγραφής τους με τα συνηθισμένα μέσα περιγραφής της φωνολογικής παραγωγής που χρησιμοποιεί η γλωσσολογία. Για παράδειγμα, ένας ήχος που φαίνεται να αντιστοιχεί με το φωνήεν /a/, όταν ένα βρέφος κλαίει είναι πολύ συνηθισμένο χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πρόκειται για το φώνημα /a/ (Ανδρέου, 2012· Κατή, 2000).

Κατά την έναρξη της προγλωσσικής περιόδου οι ήχοι που παράγει το βρέφος είναι περιορισμένοι σε αριθμό αλλά όσο περνάει ο καιρός εμπλουτίζονται, καθώς η βιολογική ωρίμανση επιτρέπει περισσότερες κινήσεις και συνδυασμούς κινήσεων της άρθρωσης. Ο μηχανισμός της φωνηματικής παραγωγής των βρεφών αρχίζει να προσεγγίζει εκείνη των ενηλίκων σε ηλικία 6 μηνών (Ανδρέου, 2012 · Κατή, 2000).

2.3 Στάδια φωνητικής ανάπτυξης και φωνολογικής αντίληψης του παιδιού

Η φωνητική ανάπτυξη του παιδιού περνά από συγκεκριμένα στάδια που θα αναφερθούν παρακάτω (Ανδρέου, 2012 · Κατή, 2000).

1. *Εγγενείς και άναρθροι ήχοι* (0-4μήνες). Τους πρώτους δύο μήνες το βρέφος παράγει άναρθρους ήχους, ως αντανακλαστικό αποτέλεσμα, όπως είναι ο βήχας και το κλάμα. Οι παραπάνω ήχοι δεν μοιάζουν με τους γλωσσικούς, παρόλα αυτά ο βήχας θυμίζει σύμφωνα και το κλάμα φωνήεντα. Στους επόμενους δύο μήνες οι ήχοι του βρέφους θυμίζουν τα φωνήεντα /a/, /u/(=ου) και τα σύμφωνα /γ/, /χ/, /κ/. Αυτοί οι συνδυασμοί δύο τύπων ήχων σε συλλαβικού τύπου ενότητες μας δίνουν εκφορές, όπως το αγκού.

2. *Φωνητικού τύπου παιχνίδι* (4-7 μήνες). Κατά τη διάρκεια του συγκεκριμένου σταδίου το ηχητικό ρεπερτόριο εμπλουτίζεται σε αξιοσημείωτο βαθμό, προσεγγίζοντας ακόμα περισσότερο την ακουστική δομή των φωνημάτων και των συλλαβών. Από παιδί σε παιδί παρατηρούνται μεγάλες διαφορές. Το σημαντικότερο στοιχείο αποτελεί ένα συστηματικό παιχνίδι εξάσκησης με τους ήχους.

3. *Βάβισμα* (7-18 μήνες). Το παιχνίδι με τους ήχους γίνεται συστηματικό. Έχουμε την επανάληψη στερεότυπων συλλαβών όπως: (μπα, μπα,), μη στερεότυπων συλλαβών όπως (ντα, μπα, ντι) καθώς και παραγωγή φωνητικών συμπλεγμάτων παραδείγματος χάρη (παπούκι). Για πρώτη φορά όλες οι προαναφερόμενες παραγωγές θυμίζουν τη δομή πραγματικών λέξεων, αφού πρόκειται για σύνολα συλλαβών που περιστρέφονται γύρω από μια τονισμένη συλλαβή. Προς το τέλος αυτού του σταδίου οι εκφορές των παιδιών έχουν αποκτήσει και επιτονισμό, που είναι χαρακτηριστικός της μητρικής γλώσσας και παράγονται τα πιο συνηθισμένα φωνήματα που εμπεριέχονται σε όλες τις γλώσσες του κόσμου όπως: (/b/ μπ, /d/ ντ, /p/ π, /t/ τ, /k/ κ, /g/ γκ). Επίσης, παρατηρείται η παραγωγή ήχων που εμφανίζονται λιγότερο συχνά και συστηματικά στις γλώσσες του κόσμου φωνήματα όπως: (/r/ ρ, /f/ φ, /θ/ θ, /δ/ δ). Αυτά τα τελευταία φωνήματα κατακτώνται σχετικά αργά κατά τη διάρκεια της φωνολογικής ανάπτυξης, πράγμα που σημαίνει ότι παύουν να παράγονται σε μια ενδιάμεση φάση κατά τα πρώτα στάδια της γλωσσικής περιόδου (Ανδρέου, 2012, σελ. 107 · Κατή, 2000, σελ. 139).

Έτσι, κατανοούμε ότι μελέτη της φωνολογικής ανάπτυξης της γλώσσας δεν σχετίζεται μόνο με τις ικανότητες της φωνολογικής παραγωγής, άλλα και με τις γενικότερες γνώσεις για το φωνολογικό σύστημα. Αυτά καθιστούν το παιδί ικανό να αρθρώσει τη γλώσσα την οποία κατακτά στην πραγματική ομιλία, καθώς και στο να αντιληφθεί το τι ακούει.

Τα πραγματικά φαινόμενα αντίληψης και παραγωγής της γλώσσας οφείλονται και στους παράγοντες πραγμάτωσης των φωνολογικών γνώσεων. Σε μια προσπάθεια να εντοπιστούν οι υποκείμενες γνώσεις του παιδιού μέσα από δείγματα αντίληψης και άρθρωσης της γλώσσας, δημιουργούνται σημαντικά ερωτήματα. Όπως θα γίνει εμφανές από τις παρακάτω αναφορές, οι ικανότητες αντίληψης της γλώσσας φαίνονται να είναι πιο ανεπτυγμένες ή διαφορετικές από εκείνες της παραγωγής, και οι ικανότητες της παραγωγής δεν φαίνεται να εξαρτώνται μόνο από τις ικανότητες άρθρωσης.

Μια διαφορά ως προς το τι αντιλαμβάνεται το παιδί και στο τι παράγει έχει διαπιστωθεί συστηματικά. Σε κάποιες ιδιαίτερες περιπτώσεις, το ίδιο το παιδί αποδεικνύει μέσω της συμπεριφοράς του ότι αντιλαμβάνεται και αναγνωρίζει τη σημασία των φωνολογικών διαφοροποιήσεων, τις οποίες όμως δεν παράγει στη δική του ομιλία. Παρακάτω θα παραθέσουμε κάποια ενδεικτικά παραδείγματα δύο τρίχρονων παιδιών και ενός δίχρονου παιδιού. Στην πρώτη περίπτωση το παιδί αρθρώνει με λαθεμένο τρόπο μια λέξη, αντιδρά όμως, και διορθώνει τον ενήλικα που μιμείται τον λανθασμένο τρόπο του παιδιού, παρόλο που οι αρθρωτικές του ικανότητες δεν του επιτρέπουν τον σωστό τρόπο παραγωγής της λέξης (Ανδρέου, 2012 · Fromkin et al, 2013 Κατή, 2000 · Μπασλής, 2006).

Π: Δεν πάω κολείο εγώ

Ε:α! ώστε δεν πας κολείο.

Π: άντε! «χολείο» λένε (Κατή, 2000, σελ. 112).

Στη δεύτερη περίπτωση, ένα παιδί δεν διαφοροποιεί το όνομα της μητέρας του Σόνια από τη λέξη χιόνια. Και στις δύο περιπτώσεις χρησιμοποιεί τη λέξη Σόνια, όμως όταν της ζητείται να παράγει τη φράση: «Η Σόνια στα Χιόνια» προσπαθεί να τη

διαφοροποιήσει λέγοντας: «Η Σόνια τα Χιονιά» (Κατή, 2000, σελ. 122 ·Μπασλής, 2003, 2006, σσ. 21,76).

Στην τρίτη περίπτωση ο γλωσσολόγος Neil Smith με τον δίχρονο γιό του Amal, ο οποίος προφέρει τη λέξη mouth (στόμα) ως [maws] (ποντίκι)

N.S.: What does [maws] mean?

Τι σημαίνει η λέξη [maws]?

A.: Like a cat.

Όπως η γάτα

N.S.: Yes, whatelse?

Ναι, και τι άλλο;

A.: Nothingelse

Τίποτα άλλο

N.S.: It's a part of your head.

Είναι μέρος του κεφαλιού σου.

A.:(Συνεπαρμένος)

N.S.: (Αγγίζει το στόμα του Amal.) What's this?

Τι είναι αυτό;

A.: [maws] (Fromkin et al., 2013, σσ. 456-457).

Από τα παραπάνω παραδείγματα συμπεραίνεται ότι μια περιγραφή της φωνολογικής ανάπτυξης θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τόσο την αντίληψη όσο και την παραγωγή. Η ερμηνεία αυτής της διαφοράς ανάμεσα σε αυτές τις δύο ικανότητες φαίνεται ότι είναι το κλειδί για μια θεωρία φωνολογικής ανάπτυξης (Κατή, 2000).

2.3.1 Φωνολογική αντίληψη

«Η φωνολογική αντίληψη αφορά την αντίληψη εκ μέρους του παιδιού του συστήματος των αντιθέσεων που δημιουργούνται από τα φωνήματα ορισμένης γλώσσας, τα οποία διαφοροποιούν τη σημασία των λέξεων, ανάλογα με την παρουσία τους ή απουσία τους μέσα σε συγκεκριμένο περιβάλλον, όπως στις λέξεις: πόνος τόνος μόνος.» (Κατή, 2000, σελ. 112).

Οι ικανότητες φωνητικής ανάλυσης κατά τη διάρκεια της προγλωσσικής περιόδου θεωρούνται σημαντικές άλλα δεν είναι αρκετές για να υποστηρίξουν την απόκτηση φωνολογικών γνώσεων πριν τη γλωσσική περίοδο, δηλαδή την εμφάνιση των πρώτων λέξεων. Μάλιστα, υπάρχει η αντίληψη ότι οι ικανότητες του παιδιού είναι από πολύ νωρίς ανεπτυγμένες και βιολογικά προκαθορισμένες, όπως υποτίθεται και για τις ικανότητες φωνητικής διάκρισης στη βρεφική ηλικία. Οι διαφορές στη φωνολογική αντίληψη μεταξύ διαφορετικών γλωσσών συνδέεται με την επίδραση της γλώσσας, όπου εκτίθεται το παιδί (Ανδρέου, 2012 · Κατή, 2000). Οι παράγοντες που καθορίζουν το πότε το παιδί αντιλαμβάνεται ένα φώνημα είναι τρεις 1) ο βαθμός δυσκολίας άρθρωσης του φωνήματος, 2) ο βαθμός δυσκολίας ακουστικής αντίληψης του φωνήματος και 3) ο λειτουργικός ρόλος του φωνήματος στο φωνολογικό σύστημα που μαθαίνει το παιδί (Ανδρέου, 2012 · Fromkin et al., 2013 · Κατή, 2000 · Μπασλής, 2003, 2006).

2.3.2 Φωνολογική παραγωγή/Φωνολογικά λάθη

Η φωνολογική παραγωγή των παιδιών θα γίνει μέσα από την αναφορά σε έρευνες για την ελληνική γλώσσα. Η έρευνα της Magoula (2000), για παιδιά ηλικίας 1;5 -2;6, η Papadopoulou (2000), για την ηλικιακή ομάδα 3;7- 4;6 και στις δύο έρευνες γίνεται αναφορά για τους παραγόμενους ήχους των παιδιών που συμπίπτουν τουλάχιστον κατά 75%. Οι καινούριοι ήχοι που κατακτιούνται σε κάθε ηλικιακό επίπεδο θα γράφονται με πλάγια γράμματα. Γενικώς, οι πρώτοι ήχοι που παράγουν οι φυσικοί ομιλητές της ελληνικής είναι τα στιγμικά σύμφωνα. Τα έρρινα και τα τριβόμενα που αρθρώνονται ως διχειλικά και οδοντικά. Ενώ ακολουθούν τα υπερωικά στιγμικά, τα αλλόμορφα υπερωικά και τα χειλοδοντικά τριβόμενα, τα οποία στη συνέχεια ακολουθούνται από τα τριβόμενα οδοντικά και τα υγρά /l/. Έως την ηλικία των 4;6 η πλειοψηφία των ήχων παράγεται από τα παιδιά εξαιρώντας το /ʃ/.

Τα παιδιά στην ηλικία των 1;5-1;8 ετών παράγουν/ p/,/d/,/t/,/m/,/n/,/l/,/j/. Στην ηλικία των 1;9- 2;0 στους ήδη παραγόμενους ήχους προστίθενται /b/,/k/,/c/,/v/. Από την ηλικία των 2;1-2;2 προστίθεται το /f/. Στην ηλικία των 2;3-2;6 έχουμε τους ήχους /ð/, /z/ (Magoula, 2000). Κατά 3;7-4;0 έτη έχουμε/r/,/g, /θ/, /s/,z/, /ç/, /x/,y/, /ʝ/,/ç/, /ts/. Τέλος, τα παιδιά ηλικίας 4;1-4;6 αρχίζουν να παράγουν το /dz/ (Papadopoulou, 2000). Κατά τη διάρκεια της φωνολογικής παραγωγής σημειώνονται κάποια λάθη, τα οποία είναι θεμιτά, ώσπου το παιδί να κατακτήσει πλήρως το γλωσσικό του σύστημα της Magoula, 2000 ·Papadopoulou, 2000).

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η παραγωγή του παιδιού δεν είναι τυχαία, άλλα διαφέρει με συστηματικούς και συγκεκριμένους τρόπους από εκείνη των ενηλίκων. Η διαφοροποίηση που υπάρχει έχει ως αποτέλεσμα ότι η παραγωγή δεν καθορίζεται μόνο από την ομιλία στην οποία εκτίθεται το παιδί, άλλα από μια εσωτερική διαδικασία, όπου το παιδί προσπαθεί να επιλύσει τα προβλήματα της φωνολογικής παραγωγής. Πάρα τις ατομικές άλλα και διαγλωσσικές διαφορές που υπάρχουν, τα φωνολογικά λάθη των παιδιών φαίνεται να ακολουθούν μια κοινή πορεία ανεξάρτητα με τη γλώσσα που κατακτά το κάθε παιδί. Τα φωνολογικά λάθη των παιδιών χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: την αντικατάσταση φωνημάτων, την παράλειψη φωνημάτων και των συλλαβών, καθώς και φαινόμενα μετάθεσης και αφομοίωσης στα πλαίσια της λέξης (Κατή, 2000).

2.3.2.1. Αντικαταστάσεις φωνημάτων

Κατά τη διάρκεια των πρώτων σταδίων γλωσσικής ανάπτυξης είναι σύνηθες τα παιδιά να αντικαθιστούν φωνήματα. Πιο συγκεκριμένα:

Τα άφωνα σύμφωνα μετατρέπονται σε ηχηρά πριν από φωνήεν κυρίως στην αρχή της λέξης όπως :μπαπού (παππούς), Ντώνια (Τώνια).

Από την άλλη, τα ηχηρά σύμφωνα μετατρέπονται σε άηχα στο τέλος της λέξης. Στην ελληνική δεν είναι δυνατό να δοθεί κάποιο παράδειγμα, διότι οι λέξεις δεν λήγουν σε σύμφωνα, άλλα στα τελικά ν /n/ ζ /s/. Τα διαρκή σύμφωνα γίνονται στιγμικά. Για παράδειγμα, καλί (χαλί), κόμα (χώμα) τέλω(θέλω). Το φαινόμενο που παρατηρείται είναι συνηθισμένο στην Ελληνική. Έτσι, το βαμβάκι γίνεται μπαμπάκι και το σκόλασες μετατρέπεται σε σκόλασες.

Οι αντικαταστάσεις των συμφώνων είναι πιο συχνές για τα σύμφωνα εκείνα που αρθρώνονται στο εμπρόσθιο μέρος του στόματος. Όπως συμβαίνει με τα ουρανικά που τρέπονται σε ακρογλωσσικά. Έτσι, η λέξη κότα γίνεται τότε και το γκάζι ντάζι (Κατή, 2000, σελ. 123).

Οι αντικαταστάσεις φωνημάτων παρατηρούνται σε συγκεκριμένες ομάδες φωνημάτων που έχουν κοινά διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά όπως: ο τόπος και ο τρόπος άρθρωσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αντικατάσταση του θ /θ/. Νωρίς στην ανάπτυξη των παιδιών πριν φτάσουν την ηλικία των τριών ετών το θ γίνεται σα ή τα, όπου το άφωνο διαρκές οδοντικό σύμφωνο θ /θ/ μετατρέπεται σε άφωνο διαρκές ακρογλωσσικό σ /s/ ή και στο άφωνο στιγμικό ακρογλώσσικό τα /t/. Τα προαναφερθέντα σύμφωνα φαίνεται να συνδέονται μεταξύ τους από την άποψη ότι και τα τρία παράγονται στο ενδιάμεσο μέρος του στόματος κάπου στην άκρη της γλώσσας ή στα δόντια. Τα οδοντικά σύμφωνα εμφανίζουν μεγαλύτερο βαθμό δυσκολίας, γι' αυτό και αντικαθίστανται στον παιδικό λόγο άλλα και πολλές φορές και στον λόγο των ενηλίκων με τα αντίστοιχα ακρογλωσσικά. Άλλη μια περίπτωση αντικατάστασης του θ /θ/ σε μεγαλύτερη ηλικία μεταξύ τριών και τεσσάρων ετών, όπου για παράδειγμα η λέξη θάλασσα γίνεται χάλασα. Και σε αυτή την περίπτωση το θ /θ/ με το χ /x/ μοιάζουν ως προς τα χαρακτηριστικά τους και τα δύο είναι άφωνα και διαρκή. Διαφοροποιούνται όμως ως προς τον τόπο άρθρωσης. Το ένα είναι οδοντικό και το άλλο ουρανικό (Κατή, 2000, σσ. 122-124).

Παραδείγματα αντικαταστάσεων με βάση ένα κοινό χαρακτηριστικό υπάρχουν σε αφθονία. Το ίδιο φαινόμενο όχι τόσο συχνά συναντάμε και στον γραπτό λόγο των παιδιών, όπου συστηματικά γίνεται λάθος μεταξύ των το φ, /f/ με το θ, /θ/ και το β /v/, δ /ð/. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αποτελούν τα πιο δύσκολα διαρκή σύμφωνα που διαφοροποιούνται στον τόπο άρθρωσης σε χειλοδοντικά και οδοντικά σύμφωνα. Έχει όμως παρατηρηθεί ότι τα παιδιά χρησιμοποιούν περισσότερο τα χειλοδοντικά σε σχέση με τα οδοντικά, αφού είναι και εκείνα που εμφανίζονται νωρίτερα στο λόγο τους. Τέλος, το άφωνο θ /θ/ αντικαθίσταται από το άφωνο φ /f/ όπως και το ηχηρό δ /ð/ αντικαθίσταται από το ηχηρό ν /n/ (Κατή, 2000, σσ. 122-124).

2.3.2.2. Παράλειψη ή πρόσθεση τμημάτων

Το φαινόμενο που παρατηρείται εδώ είναι η προτίμηση των απλών συλλαβικών δομών, δηλαδή σύμφωνο φωνήεν. Αυτή η τάση των παιδιών έχει ως αρχικό αποτέλεσμα την απαλοιφή των τελικών συμφώνων. Με αυτό τον τρόπο η λέξη μπαμπάς στην αρχή της γλωσσικής ανάπτυξης μετατρέπεται σε μπαμπά. Η εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας χαρακτηρίζεται για την τάση απλοποίησης των συλλαβών. Γι' αυτό τον λόγο λέξεις της αρχαίας ελληνικής, όπως: η λέξη αιξ δεν είναι εύχρηστη στα νέα ελληνικά. Στις λέξεις που λήγουν σε σύμφωνο συχνά προστίθεται ένα φωνήεν που τους προσδίδει τη ζητούμενη συλλαβική δομή. Για παράδειγμα, το παίζουν γίνεται παίζουνε, το αυτήν γίνεται αυτήνη. Αυτά τα φαινόμενα συναντώνται με μεγαλύτερη συχνότητα στον παιδικό λόγο.

Άλλη μια μορφή απλοποίησης είναι η απλοποίηση συμφωνικών συμπλεγμάτων. Σε ελάχιστες περιπτώσεις το παιδί προσθέτει ένα φωνήεν ανάμεσα στα σύμφωνα για να δημιουργήσει την επιθυμητή συλλαβική δομή. Η λέξη τρένο για παράδειγμα μετατρέπεται σε τερένο και το τρίζει, τερίζει.

Ένα συνηθισμένο φαινόμενο είναι η απαλοιφή συλλαβών, ώστε να διευκολυνθεί η άρθρωση μεγάλων λέξεων όπως: η κοκκινোসκουφίτσα μετατρέπεται σε κουφίτσα, η λέξη, μαξιλάρι σε αλάρι, σκουλίκια ή λέξη σκουλαρίκια. Είναι φανερό ότι τα παιδιά αποβάλλουν τις άτονες συλλαβές που βρίσκονται στην αρχή της λέξης, ενώ

διατηρούνται οι τονισμένες και οι συλλαβές που βρίσκονται στο τέλος της λέξης. Οι απλοποιήσεις των παρακάτω ονομάτων αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα. Άρτέμης σε Άρτεμη, Θανασάκης σε Σασάκης (Κατή, 2000, σελ. 124).

2.3.2.3. Φαινόμενα μετάθεσης και αφομοίωσης μέσα στη λέξη

Κάποια από τα λάθη μπορούν να ερμηνευτούν σωστά, όταν λάβουμε υπόψη μας τη λέξη ως σύνολο.

Χαρακτηριστικό φαινόμενο αποτελεί η μετάθεση των συλλαβών στο εσωτερικό της λέξης. Η ερμηνεία για τη συγκεκριμένη γλωσσική συμπεριφορά είναι ότι υπάρχει προτίμηση από τους φυσικούς ομιλητές της γλώσσας της χρήσης συμφώνων, που αρθρώνονται στο μπροστινό μέρος του στόματος για την αρχή της λέξης. Οι λέξεις που αρχίζουν με ουρανικό σύμφωνο και έπεται χειλικό σύμφωνο (άρθρωση στα χείλη) όπως οι λέξεις κουμπί και καπάκι, γίνονται μπουκί και πακάκι. Επίσης, η λέξη ντουλάπα ξεκινάει με ένα ισχυρό ακρογλωσσικό σύμφωνο (άρθρωση στην άκρη της γλώσσας), γίνεται μπουλάτα. Η λέξη αρχίζει με ένα ηχηρό χειλικό σύμφωνο (Κατή, 2000, σσ. 125-126).

Τέλος, ένα συχνό φαινόμενο είναι εκείνο της αφομοίωσης ή αρμονίας, το οποίο συναντάμε στον παιδικό λόγο. Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα: ντωντώ (εδώ), παπαλούδα (πεταλούδα), γκαγκάσει (δαγκάσει). Το φαινόμενο της αρμονίας είναι υπαρκτό και στον λόγο των ενηλίκων σε ορισμένες περιπτώσεις για παράδειγμα η λέξη δαγκώσει λέγεται και δαγκάσει(Κατή, 2000, σσ. 125-126).

Κλείνοντας, παρατηρούμε ότι το παιδί από πολύ νωρίς αρχίζει να αντιλαμβάνεται τους ήχους της γλώσσας του. Στην αρχή παράγοντας κατακτά τα πιο εύκολα φωνήματα, τα οποία είναι και τα πρώτα που εμφανίζονται στον παιδικό λόγο. Κατά τη διάρκεια της γλωσσικής ανάπτυξης έχουμε και την εμφάνιση των υπόλοιπων φωνημάτων. Η εξέλιξη του παιδιού όσον αφορά στη γλωσσική αντίληψη και από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω γίνεται φανερό ότι το παιδί μπορεί να αντιλαμβάνεται πολύ περισσότερα απ' όσα μπορεί να παράξει. Τα λάθη, τα οποία εντοπίζονται αποτελούν

ένα αναπόσπαστο κομμάτι της προόδου του παιδιού, καθώς με αυτό τον τρόπο προσπαθούν να δομήσουν τις αποδεκτές δομές της γλώσσας που κατακτούν.

2.4 Η συλλαβή

2.4.1 Γενικά στοιχεία για τη χρησιμότητα της συλλαβής

Ο φυσικός ομιλητής μιας γλώσσας, όταν μιλάει δεν παρατάσσει μια απλή ακολουθία από διαδοχικούς φθόγγους. Απεναντίας, αυτοί οι φθόγγοι συγκροτούν ομάδες δημιουργώντας μεγαλύτερες μονάδες όπως είναι: οι συλλαβές, οι λέξεις, οι φράσεις, οι προτάσεις. Σε αυτό το κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε τη συλλαβή, η οποία είναι ένα αναγκαίο φωνολογικό συστατικό δόμησης της λέξης. Υπάρχουν ακόμη, πολλά στοιχεία που δείχνουν ότι η συλλαβή από ψυχολογική άποψη αποτελεί μια μονάδα (unit). Λόγου χάρη, οι ομιλητές γλωσσών που δεν έχουν γραπτό λόγο, όταν τους ζητηθεί να χωρίσουν μια λέξη σε τμήματα τη χωρίζουν σε συλλαβές και όχι σε φθόγγους. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο χωρίζουν τη λέξη τα μικρά παιδιά, που ακόμα δεν γνωρίζουν γραφή. Άλλο ένα παράδειγμα αποτελεί το εξής: όταν ζητηθεί από τους ομιλητές μιας γλώσσας να χωρίσουν μια λέξη σε συλλαβές, όλοι σχεδόν οι ομιλητές θα τη χωρίσουν με τον ίδιο τρόπο. Μια ατράνταχτη απόδειξη για τη ψυχολογική ύπαρξη της συλλαβής είναι οι γλώσσες εκείνες που το σύστημα γραφής τους βασίζεται στη συλλαβή όπως συμβαίνει στα ελληνικά και τα αγγλικά, όπου τα σύμβολα (γράμματα) αναλογούν σε φθόγγους. Σε αυτές τις γλώσσες τα σύμβολα αποδίδονται ως συλλαβές, με συλλαβική δομή ΣΦ (Σύμφωνο + Φωνήεν). Μια τέτοια γλώσσα είναι η Ιαπωνική (Κάππα, 2002, 2013).

Η έννοια και ο ρόλος της συλλαβής έχει απασχολήσει πολύ τους ερευνητές της φωνολογίας. Αυτό οφείλεται στο ότι τα όρια της συλλαβής αναγνωρίζονται δύσκολα φωνητικά (Nespor, 2013). Τη δεκαετία του 60' προτάθηκε η ανάλυση του μνημειώδους έργου των Chomsky & Halle, 1968 SPE (The Sound pattern of English), όπου ο όρος συλλαβή δεν έχει επίσημο χαρακτήρα. Στο SPE οι φωνολογικές αναπαραστάσεις δίνονται μέσω γραμμικών/τεμαχιακών ακολουθιών, που συγκροτούνται από τεμάχια (σύμφωνα, φωνήεντα) και μορφοσυντακτικά όρια

(μορφήματος, λέξης). Το κάθε τεμάχιο συνίσταται από μια δέσμη διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών (ΔΧ). Μέσα σε αυτά περιλαμβάνεται και το συλλαβικό ΔΧ [συλλαβικό], όπου κατατάσσονται όλα τα τεμάχια που αποτελούν συλλαβική κορυφή. (φωνήεντα και ημίφωνα). Σε ένα θεωρητικό πλαίσιο, όπου οι συλλαβές δεν θεωρούνται φωνολογικές μονάδες δημιουργείται μια ασυνέπεια. Πιο συγκεκριμένα, ο χαρακτηρισμός ΔΧ [συλλαβικό] που αναφέρεται στη κορυφή της συλλαβής. Σύμφωνα με τη θεωρία δεν υπάρχουν συλλαβές άρα και συλλαβικές κορυφές, οπότε δεν είναι δυνατόν να οριστεί και το ΔΧ [συλλαβικό] (Chomsky & Halle, 1968).

Σε μετέπειτα έρευνες της γενετικής φωνολογίας η έννοια της συλλαβής αποτελεί ένα βασικό στοιχείο στη φωνολογική δομή και σύστημα καθώς η περιγραφική και ερμηνευτική δυναμική του συγκεκριμένου προτύπου αποδεικνύεται ισχυρότερο σε σχέση με ένα πρότυπο που δεν τη χρησιμοποιεί (Nespor, 2013). Επιχειρήματα που στηρίζουν τη λειτουργία της συλλαβής ως κύρια φωνολογική έννοια είναι:

- 1) Μερικές φωνολογικές διεργασίες όπως για παράδειγμα η αφομοίωση, η οποία εφαρμόζεται σε ένα πεδίο μεγαλύτερο από τον φθόγγο και μικρότερο από τη λέξη και συνάμα αποτελεί πεδίο ορισμού για τους φωνοτακτικούς περιορισμούς, όπως είναι η συνάρθρωση των φωνητικών τεμαχίων. Αυτοί οι περιορισμοί δηλώνουν τη διανομή των φθόγγων και των ακολουθιών τους στην αρχή, στο μέσον και το τέλος μιας φωνολογικής λέξης ή φράσης (Κάππα, 2002).
- 2) Οι φωνολογικοί κανόνες εκφράζονται πιο απλά και με μεγαλύτερη ακρίβεια, όταν γίνεται αναφορά στη συλλαβή, δηλαδή είναι αρτιότερο να γίνεται λόγος σε κανόνες που επιδρούν στο άκρο της συλλαβής δεξιό ή αριστερό /στην αρχή ή στο τέλος παρά στα άκρα των λέξεων.
- 3) Συγκεκριμένα φωνολογικά φαινόμενα ερμηνεύονται επαρκέστερα, όταν η σειρά των φθόγγων είναι οργανωμένη σε συλλαβές. Οι συλλαβές λειτουργούν ως θεμέλιο, όπου πάνω σε αυτήν προσδιορίζονται με ακρίβεια οι κανόνες και οι αρχές της προσωδίας και ως αντικείμενο της προσωδιακής οργάνωσης ανάμεσα σε τεμάχια (φθόγγοι) και των προσωδιακών ενοτήτων, που βρίσκονται σε ψηλότερο επίπεδο του πόδα και της προσωδιακής λέξης (Κάππα, 2002).

- 4) Πολλά προφορικά παιχνίδια των παιδιών έχουν ως βάση τη συλλαβή. Αυτό επιτυγχάνεται είτε μέσω της ανάμειξης είτε της συστηματικής επανάληψης συλλαβών. Παράδειγμα ενός τέτοιου παιχνιδιού είναι τα κορακίστικα, όπου έχουμε την παρουσία μετά από κάθε συλλαβή μιας φράσης μιας συλλαβής που ξεκινά από κ- επαναλαμβάνοντας το φωνήεν της ακριβώς προηγούμενης συλλαβής (Nespor, 2013).

Οι ερευνητές που μελετούν τη γλώσσα έχουν προσπαθήσει να δώσουν απάντηση στο ποια είναι η δομή της συλλαβής, εάν αυτή είναι αναμενόμενη καθώς και με ποια κριτήρια και αρχές διέπεται η συλλαβοποίηση (Κάππα, 2002, 2013).

2.4.2 Βασικές έννοιες συλλαβικής δομής

« Η συλλαβή είναι μια φωνολογική μονάδα που αποτελείται από ένα ή περισσότερα φωνήματα» (Fromkin et al., 2012 σελ. 411).

« Η συλλαβή, κατά κανόνα, περιλαμβάνει ένα φωνήεν ή ένα δίψηφο φωνήεν ή δίφθογγο (που αποτελεί τον πυρήνα), του οποίου προηγούνται ή έπονται ένα ή περισσότερα σύμφωνα» (Πόρποδας, 2002, σελ. 206).

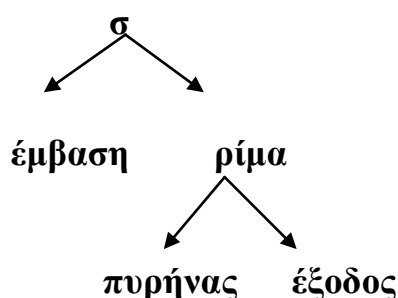
« Η συλλαβή είναι βασική μονάδα στην παραγωγή και την πρόσληψη της ομιλίας και αποτελεί μέρος της φυσικής ικανότητας του ομιλητή» (Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019, σελ. 350).

Η συλλαβή έχει εσωτερική δομή και αποτελείται από δυο υποσυλλαβικά συστατικά: την έμβαση (onset) και τη ρίμα (rhyme). Η έμβαση αποτελείται από το αρκτικό σύμφωνο ή σύμπλεγμα συμφώνων (cluster) και αποτελεί την αρχή της συλλαβής, και παράλληλα αποτελεί προαιρετικό στοιχείο ανάλογα με τη γλώσσα που μελετάται. Αυτό συμβαίνει και στα ελληνικά καθώς υπάρχει η συλλαβή τύπου ν. Παραδείγματος χάρη το μόριο αν. Η ρίμα συνίσταται από το τεμάχιο που αποτελεί τον πυρήνα (nucleus) και συνήθως είναι φωνήεν και συνιστά το μόνο στοιχείο που είναι υποχρεωτικό, καθώς είναι και φορέας του τόνου (Fromkin et al., 2012 · Κάππα, 2002, 2013· Malikouti-Drachman, 2001 ·Nespor, 2013 ·Τζακώστα, 1999). Ακόμη, το φωνήεν μπορεί να θεωρηθεί ως καθολικό τεμάχιο της συλλαβής, διότι η ύπαρξη του,

αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για την κατασκευή μιας συλλαβής (Κάππα, 2002, 2013 ·Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019).

Η ρίμα μπορεί να περιλαμβάνει ένα επιπλέον στοιχείο την έξοδο (coda) και η ύπαρξη της δεν είναι υποχρεωτική. Η έξοδος απαρτίζεται από το σύμφωνο ή τα σύμφωνα που έπονται του πυρήνα κλείνοντας τη συλλαβή και λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι αυτό το σύμφωνο ή σύμφωνα ανήκουν σε αυτή τη συλλαβή, πράγμα που σημαίνει ότι είναι ταυτοσύλλαβα. Οι φθόγγοι που αποτελούν μια συλλαβή λέγονται ταυτοσύλλαβοι (tautosyllabic). (Κάππα, 2002, 2013 · Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019 ·Nespor, 2013).

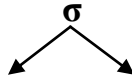
Ως διακριτικό σύμβολο για τη συλλαβή χρησιμοποιείται από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα το ελληνικό (σ). (Fromkin et al., 2012 ·Nespor, 2013). Η δομή της συλλαβής απεικονίζεται στο *Σχήμα 1*:

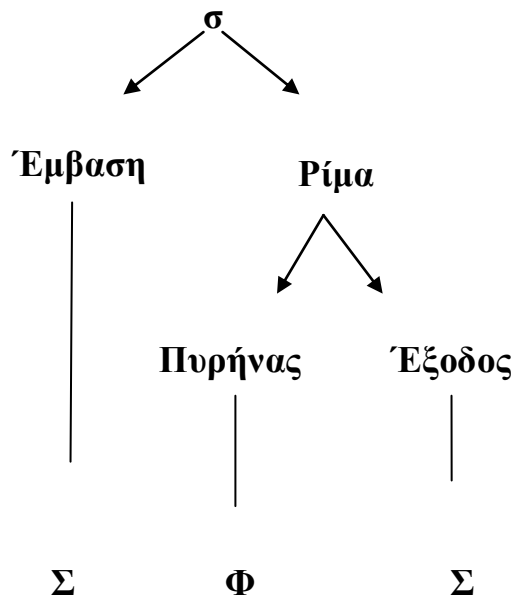
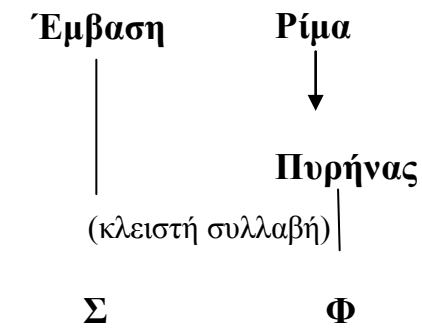
Σχήμα 1 Fromkin et al., 2012, σελ.410 ·Nespor, 2013, σελ. 163).

Οι συλλαβές, οι οποίες δεν έχουν σύμφωνο στην έξοδο λέγονται ανοικτές (open) *Σχήμα 2*, ενώ οι συλλαβές που έχουν έξοδο ονομάζονται κλειστές (closed) *Σχήμα 3* (Κάππα, 2002, 2013 ·Nespor, 2013).

(ανοικτή συλλαβή)

Σχήμα 2

Σχήμα 3 (Κάππα, 2002, 2013 σσ.100,50· Nespor, 2013, σελ.161).

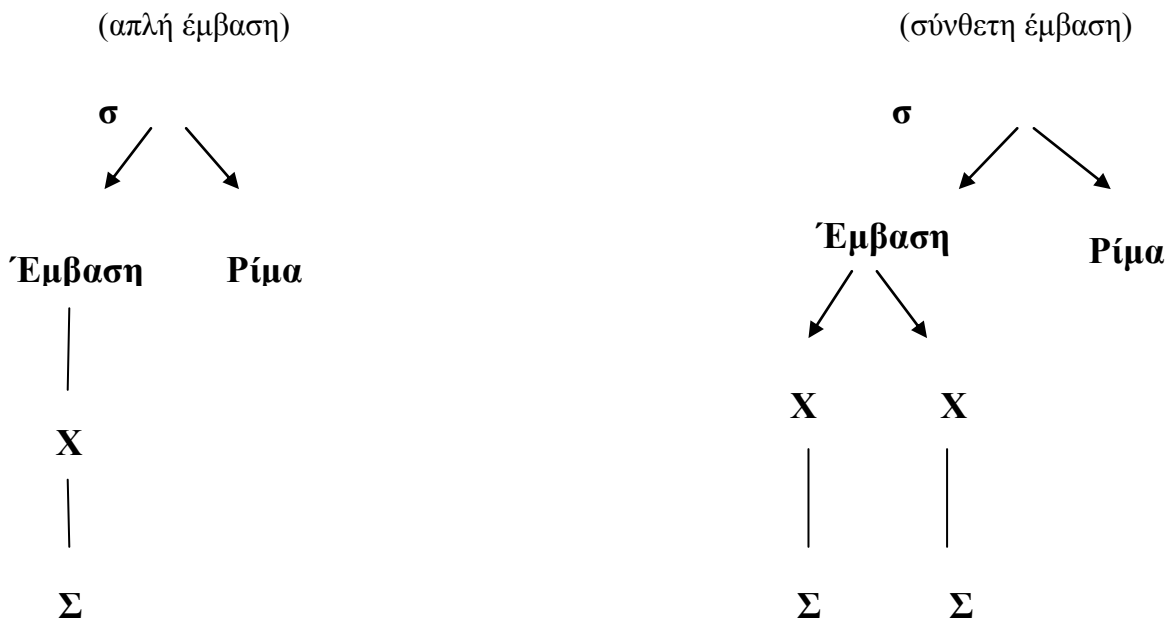
Η συλλαβή που απαρτίζεται μόνο από ένα σύμφωνο κι ένα φωνήεν (ΣΦ) λέγεται βασική ή πυρηνική συλλαβική δομή και τη συναντάμε σε όλες τις γλώσσες του κόσμου. Διαφορετικά την ονομάζουμε και καθολική συλλαβή, λόγω του ότι αποτελεί τον πρώτο τύπο συλλαβής που χρησιμοποιούν τα παιδιά, όταν αρχίζουν να κατακτούν το φωνολογικό σύστημα της μητρικής τους γλώσσας. (Jakobson, 1941 ·Κάππα, 2002, 2013 ·Κατή, 2000 · Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019).

Στην Ελληνική όπως και σε άλλες γλώσσες υπάρχουν συλλαβές χωρίς έμβαση. Αυτές περιλαμβάνουν μόνο τη ρίμα, η οποία περιλαμβάνει τον πυρήνα και την έξοδο αρά, οι συλλαβές είναι κλειστές. (Κάππα, 2002, 2013). Η ελληνική είναι μια γλώσσα με ανοικτές συλλαβές καθώς έχουμε την απώλεια των αρχικών φωνηέντων στην αρχή των λέξεων. Η λέξη ημέρα για παράδειγμα *imera>mera*, όπως και η ημιτοποθέτηση του φωνήεντος /i/ στην ακολουθία *iV>yV*: *iatros>yatros*, *chorio>choryo* (Malikouti - Drachman, 2001, σελ. 221).

Οι τύποι των συλλαβών που υπάρχουν σε όλες τις γλώσσες διαχωρίζονται σε τέσσερεις βασικούς τύπους: ΣΦ, Φ, ΣΦΣ, ΦΣ. Ο καθολικός και αμαρκάριστος τύπος συλλαβής είναι ΣΦ, διότι εμφανίζεται σε όλα τα φωνολογικά συστήματα ακόμα και αν απουσιάζουν οι άλλοι τρεις τύποι συλλαβών. Ο τύπος της συλλαβής που θεωρείται μαρκαρισμένος είναι η συλλαβή ΦΣ, διότι αν μια γλώσσα έχει στο φωνολογικό της σύστημα αυτό τον τύπο συλλαβής σημαίνει ότι έχει και τους άλλους τρεις τύπους συλλαβών. Στα ελληνικά έχουμε τους παρακάτω τύπους: ΣΦ: *κήπος (ki.pos)*, Φ: *έ.λα (é.la)*, ΣΦΣ: *πόρ.τα (pór.ta)*, ΦΣ: *Ιν.δία (In.dia)*, ΣΣΦ: *ά.κρη (á.kri)*, ΣΣΦΣ: *σπίρ.το (spir.to)* ΣΣΣΦ: *στρα.τός (stra.tos)*, ΣΣΣΦΣ: *εχθρός (e.χθros)*. Μια συλλαβή ή φθόγγος χαρακτηρίζεται ως αμαρκάριστος με βάση τη συχνότητα κατανομής και εμφάνισης του στα φωνολογικά συστήματα των φυσικών γλωσσών, την ταχύτητα κατάκτησης από το παιδί και τις αλλαγές που επιδέχεται κατά τη διάρκεια των γλωσσικών αλλαγών. Οι φυσικές γλώσσες έχουν την τάση να μετατρέπουν τις μαρκαρισμένες δομές στις αντίστοιχες αμαρκάριστες (Jakobson, 1941, 1968 ·Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019, σελ. 359).

2.4.2.1 Φωνολογικός χρόνος

Κάθε κύριο υποσυλλαβικό συστατικό, η έμβαση και η ρίμα, είναι δυαδικά, δηλαδή μπορεί να κατέχουν μια έως δύο τεμαχιακές θέσεις, άρα και να διαθέτουν έναν ή το μέγιστο δύο φωνολογικούς χρόνους (timing units). Ο φωνολογικός χρόνος (X) είναι μια αφηρημένη μονάδα χρόνου που έχει σχέση με τα τεμάχια και δείχνει τη διάρκεια τους. Λόγου χάρι, ένα βραχύ τεμάχιο συνδέεται με ένα φωνολογικό χρόνο, αντίθετα ένα μακρύ σύμφωνο ή φωνήεν με δυο. Η έμβαση μπορεί να έχει έως δύο τεμάχια, όπου καθένα από αυτά συνδέεται με ένα φωνολογικό χρόνο *Σχήμα 4* (Κάππα, 2002, 2013).

Σχήμα 4 (Κάππα, 2002, 2013 σσ. 102, 53).

Τα μακρά φωνήεντα και οι δίφθογγοι παίρνουν τη θέση τους στη συλλαβή με προσαύξηση του πυρήνα σε δύο φωνολογικούς χρόνους. Το μακρύ φωνήεν παίρνει μια τεμαχιακή θέση, που συνδέεται με δύο φωνολογικούς χρόνους. Αντίθετα, η

δίφθογγος λαμβάνει δύο τεμαχιακές θέσεις, όπου η κάθε μια από αυτές έχει ένα φωνολογικό χρόνο (Κάππα, 2002, 2013 σσ. 102,53).

2.4.2.2 Η έξοδος της συλλαβής

Η έξοδος της συλλαβής ως τμήμα της ρίμας έχει τη δυνατότητα να συνδέεται με ένα τεμάχιο το πολύ. Στην περίπτωση όμως, που την θέση την έχει ένα βραχύ σύμφωνο, λόγω του ότι η ρίμα μπορεί να έχει δύο φωνολογικούς χρόνους καθώς επίσης, και ότι η θέση του πυρήνα έχει ένα μακρύ σύμφωνο ή δίφθογγο, τότε το σύμφωνο της συλλαβής συνδέεται στην έξοδο της συλλαβής, καθώς δεν υπάρχει διαθέσιμος φωνολογικός χρόνος. Ωστόσο, με σκοπό να υλοποιηθεί φωνητικά εντάσσεται στον κόμβο της συλλαβής ως εξωσυλλαβικό σύμφωνο. Αν τυγχάνει η ρίμα να έχει ένα βραχύ φωνήεν και η έξοδος να διαθέτει δύο ή και περισσότερα σύμφωνα, σε αυτή την περίπτωση το πρώτο σύμφωνο συνδέεται με την έξοδο και τα υπόλοιπα εντάσσονται στον κόμβο της συλλαβής. (Κάππα, 2002, 2013 · Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019).

Η έξοδος της συλλαβής που διαθέτει δύο ή και παραπάνω σύμφωνα περιορίζεται συχνά στο τέλος της λέξης και αποτελεί τον μαρκαρισμένο τύπο εξόδου. Σε μια γλώσσα που διαθέτει εξόδους με δύο σύμφωνα στο φωνολογικό της σύστημα, τότε θα έχει και τη λιγότερο μαρκαρισμένη έξοδο με ένα σύμφωνο, καθώς και την καθολικά αμαρκάριστη ανοικτή συλλαβή (Κάππα, 2002, 2013).

2.4.2.3 Περιορισμοί στην έμβαση της συλλαβής

Οι γλώσσες του κόσμου εμφανίζουν διαφοροποιήσεις μεταξύ τους όσον αφορά στο είδος των εμβάσεων που επιτρέπουν. Σε ορισμένες γλώσσες όλες οι συλλαβές έχουν έμβαση ενώ κάποιες άλλες δεν έχουν συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής, όπου συναντάμε συλλαβές που ξεκινούν με φωνήεν. Παραδείγματος χάρη η λέξη ένα. Επίσης, σε κάποιες γλώσσες επιτρέπονται πάνω από ένα σύμφωνο στη θέση της έμβασης ενώ στα ελληνικά επιτρέπονται μέχρι τρία. Οι τύποι της έμβασης που υπάρχουν στα ελληνικά είναι οι παρακάτω: ως απλές εμβάσεις, Σ:[t] τώρα, ΣΣ:[tr] τραβώ, ΣΣΣ:[str] στρέμμα =, ως σύνθετες ΣΣΦ:[tr,kl,sp...], ΣΣΣΦ:[str,skl,spr...].

Η ελληνική γλώσσα επιτρέπει σε όλα τα σύμφωνα του ελληνικού φωνολογικού συστήματος να λάβουν μονομελή θέση στην έμβαση. Οι διμελής και τριμελής εμβάσεις (με δύο ή τρία σύμφωνα) υποβάλλονται σε περιορισμούς όσον αφορά τους συνδυασμούς των συμφώνων (Κάππα, 2002, 2013).

2.4.2.4 Περιορισμοί της γραμμικής συλλαβικής δομής ηχητική ιεραρχία

Ηχητικότητα (sonority) των φθόγγων αποτελεί έναν καθολικό περιορισμό σύμφωνα με τον Jespersen (1904) και ως ηχητικότητα ορίζεται 1) Μια ακουστική – αρθρωτική ιδιότητα κάθε φθόγγου, 2) ένα καίριο φωνολογικό χαρακτηριστικό στο οποίο λαμβάνεται υπόψη η φωνοτακτική κάθε γλώσσας (οι περιορισμοί ως προς τον συνδυασμό των συμφώνων στην έμβαση και την έξοδο της συλλαβής). Οι φθόγγοι μπορούν να οργανωθούν σύμφωνα με την ηχητικότητα τους σε μια καθολική κλίμακα ηχητικότητας, (sonority scale), όπου τα στιγμικά σύμφωνα είναι λιγότερο ηχητικά και τα φωνήεντα είναι τα πλέον ηχητικά, άρα έχουν τη μεγαλύτερη ποσότητα ήχου. Αυτή κλίμακα στηρίζεται σε παρατηρήσεις που αφορούν τη φωνοτακτική των γλωσσών και τους φωνολογικούς τους κανόνες. Η κλίμακα μας παρέχει αρκετά ακριβείς τιμές ηχητικότητας για μια αλυσίδα φθόγγων χωρίς να διευκρινίζεται με ποιο τρόπο έγινε η μέτρηση αυτών των τιμών *Σχήμα 5* (Κάππα, 2002, 2013 σσ. 110, 56).

Καθολική κλίμακα ηχητικότητας

Στιγμικά> Τριβόμενα> Έρρινα> Υγρά> Ημίφωνα> Φωνήεντα

ελάχιστη ————— ηχητικότητα —————> μέγιστη

Σχήμα 5

Η Selkirk (1984), ισχυρίζεται ότι η κλίμακα ηχητικότητας μπορεί να γίνει αντιληπτή ως ένα διακριτικό χαρακτηριστικό (ηχητικότητα) χωρίς να έχει δυαδική αξία άλλα, ως κάτι που έχει πολλές τιμές. Συνεπώς, δεν χρειάζεται να γίνεται αναφορά στα διακριτικά χαρακτηριστικά [$\pm$ ηχητικό], [$\pm$ φωνηεντικό],[$\pm$ συμφωνικό] που προσδιορίζουν τις μεγαλύτερες φυσικές τάξεις. Εδώ, οι φθόγγοι κατατάσσονται σε μια κλίμακα ηχητικότητας, όπου ο κάθε φθόγγος ή ομάδα φθόγγων είναι φορέας ενός δείκτη ηχητικότητας. Όσο μεγαλύτερος είναι ο δείκτης, τόσο περισσότερο ηχητικός είναι και ο φθόγγος. Με αυτό τον τρόπο είναι δυνατόν να προσδιοριστούν οι φυσικές τάξεις των φθόγγων. Η φυσική τάξη των φωνήεντων συγκροτείται από τεμάχια με

δείκτη ηχητικότητας ίσο ή μεγαλύτερο του 8(≥ 8), τα τεμάχια που μπορούν να λάβουν τη θέση του πυρήνα έχουν ηχητικότητα ίση ή μεγαλύτερη του 5(≥ 5), συνεπώς σε αυτή την τάξη εντάσσονται τα έρρινα και τα υγρά σύμφωνα *Σχήμα 6*.

κλίμακα ηχητικότητας (Serkirk, 1984)

Φθόγγος	Δείκτης ηχητικότητας
a	10
e, o	9
i, u	8
r	7
l	6
m, n	5
s	4
v, z, ð ₃	
f, θ ₂	
b, d, g	1
p, t, k	0,5

Σχήμα 6

Στα άηχα στιγμικά σύμφωνα δίνεται ο δείκτης 0,5, για να υπάρχει διάκριση από τα ηχηρά στιγμικά σύμφωνα με μια ελάχιστη απόσταση. Με αυτό τον τρόπο παρέχεται

δικαιολόγηση για τα ταυτοσύλλαβα συμφωνικά συμπλέγματα στις εμβάσεις της αγγλικής γλώσσας.

Το ηχητικό προφίλ μιας ορθά σχηματισμένης συλλαβής (well formed) σύμφωνα με την Serlik (1984) προσδιορίζεται με τη Γενικευμένη αρχή της ακολουθίας της ηχητικότητας (Sonority Sequence Generalization). Σύμφωνα με αυτή σε κάθε γλώσσα υπάρχει ένα τεμάχιο που σχηματίζει την κορυφή της συλλαβής. Για να είναι μια συλλαβή ορθά σχηματισμένη η ηχητικότητα των φθόγγων πρέπει να αυξάνεται σταδιακά από την έμβαση προς τον πυρήνα και να μειώνεται προς την έξοδο της. *Σχήμα 7* (Serlik, 1984).

Αύξουσα

Φθίνουσα ηχητικότητα

Κορυφή

Σχήμα 7 (Serlik, 1984, p. 110).

Τα φωνήεντα που είναι και τα πιο ηχητικά (αντηχητικά) παίρνουν τη θέση του πυρήνα της συλλαβής ενώ τα τριβόμενα μαζί με τα κλειστά σύμφωνα, που είναι λιγότερο ηχητικά μπορούν να λάβουν τη θέση στην έμβαση και στην έξοδο. Τα υγρά και τα έρρινα με τη σειρά τους μπορούν να έχουν θέση στη έμβαση, την έξοδο άλλα και στον πυρήνα, όταν δεν υπάρχει φωνήεν (ως συλλαβικά σύμφωνα). Στη συνέχεια, παραθέτουμε την καθολική κλίμακα ηχητικότητας που εφαρμόζεται σε όλες τις γλώσσες του κόσμου. Η κλίμακα αυτή μπορεί να διαφοροποιείται ελαφρά σε αντιστοιχία με τους φωνοτακτικούς περιορισμούς της κάθε γλώσσας. *Σχήμα 8*

Καθολική κλίμακα ηχητικότητας

φωνήεντα	6
ημίφωνα	5
υγρά	4

έρρινα	3
τριβόμενα/προστριβόμενα	2
στιγμικά	1

Σχήμα 8 (Κάππα, 2002, 2013, σσ. 112, 57).

Με βάση την καθολική κλίμακα ηχητικότητας ένα συμφωνικό σύμπλεγμα που βρίσκεται στην έμβαση ή στην έξοδο της συλλαβής θεωρείται σωστό, όταν μεταξύ των μελών του υπάρχει διαφορετικός δείκτης σε σχέση με την ηχητικότητα με αυξητική φορά προς την έμβαση (k, l) και με φθίνουσα φορά προς την έξοδο (l, k) (Κάππα, 2002, 2013, σσ. 112, 57).

Η Steriade (1982) παρουσιάζει κλίμακες ηχητικότητας ανά γλώσσα και θεσπίζει την Αρχή της ελάχιστης Απόστασης ως προς την Ηχητικότητα (Minimal Sonority Distance, MSD). Αυτή η αρχή μας δείχνει την ελάχιστη ηχητική απόσταση που μπορούν να έχουν μεταξύ τους τα σύμφωνα της έμβασης και της εξόδου, με στόχο να είναι αποδεκτό το ηχητικό προφίλ μιας συλλαβής και τα μέλη των συμπλεγμάτων να είναι ταυτοσύλλαβα.

Στα αρχαία ελληνικά η ελάχιστη απόσταση που μπορεί να υπάρχει είναι ίση ή μεγαλύτερη του 4 ($E.A. \geq 4$). Η απόσταση αυτή δίνει τη δυνατότητα να σχηματιστούν συμφωνικά συμπλέγματα στην έμβαση. Οι συνδυασμοί των συμφωνικών συμπλεγμάτων μπορεί να είναι [άηχα Κλειστά + Έρρινα], [ηχηρά Κλειστά + Έρρινα]. Όταν η απόσταση στα μέλη του συμφωνικού συμπλέγματος είναι ≤ 4 τότε αυτά τα συμπλέγματα θεωρούνται ετεροσύλλαβα, πράγμα, το οποίο σημαίνει ότι τα σύμφωνα εντάσσονται σε διαφορετικές συλλαβές (Steriade, 1982, σελ. 91).

Με σκοπό να καθοριστεί η κατά γλώσσα κλίμακα ηχητικότητας προσδιορίζεται ποιο διακριτικό χαρακτηριστικό ($\Delta.X$) θα κριθεί ως το σημαντικότερο στον ορισμό της κλίμακας. Στα αρχαία Ελληνικά το βασικό στοιχείο που κατατάσσει τα σύμφωνα σε ομάδες στην κλίμακα είναι η ύπαρξή ή μη ηχηρότητας των συμφώνων (Steriade, 1982, p. 91).

Για τα νέα ελληνικά έχει προταθεί μια κλίμακα ηχητικότητας από τη Μαλικούτη-Drachman (1984), που βασίζεται στο Δ.Χ [$\pm$ ηχηρότητα]. Με αυτό τον τρόπο κατηγοριοποιούνται μαζί τα άηχα στιγμικά με τα άηχα τριβόμενα σύμφωνα, ενώ τα ηχηρά τριβόμενα σύμφωνα ανήκουν σε άλλη ομάδα. Η ελάχιστη απόσταση ηχητικότητας είναι ≥ 4 , γεγονός που επιτρέπει στην έμβαση να οργανώνονται ταυτοσύλλαβα διμελή συμφωνικά συμπλέγματα που απαρτίζονται από τα παρακάτω σύμφωνα: [στιγμικά+ έρρινα/υγρά] ή [διαρκή+ έρρινα/υγρά] Σχήμα 9 (Μαλικούτη – Drachman, 1984).

Αρχή της ελάχιστης απόστασης για τα νέα ελληνικά

[p, t, k/f, θ, x] [v, δ, γ] [s] [z] [m, n] [l, r] φωνήεντα

Σχήμα 9

Οι περιορισμοί που σχετίζονται με τη συνεμφάνιση των τεμαχίων σε συμφωνικά συμπλέγματα έχουν εκφραστεί και ως θετικοί για τη συλλαβική δομή, καθώς μας δείχνουν ποιοι συνδυασμοί συμφώνων επιτρέπονται. Επίσης, έχουν χαρακτηριστεί και ως αρνητικοί καθώς είναι εκείνοι που αποτρέπουν την εμφάνιση μερικών δυνατών συνδυασμών, λόγω του ότι δεν πραγματώνονται όπως [tl, nt] (Κάππα, 2002, σελ. 114).

2.4.2.5 Συμφωνική ισχύς / εξασθένωση ενίσχυση

Τα φωνολογικά φαινόμενα τόσο διαχρονικά όσο και συγχρονικά υπόκεινται σε διάφορων ειδών μεταβολές που έχουν σχέση με τον τρόπο άρθρωσης τους. Λόγου χάρη, τα στιγμικά σύμφωνα μετατρέπονται σε διαρκή. Τα άηχα σύμφωνα γίνονται ηχηρά και από σύμφωνα μετατρέπονται σε ημίφωνα και φωνήεντα, πράγμα που τα κάνει πιο ασθενή. Μια άλλη αλλαγή που παρατηρείται είναι η κεντροθέτηση των τονισμένων φωνηέντων, τα όποια μετά από μορφολογικές διαδικασίες χάνουν τον τόνο και καταλήγουν σε schwa ([ə]) όλων ή ορισμένων από τα τονούμενα φωνήεντα.

Για να θεωρηθεί ένα τεμάχιο X ασθενέστερο από ένα Y πρέπει το Y να διέρχεται μέσα από το X στη διαδρομή του προς την εξαφάνιση. Για παράδειγμα, αν ένα στιγμικό σύμφωνο [p] λόγω φωνολογικής μεταβολής χάσει τον τρόπο άρθρωσης του, και από στιγμικό μετατραπεί σε διαρκές [f] τότε το [p] υπόκειται σε εξασθένωση, διότι το [f] είναι ασθενέστερο του [p]. Η σχετική φωνολογική ισχύς ενός φθόγγου ορίζεται με βάση μια φωνητική ιδιότητα, και τη συμπεριφορά της σε φωνολογικές διαδικασίες και άλλων κριτηρίων όπως: ο τρόπος και ο τόπος άρθρωσης. Οι φθόγγοι κάθε γλώσσας οργανώνονται με βάση αυτή την κλίμακα που ονομάζεται κλίμακα συμφωνικής ισχύος (Κάππα, 2002, σσ. 115-116 ·Nespor, 2013, σσ. 99-102).

Οι αρχές που ορίζουν την εσωτερική δομή και τις σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των συμφωνικών συμπλεγμάτων στην έμβαση και στην έξοδο της συλλαβής λαμβάνουν υπόψη τους αυτή την κλίμακα. Κάποια από τα σύμφωνα είναι πιο ισχυρά ή ασθενέστερα από κάποια άλλα με βάση φωνολογικές διαδικασίες. Η κλίμακα αυτή υπόκειται σε καθολικές αρχές άλλα προσαρμόζεται στις παραμέτρους της κάθε γλώσσας και αποτελεί το αντίστροφο τη κλίμακας ηχητικότητας, όπου οι ηχητικοί φθόγγοι (φωνήεντα) είναι ασθενείς και οι ελάχιστα ηχητικοί είναι ισχυρότεροι (στιγμικά) *Σχήμα 6* (Κάππα, 2002 ·Nespor, 2013). Η κίνηση ενός τεμαχίου από τα αριστερά προς τα δεξιά ονομάζεται εξασθένωση (weakening/lenition) και από τα δεξιά προς τα αριστερά λέγεται ενίσχυση.(strengthening/ Fortion) Παραδείγματος χάρη [p] σε [f] έχουμε εξασθένωση και από [f] σε [p] ενίσχυση. *Σχήμα 10* (Κάππα, 2002 ·Nespor, 2013).

Καθολική κλίμακα συμφωνικής ισχύος (>: ισχυρότερο από)

Στιγμικά> Διαρκή> Έρρινα> Υγρά> Ημίφωνα> Φωνήεντα

Ισχυρά

Ασθενή

Σχήμα 10

Αύξουσα κλίμακα συμφωνικής ισχύος

άηχα στιγμικά

(+) μέγιστη ↑

ηχηρά στιγμικά
 άηχα διαρκή
 ηχηρά διαρκή
 έρρινα
 υψηλά φωνήεντα
 μεσαία φωνήεντα
 χαμηλά φωνήεντα (-) ελάχιστη

Σχήμα 10 (Κάππα, 2002, σσ. 114-116 ·Nespor, 2013, σελ.99).

2.4.2.6 Περιορισμοί στην έξοδο της συλλαβής

Στις εγγενείς γλώσσες εντοπίζονται ατέλειες ως προς τα ποια σύμφωνα επιτρέπονται στη θέση της έμβασης και της εξόδου. Οι γλώσσες διαφοροποιούνται μεταξύ τους με βάση το είδος της εξόδου που καθιστούν αποδεκτές. Στα ελληνικά όπως έχουμε ήδη αναφέρει έξοδο έχουν οι κλειστές συλλαβές, που είναι προεραϊτικές, πράγμα, το οποίο σημαίνει ότι δεν έχουμε την εμφάνιση συμφωνικών συμπλεγμάτων στην έξοδο. Έχουμε τις κλειστές συλλαβές, δηλαδή όταν στο τέλος της λέξης γίνονται δεκτά τα σύμφωνα (n, r,s) και σε εσωτερική θέση της λέξης όταν είναι δεκτά τα σύμφωνα (l, r). Το κοινό στοιχείο των παραπάνω συμφώνων είναι ο κορονιδικός τόπος άρθρωσης (+ κορονιδικό). Η κατάταξή τους στην κλίμακα ηχητικότητας είναι η εξής: [r>l>n>s]. Τα πιο ηχητικά σύμφωνα (l, r) τα συναντάμε στην έξοδο της συλλαβής σε εσωτερική θέση, ενώ τα λιγότερο ηχητικά τα συναντάμε στην έξοδο της συλλαβής στο τέλος της λέξης. (Malikouti-Drachman, 2001, p. 201 ·Tzakosta 1999, σελ. 123).

Coda condition

Έξοδος της συλλαβής μπορούν να είναι τα αντηχητικά [n, r], ή ένα διαρκές μη ηχηρό [s] που χαρακτηρίζονται από τον τρόπο άρθρωσης τους που είναι ο κορονιδικός. Το [l] μπορεί να έχει τη θέση εξόδου στο μέσο της λέξης (Κάππα, 2013 ·Malikouti-Drachman 1984, 1989). Το ίδιο συμβαίνει και με το [n] (Papademetre, 1988).

2.4.2.7 Περιορισμοί προσωδιακής φωνολογίας

Η παραδοχή ότι η συλλαβή αποτελεί προσωδιακό συστατικό έχει συμβάλλει στη καλύτερη κατανόηση των φωνολογικών φαινομένων που σχετίζονται με τη συλλαβική δομή, αυτή της η αναγνώρισης, όπου της παρέχει μια θέση στην ιεραρχική δομή όπως έχουν και οι άλλες προσωδιακές μονάδες εντός μιας ιεραρχικής δομής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο πόδας ή η φωνολογική λέξη. Έπειτα, γίνεται αναφορά στις καθολικές αρχές της προσωδιακής φωνολογίας, οι οποίες οργανώνουν τα τεμάχια σε συλλαβές (Íto, 1986, pp. 3-12).

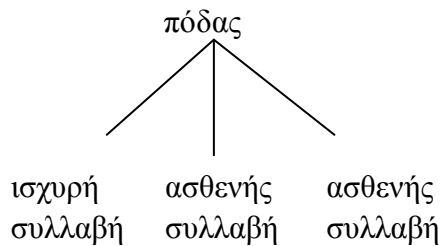
- 1) Η τοπικότητα (locality) η οποία επιβάλλει ορθούς σχηματισμούς μέσα σε μια προσωδιακή δομή.
- 2) Προσωδιακή νομιμοποίηση (prosodic licensing) που ορίζει ότι όλες οι φωνολογικές μονάδες αποτελούν μέρος μιας υψηλότερης προσωδιακής δομής με σκοπό να υλοποιηθούν φωνητικά. Αυτό σημαίνει ότι τα τεμάχια αποτελούν μέρος της συλλαβής, η συλλαβή του πόδα και ου το κάθε εξής.
- 3) Η αρχή της διατήρησης της δομής (structure preservation) η οποία αναφέρει ότι η εφαρμογή των φωνολογικών κανόνων, που συνδέονται με τη λέξη πρέπει να βρίσκονται σε συμφωνία με τους περιορισμούς της συλλαβοποίησης που ισχύουν σε κάθε γλώσσα.
- 4) Άλλη μια παράμετρος είναι η οργάνωση των τεμαχίων σε συλλαβές που αποτελεί την αρχή της Κατευθυντικότητας (directionality). Αυτή καθορίζει τη φορά της συλλαβοποίησης σε κάθε γλώσσα (Íto, 1986, p.10). Όταν η κατευθυντικότητα είναι από τα δεξιά προς τα αριστερά, όπως συμβαίνει στα ελληνικά τότε εντάσσονται όσο το δυνατόν περισσότερα σύμφωνα στην έμβαση όσα επιτρέπει η γλώσσα, δηλαδή σε μια σειρά φθόγγων. Έτσι, ξεκινάει ο σχηματισμός της συλλαβικής δομής (πυρήνας και μεγιστοποίηση

της έμβασης) από το τελευταίο δεξιό φωνήεν και συνεχίζει με τον σχηματισμό της επόμενης συλλαβικής δομής στα αριστερά (Κάππα, 2002). Η έξοδος σχηματίζεται, αφού πρώτα σχηματιστούν οι εμβάσεις των συλλαβών ενώ η συλλαβοποίηση μιας λέξης που έχει στο μέσο της συμφωνικό, είναι πιο ευάλωτη σε φωνολογικά και μορφολογικά κριτήρια. Σε περίπτωση που δεν έχει προηγηθεί μια μορφολογική διαδικασία για να δημιουργήσει το σύμπλεγμα, όπως είναι η προσφυματοποίηση, σε αυτή την περίπτωση η λέξη χωρίζεται σε συλλαβές με τέτοιο τρόπο, ώστε κάθε συλλαβή να αρχίζει με αποδεκτό σύμπλεγμα της Ελληνικής (Philippaki- Waburton, 1976).

2.4.2.8 Συλλαβικός πόδας και τονισμός

Ο πόδας αποτελεί το δεύτερο συστατικό της φωνολογικής ή προσωδιακής ιεραρχίας και επικρατεί σε μία ή και περισσότερες συλλαβές. Γνωρίζουμε ότι υπάρχουν δύο είδη ποδών: οι ίαμβοι [- -]ws (weak strong) και οι τροχάιοι [-' -]sw (strong weak) και ότι αποτελούνται από δύο συλλαβές. Οι συλλαβές διαφοροποιούνται ως προς την ένταση τους. Η μια από αυτές είναι η ισχυρή και οι άλλες ασθενείς. Οι έννοιες του ισχυρού και του ασθενούς μπορούν να αποτελούνται από ποικίλους φωνητικούς συσχετισμούς ανάλογα με τη γλώσσα όπου ανήκουν. Στη νέα ελληνική γλώσσα μια συλλαβή θεωρείται ισχυρή όταν αυτή τονίζεται *Σχήμα 11* (Nespor, 2013).

Πόδας

Σχήμα 11 (Nespor, 2013, σελ. 169).

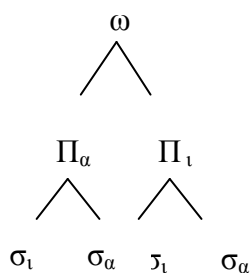
Ένα στοιχείο με τέτοια χαρακτηριστικά δεν είναι χρήσιμο μόνο για τον ποιητικό ρυθμό αλλά και για τον γλωσσικό τόνο. Η συστηματική εμφάνιση τονικών περιγραμμάτων σε μια γλώσσα αποτέλεσε το αρχικό στοιχείο για την ένταξη του πόδα στη φωνολογική αναπαράσταση. Αν και η δύναμη αυτού του φωνολογικού συστατικού έχει επαληθευτεί και λόγω του ότι ο πόδας, όπως και η συλλαβή, είναι πεδίο εφαρμογής φωνολογικών κανόνων.

Στη φωνολογική απεικόνιση του πόδα βλέπουμε ότι συγκροτείται από μια ισχυρή συλλαβή που προαιρετικά ακολουθείται από είτε ακολουθεί είτε προηγείται μιας ή και περισσότερων ασθενών συλλαβών. Αν ο πόδας συντίθεται από μια συλλαβή θεωρείται εκφυλισμένος. Αν είναι και ασθενής τότε θεωρείται ότι είναι έντονα μαρκαρισμένος. Οι συνδυασμοί των ποδών που προέκυψαν αποδεικνύουν ότι ο τόνος αποτελεί ένα σχετικό φαινόμενο υπεροχής μεταξύ των συλλαβών. Αυτό δείχνει ότι στο σκελετό ενός πόδα, υπάρχει ένα ισχυρό στοιχείο που είναι το τονούμενο, το οποίο τοποθετείται σε μια από τις δύο ακραίες θέσεις δεξιά ή αριστερά. Αύτη η τελευταία ιδιότητα είναι χαρακτηριστική όλων των συστατικών του προσωδιακού δέντρου.

Παραπάνω χαρακτηρίσαμε τον τόνο ως σχετικό φαινόμενο. Οι λέξεις [νό. mos] και [no.mós] ξεχωρίζουν, διότι στην πρώτη περίπτωση η συλλαβή [νό] υπερισχύει της συλλαβής [mos], ενώ στη δεύτερη περίπτωση ισχύει το αντίθετο. Φυσικά, είναι ανούσιο να μιλάμε για ισχυρά και ασθενή στοιχεία, αν δεν υπάρχει ένα προκείμενο στοιχείο ώστε να είναι δυνατή η σύγκριση. Το παραπάνω αποτελεί ένα στοιχείο που οδήγησε στην ανάπτυξη της μετρικής φωνολογίας. (Nespor, 2013).

Η μετρική φωνολογία θεωρεί ότι ο τόνος ως ένα χαρακτηριστικό που αναφέρεται σε μια συλλαβή και όχι σε ένα φωνήεν. Η αναπαράσταση του τονικού περιγύρου της λέξης κουκουνάρι με βάση τη μετρική φωνολογία, που βλέπουμε παρακάτω στο Σχήμα 12 (ω είναι η φωνολογική λέξη, Π ο πόδας, α ο ασθενής και ι ο ισχυρός). Αυτό που παρατηρούμε είναι ότι η πρώτη συλλαβή είναι ισχυρότερη της δεύτερης και η τρίτη είναι ισχυρότερη της τέταρτης. Επίσης, γίνεται φανερό ότι η ακολουθία των τεσσάρων συλλαβών έχει οργάνωση. Χαρακτηριστικά, οι δύο πρώτες συλλαβές σχηματίζουν ένα πόδα. Το ίδιο και οι δύο επόμενες. Οι δύο αυτές ομάδες ποδών ομαδοποιούνται με τη σειρά τους σε ένα ανώτερο συστατικό τη φωνολογική λέξη. Στο πλαίσιο αυτό της φωνολογικής λέξης η υπεροχή ανάγεται μεταξύ των δύο ποδών,

όπου ο πρώτος είναι ασθενής και ο δεύτερος ισχυρός. Από τις δύο ισχυρές συλλαβές του και να, οι οποίες έχουν τονικό επίπεδο, η δεύτερη φέρει τον κύριο τόνο της λέξης και η θέση των δευτερευόντων τόνων οριοθετείται στο εσωτερικό του πόδα και η θέση των κύριων τόνων στο εσωτερικό της λέξης (Nespor, 2013).

Σχήμα 12 (Nespor, 2013, σελ. 170).

Ο πόδας και η συλλαβή είναι καθολικές έννοιες ανεξάρτητες από την κάθε γλώσσα και περιέχει ένα ισχυρό στοιχείο την κεφαλή, που βρίσκεται είτε στην αρχή είτε στο τέλος της λέξης και δεν θεωρείται στοιχείο επιλογής μιας γλώσσας. Αποτελεί όμως μέρος της καθολικής γραμματικής. Μια γλώσσα Y έχει τον πόδα με την κεφαλή στην αρχή ή έχει τον πόδα με την κεφαλή στο τέλος. Ενδιάμεση κατάσταση των δύο δεν υπάρχει. Αυτό σημαίνει ότι μια γλώσσα μπορεί να έχει ιαμβικό ή τροχαϊκό ρυθμό (Nespor, 2013). Η ελληνική γλώσσα είναι μια τροχαϊκή γλώσσα καθώς η κεφαλή είναι στα αριστερά (Mallikouti-Drachmam, 2001 ·Tzakosta, 2004).

Μια άλλη αρχή της μετρικής φωνολογίας που σχετίζεται με την απόδοση των χαρακτηριστικών ασθενή και ισχυρό στους κλάδους του πόδα καθορίζει ότι μια τέτοια απόδοση ενδέχεται να είναι ευαίσθητη ή όχι στον αριθμό των συλλαβών. Ιδιαίτερα στα ελληνικά, κάθε τύπος συλλαβής μπορεί να έχει είτε ισχυρή είτε ασθενή θέση. Παραδείγματος χάρη, οι λέξεις ανάλογος και αναλόγως, όπου η προτελευταία συλλαβή είναι ίδια. Παρατηρούμε δηλαδή ότι στην μια περίπτωση δεν τονίζεται και στην άλλη τονίζεται. Σε αντιπαράθεση με τις γλώσσες, όπου ο τόνος είναι ευαίσθητος σε ποσότητα, η ροπή της ρυθμικής εναλλαγής σταματάει λόγω του ότι μόνο οι βαριές συλλαβές (τόνος στην προτελευταία συλλαβή), έχουν τη δυνατότητα να τονίζονται ανεξαρτήτως της θέσης στην οποία βρίσκονται (Nespor, 2013).

Μια επιπλέον παράμετρος της καθολικής γραμματικής που καθορίζει τη δομή του πόδα σχετικά με τον αριθμό των συλλαβών που την αποτελούν είναι, αν ένας πόδας μπορεί να έχει ένα μέγιστο όριο στον αριθμό συλλαβών που τον αποτελούν χωρίς αυτό να σχετίζεται από τις επιμέρους γλώσσες ή να έχει έναν απεριόριστο αριθμό. Η συγκεκριμένη παράμετρος χωρίζει τις γλώσσες σε εκείνες που εμφανίζουν εναλλαγή δευτερεύοντα τόνου λ σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με εκείνες που έχουν μη τονισμένες συλλαβές. (Nespor, 2013).

Οι πόδες στην ελληνική είναι περιορισμένοι και ο ρυθμός τους είναι τροχαϊκός, λόγω του ότι η πρώτη συλλαβή κάθε πόδα είναι αυτή που φέρνει τον τόνο. Ένας φυσικός ομιλητής της ελληνικής έχει την αίσθηση ότι λέξη κουκουβάγια και οι αντίστοιχες αυτής έχουν μια εσωτερική οργάνωση (Nespor, 2013).

2.4.2.8.1 Χαρακτηριστικά του ελληνικού πόδα

Σύμφωνα με τις προαναφερθείσες αρχές της καθολικής γραμματικής ο ελληνικός πόδας έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

- 1) αρχική κεφαλή.
- 2) στοιχείο αδιάφορο προς την ποσότητα.
- 3) περιορισμένο στοιχείο (Nespor, 2013, σελ. 173).

2.4.2.9. Συλλαβοποίηση

Η διανομή των τεμαχίων σε συλλαβές και σε υποσυλλαβικά συστατικά δεν είναι τυχαία αλλά διέπονται από γενικές αρχές και περιορισμούς, οι οποίοι καθορίζουν τη διαδικασία κατανομής που ονομάζεται συλλαβοποίηση. Η συλλαβοποίηση ενώνει μια γραμμική σειρά/αλυσίδα φθόγγων με τη συλλαβική δομή, και μια γενικώς αποδεκτή γνώμη είναι ότι οι λεξικές αναπαραστάσεις δεν είναι συλλαβοποιημένες, δηλαδή η συλλαβική δομή των λεξικών μερών δεν θεωρείται δεδομένη στη νοητική απεικόνιση της λέξης. Αυτό συμβαίνει, όταν έχουμε την εμφάνιση μορφολογικών διαδικασιών όπως είναι η επιθηματοποίηση και μπορεί να υπάρξει ανασυλλαβοποίηση μιας λέξης (Κάππα, 2002, 2013).

Αν σε μια σειρά φθόγγων υπάρχει ένα σύμφωνο μεταξύ δύο φωνηέντων, τότε αναμένεται ότι το σύμφωνο αυτό θα συνδεθεί με την έμβαση της συλλαβής που

έπεται, και όχι με την έξοδο της προηγούμενης. Η υπερίσχυση της έμφασης αντί της εξόδου διατυπώνεται με την καθολική Αρχή της Μεγιστοποίησης της Έμφασης (AME) (Κάππα, 2002, 2013 ·Nespor, 2013). Αυτή η συλλαβοποίηση προκύπτει από την προτίμηση όλων των γλωσσών στις ανοικτές συλλαβές, δηλαδή στις συλλαβές όπου η θέση εξόδου είναι κενή ή με τη σύνδεση των συμφώνων στους κόμβους της έμφασης και της εξόδου. Αυτό προκύπτει από σχετικό κανόνα. Αυτό έχει ως απόρροια η έμφαση να σχηματίζεται με όσο το δυνατόν περισσότερα σύμφωνα γίνεται, με την προϋπόθεση ότι το επιτρέπουν οι φωνοτακτικοί περιορισμοί της γλώσσας. (Υπαρξη συμφωνικών συμπλεγμάτων). Όπως έχουμε ήδη αναφέρει ο σχηματισμός της έμφασης προηγείται της εξόδου. Αυτή η διαδικασία μπορεί να εκφραστεί και ως παράμετρος για την πραγμάτωση της Μέγιστης Έμφασης (Maximal onset realization principle) ή ως Αρχή της Έμφασης (onset first principle) (Roca, 1994, p. 145).

Άλλη μια αρχή που οριοθετεί τον τρόπο συλλαβοποίηση είναι ο νόμος της καλής συλλαβικής επαφής (Venn man, 1988). Ως συλλαβική επαφή μεταξύ δύο συνεχόμενων συλλαβών σ_1 και σ_2 ορίζουμε: όταν το σύμφωνο στην έξοδο της πρώτης συλλαβής πρέπει να έχει μικρότερη συμφωνική ισχύ από το σύμφωνο της έμφασης της συλλαβής σ_2 που ακολουθεί. Μάλιστα, όσο μεγαλύτερη είναι η διαφορά της συμφωνικής ισχύος ανάμεσα στις δύο συλλαβές τόσο καλύτερη είναι και η συλλαβική επαφή (Κάππα, 2002, 2013, σσ. 122, 58).

2. 4.2.9.1 Κανόνες συλλαβοποίησης της νέας ελληνικής

Οι κανόνες που μας δείχνουν τον τρόπο που οι λέξεις χωρίζονται σε συλλαβές είναι:

- 1) Η λέξη χωρίζεται, όταν πριν από ένα σύμφωνο βρίσκεται ανάμεσα σε δύο φωνήεντα όπως: (ε-χω).
- 2) Η λέξη χωρίζεται όταν δύο φωνήεντα αναπαριστούν δύο ξεχωριστούς φωνηεντικούς φθόγγους (να-ός, ναύ-της).
- 3) Συλλαβισμός μιας λέξης γίνεται όταν πριν από το πρώτο από τα δύο σύμφωνα, που βρίσκονται ανάμεσα σε δύο φωνήεντα υπάρχει ελληνική λέξη που αρχίζει με το ίδιο ζεύγος συμφώνων (λά-σπη) Σε άλλη περίπτωση ο συλλαβισμός πραγματοποιείται ανάμεσα σε δύο σύμφωνα όπως: (βα-θμός).

- 4) Όταν έχουμε τρία ή περισσότερα σύμφωνα ανάμεσα σε δύο φωνήεντα συλλαβίζονται με το φωνήεν που ακολουθεί. Παραδείγματος χάρη ελληνική λέξη πρέπει τουλάχιστον να είναι τα δύο πρώτα από αυτά όπως: ά-στρο (στρώνω),σφυρί-χτρα (χτένι). Διαφορετικά χωρίζονται, και το πρώτο σύμφωνο πάει με το προηγούμενο φωνήεν ενώ τα υπόλοιπα πηγαίνουν με το ακόλουθο αν- θρωπος.
- 5) Τα δίψηφα μπ, ντ, γκ, δεν χωρίζονται κατά τη διάρκεια του συλλαβισμού όπως το: μπου-μπουκι.
- 6) Οι σύνθετες λέξεις χωρίζονται σε συλλαβές με βάση τους ίδιους κανόνες όπως το: προ-σεχω.
- 7) Τα δίψηφα φωνήεντα, οι δίφθογγοι, οι καταχρηστικοί δίφθογγοι και οι συνδυασμοί αυ, ευ, κατά τη διάρκεια του συλλαβισμού εκλαμβάνονται ως ένα φωνήεν (Holton, Mackridge & Φιλιππακη- Waburton, 2013, σσ. 42-43 ·Τριανταφυλλίδης, 2006, σσ. 20-21).

2.5 Συμφωνικά συμπλέγματα

Ο σχηματισμός των συμφωνικών συμπλεγμάτων αποτελεί κύρια έννοια στη μελέτη μιας γλώσσας. Στη νέα ελληνική γλώσσα τα συμφωνικά συμπλέγματα εμφανίζονται στη θέση της συλλαβικής έμβασης και όχι στη θέση της εξόδου, καθώς την έξοδο όπως έχουμε ήδη αναφέρει την καταλαμβάνουν ελάχιστα και συγκεκριμένα τεμάχια. Η μελέτη των συμφωνικών συμπλεγμάτων γίνεται πιο επισταμένη στο επίπεδο της σύνθετης έμβασης, όπου μπορούμε να έχουμε διμελή και τριμελή συμπλέγματα. (Κάππα, 2002, 2013 ·Tzakosta, 2001).

2.5.1 Διμελή συμφωνικά συμπλέγματα

Η εμφάνιση των συμφωνικών συμπλεγμάτων μπορεί να γίνει τόσο στην αρχή όσο και στη μέση της λέξης. Στη θέση της έμβασης μπορούμε να συναντήσουμε τους παρακάτω συνδυασμούς διμελών συμπλεγμάτων, στην αρχή της λέξης *Σχήμα 13* (Κάππα, 2002, 2013).

- 1.[στιγμικό + υγρό] [pl/bl], [kl/gl], [pr/br], [tr/ dr], [kr./gr], [tl/dl]
- 2.[στιγμικό + έρρινο] [pn],[kn],[tm],[tn]/[dn],[bn],[gn],[dm],[pm],[km],[tn]
- 3.[στιγμικό+ τριβόμενο] [ps], [ks],[pç],[bz],[gz],[ts]/[tz]
4. [στιγμικό+ στιγμικό] [pt], [kt],[bd],[gd],[tk],[tp]
- 5.[τριβόμενο + υγρό] [fl/vl], [fr/vr], [xl/gl], [xr/gr], [θr/ r], [ðl], [sl/zl], [sr/zr]
- 6.[τριβόμενο + έρρινο] [θn/θm*], [xn/γn], [xm], [fn], [sn/zn], [sm],
[γm],[vm], [ðn], [γm], [ðm], [vm], [zm], [fm]
7. [τριβόμενο + στιγμικό] [sp], [st], [sk], [ft], [xt]
8. [τριβόμενο+ τριβόμενο] [sf], [su], [sx], [zg], [zv]
9. [έρρινο+ έρρινο] [mn]

Σχήμα 13 (Κάππα, 2002, 2013 σσ. 126-127, 73-74).

2.5.2 Γενικευμένη αρχή της ακολουθίας της ηχητικότητας

Όλα τα σύμφωνα που απαρτίζουν τα παραπάνω συμπλέγματα υπόκεινται στη Γενικευμένη αρχή της Ακολουθίας της Ηχητικότητας (Sonority Sequencing Principle). Η Malikouti-Drachman το (1987) πρότεινε μια κλίμακα ηχητικότητας για τη Νέα ελληνική με βάση το Δ.Χ. [±ηχηρό]. Με βάση τη συγκεκριμένη κλίμακα τα άηχα στιγμικά εντάσσονται στην ίδια ομάδα με τα άηχα τριβόμενα σύμφωνα, ενώ τα ηχηρά τριβόμενα σύμφωνα ανήκουν σε άλλη ομάδα (Malikouti-Drachman, 1987). Η κλίμακα που ισχύει σήμερα, την οποία πρότεινε η Κάππα το 1995 είναι ελαφρώς διαφοροποιημένη από την προαναφερθείσα. Σε αυτή την κλίμακα γίνεται διαχωρισμός των έρρινων, ώστε να μπορεί να δικαιολογηθεί η απουσία των συμπλεγμάτων [γm., δm, vm] (Κάππα, 2002, 2013). Η διάκριση γίνεται, διότι με βάση αυτή την κλίμακα καθορίζεται ο καλοσηματισμός των συμφωνικών συμπλεγμάτων, δηλαδή των συνδυασμών των συμφώνων, όπου η ηχητικότητα πρέπει να είναι αυξανόμενη. Πιο συγκεκριμένα, για τον καλοσηματισμό ενός διμελούς συμπλέγματος το δεύτερο μέρος του πρέπει να βρίσκεται δεξιά σε σχέση με το πρώτο

μέλος του συμπλέγματος στην κλίμακα ηχητικότητας. Ενδεικτικά παραδείγματα δύο καλοσχηματισμένων συμπλεγμάτων αποτελούν τα: [pɫ], και το [fr]. Η επιλογή των συμφώνων για τον καλοσχηματισμό των συμφωνικών συμπλεγμάτων είναι δεξιόστροφη από τα αριστερά προς τα δεξιά *Σχήμα 14* (Τζακώστα, 2013).

Κλίμακα ηχητικότητας (Κάπα 1995)

[p,t,k/f,x,θ] [v,δ,γ]   [s]   [z]   [m]   [n]   [l,r] φωνήεντα

Σχήμα 14 (Τζακώστα, 2013, σελ.385).

2.5.2.1 Απόσταση ηχητικότητας

Η διαβάθμιση που υπάρχει σχετικά με το πόσο καλοσχηματισμένο είναι ένα συμφωνικό σύμπλεγμα καθορίζεται από την απόσταση ηχητικότητας (sonority distance). Δεν αρκεί ένα σύμπλεγμα να είναι απλά καλοσχηματισμένο μόνο από θεωρητική άποψη. Το ζητούμενο είναι να είναι όσο το δυνατόν πιο καλοσχηματισμένο. Στο παρακάτω *Σχήμα 15* θα δούμε ότι κάθε ομάδα συμφώνων λαμβάνει μια τιμή στη κλίμακα ηχητικότητας. Όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση μεταξύ των μελών ενός συμφωνικού συμπλέγματος τόσο πιο καλοσχηματισμένο θεωρείται. Στο /pɫ/ και /fr/ που αναφέραμε νωρίτερα η απόσταση των μελών είναι 4 και 3 για το κάθε σύμπλεγμα αντίστοιχα, λαμβάνοντας υπόψη μας ότι το /p/ έχει τον αριθμό 1 στη ΚΗ, ενώ το /f/ έχει την τιμή 2. Τα /l/, /r/ έχουν την ίδια θέση στην ΚΗ (5). Η κλίμακα ηχητικότητας ικανοποιείται ακόμα και αν τα μέλη του συμπλέγματος έχουν την ίδια θέση πάνω στην κλίμακα. Συμπερασματικά το /pɫ/ και /rɫ/ είναι και τα δύο καλοσχηματισμένα, παρόλα αυτά το /pɫ/ θεωρείται πιο καλοσχηματισμένο από το /rɫ/, διότι η απόσταση μεταξύ των μελών του πρώτου συμπλέγματος έχουν μεγαλύτερη απόσταση ηχητικότητας ανάμεσα στα μέλη τους, σε σχέση με τα μέλη του πρώτου συμπλέγματος (Τζακώστα, 2013, 2012).

Κλίμακα ηχητικότητας

Κ(λειστά)   **Τ**(τριβόμενα)   **Π**(ροστριβόμενα)   **Ε**(ρρινα)   **Υ**(γρά)   **Η**(μίφωνα)   **Φ**(ωνήεντα)

Σχήμα 15 (Τζακώστα, 2013, 2012, σσ. 385, 94).

Η ελάχιστη απόσταση ηχητικότητας που μπορεί να υπάρξει ανάμεσα στα μέλη των συμφωνικών συμπλεγμάτων είναι ≥ 4 . Έτσι, επιτρέπει την εμφάνιση ταυτοσυλλαβικών διμελών συμπλεγμάτων στην έμβαση που αποτελούνται από τους συνδυασμούς των συμφώνων [στιγμικά + έρρινα/υγρά] ή [τριβόμενα + έρρινα / υγρά]. Τα συμφωνικά συμπλέγματα που δεν τηρούν την αρχή της ελάχιστης απόστασης [sn, zn, sm, γm, δm, νm, zl ,zr] και δεν τα συναντάμε στην αρχή της λέξης. Υπάρχουν όμως και συμπλέγματα που δεν εμφανίζονται στην αρχή της λέξης ακόμα κι αν δεν παραβιάζουν την αρχή της ελάχιστης απόστασης. Για παράδειγμα: [tl, dl, sl, sr, pm, fm]. Αυτό οφείλεται στο ότι έχουν κοινό τόπο άρθρωσης *Σχήμα 16* (Κάππα 2002, 2013).

Μη αποδεκτά συμπλέγματα

Τόπος άρθρωσης

[tn, tl, δn, δl, sl, sr]	[+ κορονιδικό]
[pm, fm]	[+χειλικό]
[fn., fm, θm]	[+πρόσθιο]

Σχήμα 16 (Κάππα 2002, 2013, σσ. 74, 128).

2.5.2.2. Περιορισμοί

2.5.2.3 Περιορισμός του υποχρεωτικού περιγύρου

Τα παραπάνω συμπλέγματα παραβαίνουν τον καθολικό φωνοτακτικό περιορισμό του υποχρεωτικού περιγύρου (obligatory contour principle OCP) σύμφωνα με τον οποίο απαγορεύεται σε προσκείμενα σύμφωνα να έχουν κοινό σημείο άρθρωσης. Συνεπώς, δεν είναι δυνατόν να έχουμε τις παρακάτω εμβάσεις: [tn, tl, dn, dl, sl, sr, pm, fn, fm, θm]. Τα συμφωνικά συμπλέγματα που απομένουν πραγματώνονται, αν υλοποιούν τον περιορισμό του υποχρεωτικού περιγύρου και δεν παραβιάζουν την αρχή της ελάχιστης απόστασης. Το γεγονός ότι δεν έχουμε την εμφάνιση των συμπλεγμάτων [km, xm] θεωρείται τυχαίο (Κάππα 2002, 2013). Στα νέα ελληνικά από την άλλη έχουμε την εμφάνιση συμπλεγμάτων που ξεκινούν με [άηχο + στιγμικό τριβόμενο]. Από την μια παραβιάζουν την αρχή της ελάχιστης απόστασης άλλα από την άλλη ικανοποιούν τον περιορισμό του υποχρεωτικού περιγύρου, όπως είναι η λέξη ψυχή (psçi), ξένος (ksenos), ψάχνω (psaxno). Τα αντίστοιχα ηχηρά συμπλέγματα [bz], [gz] δεν τα συναντάμε στην αρχή της λέξης. Μέσα στη λέξη παρατηρούμε την εμφάνιση συμπλεγμάτων που δεν έχουν θέση στην αρχική έμβαση: [bj],[gz], καθώς και συμπλέγματα από [στιγμικό + τριβόμενο] που προκύπτουν από την προσφουματοποίηση της πρόθεσης / εκ/ σε βάση που αρχίζει με [kf],[kθ],[kx], [kð] (Κάππα 2002, 2013, σσ.128, 74).

2.5.2.4 Νομιμοποίηση της έμβασης

Ένας ακόμα περιορισμός που διατυπώθηκε από την Drachman το 1990 είναι η νομιμοποίηση της έμβασης. Σύμφωνα με αυτό τον περιορισμό που τον συναντάμε μόνο για την αρχή της έμβασης, επιτρέπεται η εμφάνιση μόνο ενός διακριτικού χαρακτηριστικού της άρθρωσης. Έτσι, έχουμε την ταυτόχρονη εμφάνιση συμφώνων στην έμβαση με διαφορετικό σημείο άρθρωσης (Κάππα 2002, 2013, σσ. 128, 74).

Συγκεκριμένα, πολλά συμφωνικά συμπλέγματα απαρτίζονται από [τριβόμενο + στιγμικό] (7), [τριβόμενο + τριβόμενο] (8), [στιγμικό + στιγμικό] (4), [έρρινο+έρρινο] (9), τα όποια δεν σχηματίζουν σύμφωνα με τη Γενικευμένη αρχή της ακολουθίας της

ηχητικότητας και θεωρούνται αντιεραρχικά. (antisonority clusters). Σε αυτά παρατηρούμε τα παρακάτω: *Σχήμα 17 α* όπου το τριβόμενο σύμφωνο, το οποίο προηγείται του κλειστού ή τριβόμενου για παράδειγμα [sp,st,sk/sf, sθ,sx] διαθέτει μεγαλύτερη ηχητικότητα γι αυτό τον λόγο δεν έχουμε τη σταδιακή αύξηση από το λιγότερο προς το περισσότερο ηχητικό σύμφωνο (αντίστροφη ηχητικότητα). Στα παραδείγματα του *Σχήματος 17 β* βλέπουμε ότι το τριβόμενο σύμφωνο και το ακόλουθο στιγμικό (ft, xt), τα δύο στιγμικά σύμφωνα (kt,pt) και τα δύο έρρινα [mn] ότι έχουν τον ίδιο βαθμό ηχητικότητας (Κάππα, 2013, 2002).

Αντιεραρχικά διμελή συμπλέγματα (αρχή της λέξης)

α. [sp] [spíti] “σπίτι”

[st] [stafíli] “σταφύλι”

[sk] [sciní] “σκηνή”

[sf] [sfréra] “σφαίρα”

[sθ] [sθένος] “σθένος”

[sx] [sxédio] “σχέδιο”

β. [ft] [ftoxós] “φτωχός” [pt] [ptoxós]

[xt] [xténa] “χτένα” [kt] [kténa]

[zγ] [zγurós] “σγουρός”

[zv] [zvúra] “σβούρα”

[mn] [mními] “μνήμη”

Σχήμα 17α & 17β(Κάππα 2002, 2013, σσ. 128, 74).

Η ενσωμάτωση των αντιεραρχικών συμφωνικών συμπλεγμάτων στη συλλαβική δομή δημιουργεί ένα πρόβλημα, το οποίο επικαλείται να λύσει η συλλαβική θεωρία. Για την ενσωμάτωση τους έχουν προταθεί διάφορες λύσεις: 1) Η σύζευξή του αντιεραρχικού συμφώνου στην έμβαση με ιδιαίτερο νόμο Steriade 1982 (κανόνες σύζευξης), 2). Η προσάρτηση του αντιεραρχικού συμφώνου του συμπλέγματός στον κόμβο της έμβασης με την προϋπόθεση ότι το αντιεραρχικό σύμφωνο είναι [+διαρκές] και συμφωνικά ασθενέστερο από το σύμφωνο / κεφαλή της έμβασης (Drachman, 1990). Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι τα αντιεραρχικά σύμφωνα πρέπει να προσαρτώνται στη φωνολογική λέξη. Η φωνολογική λέξη είναι γνωστό ότι αποτελεί ένα υψηλότερο επίπεδο οργάνωσης του λόγου σε σχέση με τη συλλαβή. Η φωνολογική λέξη ορίζεται με βάση την ύπαρξη πρωτεύοντος τόνου. Για παράδειγμα, η Ελένη μας, απαρτίζεται από τρεις μορφολογικές λέξεις: 1) Η, 2) Ελένη και το μας, η οποία και αποτελεί μια φωνολογική λέξη διότι, έχει έναν κύριο τόνο (Κάππα, 2002, σελ.129).

2.5.2.5 Συμπλέγματα στη μέση της λέξης

Στο μέσο της λέξης μπορούν να εμφανιστούν όλα τα συμφωνικά συμπλέγματα που συναντάμε στην αρχή της λέξης, καθώς και συμπλέγματα που έχουν αποκλειστεί λόγω της παραβίασης του περιορισμού του υποχρεωτικού περιγύρου. Σχήμα 18 (Κάππα, 2002, 2013).

[tl]	[á.tl.as]	“ άτλας”
[tn]	[fá. tn.i]	“ φάτνη”
[fn]	[e.fní.ðia]	“ αιφνίδια”
[vn]	[é.vni.a]	“ εύνοια”

[θm] [va.θmós] “βαθμός”

[δm] -

Σχήμα 18 (Κάππα, 2002, 2013, σσ. 131, 76).

2.5.2.6 Τριμελή συμφωνικά συμπλέγματα

Στα ελληνικά έχουμε και τριμελή συμφωνικά συμπλέγματα που εμφανίζονται στη θέση της έμβασης τόσο στην αρχή όσο και στο εσωτερικό της λέξης, τα όποια συγκροτούνται από: *Σχήμα 19* (Κάππα, 2002, 2013,).

1. [[s] + στιγμικό+ υγρό] [str], [spr], [skl]
2. [[s]+ στιγμικό+ έρρινο] [skn], [spn]
3. [[s]+ τριβόμενο+υγρό] [sfr],[sθr]
4. [[s] τριβόμενο+ έρρινο] [sθm], [sxn]
5. [τριβόμενο+ στιγμικό υγρό] [-ftr,xtr]
6. [τριβόμενο+τριβόμενο + υγρό [-fxr], [fθr], [vγr],[vγl]
7. [τριβόμενο+ τριβόμενο +έρρινο] [- vγn], [vγm], [vzm]
8. [στιγμικό+στιγμικό+υγρό] [-ptr], [-ktr], [-kpl],[- kpr]
9. [τριβόμενο+ στιγμικό + τριβόμενο/[s]] [-ftç],[fps],
10. [τριβόμενο+ τριβόμενο/[s] +στιγμικό] [-ftx], [fsk],[fts] [
11. [τριβόμενο+τριβόμενο +τριβόμενο /[s] [sθç], [fsç]

Σχήμα 19 (Κάππα, 2002, 2013, σσ. 131,76).

Αυτό που παρατηρούμε είναι ότι τα συμφωνικά συμπλέγματα 1-4 συγκροτούνται από ένα διαρκές σύμφωνο [s] και ένα διμελές σύμπλεγμα, το οποίο είναι αποδεκτό για την αρχή της λέξης και δομείται είτε από [στιγμικό/ τριβόμενο + έρρινό] είτε από [στιγμικό/τριβόμενο + υγρό] σύμφωνα. Και σε αυτή την περίπτωση έχουμε την δημιουργία αντιεραρχικών συμφωνικών συμπλεγμάτων όπως και τα διμελή, αφού τα δύο πρώτα σύμφωνα έχουν αντίστροφη ηχητικότητα: *Σχήμα 20* (Κάππα, 2002)

Αντιεραρχικά συμφωνικά συμπλέγματα στο μέσο της λέξης

[sp] [láspi]

[st] [astío]

[sk] [askí]

[ft] [aftí]

[xt] [sfixtós]

[zv] [azvéstis]

[sf] [asfalós]

[sθ] [asθenís]

[sx] [ásximos]

Σχήμα 20 (Κάππα, 2002, σελ. 132)

Τα τριμελή συμπλέγματα που εμφανίζονται στην αρχή της λέξης μπορούν να καταλάβουν μια θέση στη μέση της λέξης *Σχήμα 15* (5-10). Πιο συγκεκριμένα, τα συμπλέγματα αυτά προκύπτουν από τη μορφολογική διαδικασία της προσφυματοποίησης των προθημάτων ευ- /ef-/ ,εκ-/ek-/ ,/δύσ- /ðis/, προς- /pros/ σε βάσεις που αρχίζουν μ' ένα αποδεκτό διμελές συμφωνικό σύμπλεγμα. Για παράδειγμα, “ εκδρομή” [{ek}] + {ðromi}, /ef-tr/, /ef-pl/, / ef-kr/,/ek- tr/, /ek-vl/,/ pros-kr/.Τα παραπάνω προθήματα τα συναντάμε στην καθαρεύουσα και δεν είναι ιδιαίτερα παραγωγικά στη δημοτική γλώσσα / (Κάππα, 2013, σελ. 76).

2.5.2.7 Τετραμελή συμπλέγματα

Στην ελληνική συναντάμε σε θέση έμβασης, και μόνο στο εσωτερικό της λέξης κάποια περιθωριακά τετραμελή συμπλέγματα που δημιουργούνται από τη μορφολογική διαδικασία της προσφυματοποίησης των προθέσεων ευ- /ef-/ ή εκ-/ek-/ σε μια λέξη, που έχει ως αφετηρία ένα αποδεκτό τριμελές σύμπλεγμα όπως: /ef-str/, /ef-spl/, /ek-str/.*Σχήμα 21*/(Κάππα, 2002, 2013).

	[στιγμικό+ [s] +στιγμικό+ υγρό]	[kstr], [kspr]	[ekstratía], [eksprés]
i)	[[f]+ [s] + στιγμικό+ υγρό]	[fsp], [fstr]	[efstrofia] [efsplaxnía]

Σχήμα 21 (Κάππα, 2013, 2002, σσ. 131, 77).

2.5.2.8 Κατάκτηση συμφωνικών συμπλεγμάτων - απλοποιήσεις

Η κατάκτηση των συμφωνικών συμπλεγμάτων από τα παιδιά αποτελεί σημαντικό αντικείμενο μελέτης των ερευνητών. Σε αρχικά στάδια φωνολογικής ανάπτυξης τα συμφωνικά συμπλέγματα υφίστανται διάφορους διορθωτικούς μηχανισμούς. Διαγλωσσικές έρευνες που αφορούν στην κατάκτηση της μητρικής γλώσσας από φυσικούς και αλλόγλωσσους, ομιλητές δείχνουν ότι από ποσοτικής και ποιοτικής άποψης η απλοποίηση των συμφωνικών συμπλεγμάτων (cluster simplification) είναι

ο κύριος διορθωτικός μηχανισμός (Barlow, 2003 ·Kappa, 2002b ·Leo & Prinz, 1996 ·Peter & ·Sanoudaki, 2007). Ο μηχανισμός της απλοποίησης λειτουργεί λαμβάνοντας διάφορες μορφές είτε στην ίδια τη γλώσσα είτε αναλόγα με τα στάδια που ακολουθεί το κάθε παιδί (Tzakosta, 2004).

Απαλοιφή συμφώνου

Η μορφή απλοποίησης που εμφανίζεται πιο συχνά είναι η απαλοιφή συμφώνου (cluster reduction) (για τα ελληνικά βλ. Tzakosta & Kappa, 2008). Η διαδικασία αυτή γίνεται με βάση την Αρχή της ακολουθίας της ηχητικότητας (Sonority Sequencing Principle) και τη θεωρία του Μαρκαρίσματος (Markendness Theory). Θα γίνει αναφορά στη συνέχεια.(Peter & Barlow, 2003).

1) **kle**.ο → **a**. **ce** «κλαίω» (Τζακώστα, 2013, σελ.337).

Επένθεση φωνήματος

Μια δεύτερη μορφή απλοποίησης είναι η επένθεση φωνήματος (vowel epenthesis). (Fikkert, 1994). Τόσο η απαλοιφή όσο και η επένθεση του φωνήεντος έχουν ως στόχο τον σχηματισμό αμαρκάριστων δομών, δηλαδή την παραγωγή της πυρηνικής συλλαβής, που αποτελείται από ένα σύμφωνο κι ένα φωνήεν (ΣΦ) (Καππα, 2002, 2013 ·Tzakosta & Kappa, 2008).

2) **x**ti. pá. i → **γ**ae. ti. **bá**. i 2; 00.26 «χτυπάει» (Tzakosta, 2016, p. 2).

Συγχώνευση συμφώνων

Μια διαδικασία διορθωσης, η οποία παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τη σειρά κατάκτησης των μεμονομένων συμφώνων είναι η συγχώνευση (fusion/coalescence) (Tzakosta, 2007, 2016). Συγκεκριμένα, στη συγχώνευση τα δύο μέλη του συμφωνικού συμπλέγματος συγχωνεύονται σε ένα. Το σύμφωνο που προκύπτει από αυτή τη διαδικασία διατηρεί χαρακτηριστικά και από τα δύο μέλη του συμπλέγματος. Στο παράδειγμα που ακολουθεί 3) το παραχθέν /ç/ διατηρεί τον ραχιαίο τόπο

άρθρωσης του k και τον διαρκή τρόπο άρθρωσης του /l/. Η συγχώνευση μας παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τη σειρά κατάκτησης, διότι το αποτέλεσμα της συγχώνευσης είναι φανερά ένα τεμάχιο, το οποίο έχει ήδη κατακτηθεί και μπορεί να πραγματοποιηθεί σε αντίθεση με τα δύο μέλη του συμπλέγματος.

3) **klé.o** → **ζε'ο** «κλαίω» (Τζακώστα, 2013, σελ. 378).

Έπειτα, άλλες όχι τόσο συχνά εμφανιζόμενες διαδικασίες, άλλα εξίσου σημαντικές σε θεωρητικό επίπεδο είναι: α) η πιστότητα σε συγκεκριμένες θέσεις μιας λέξης (positional faithfulness). Δηλαδή, η πιστότητα σε αντιληπτά ισχυρές θέσεις, όπως είναι οι τονισμένες συλλαβές και οι συλλαβές που έχουν ακραίες/ περιφερειακές θέσεις μέσα στη λέξη. (βλ. παράδειγμα α) (Leo & Printz, 1996, Tzakosta, 2004a, 2013)., β) η διατήρηση συμφώνων γειτνιαζόντων προς τον φωνηεντικό πυρήνα της συλλαβής (contiguity), ανεξάρτητα από το αν αυτό το σύμφωνο είναι το πιο μαρκκαρισμένο ή το πιο αμαρκκάριστό από τα μέλη του συμφωνικού συμπλέγματος (Leo & Printz, 1996) (βλ. παρακάτω 4β, 4γ η διατήρηση μορφολογικών κεφαλών (preservation of morphological heads), είναι η διατήρηση των ισχυρά δομικών θέσεων. Η προαναφερθείσα διαδικασία εμφανίζει ελάχιστες διαφορές (βλ. παράδειγμα 4γ, 4δ) την πιστότητα σε συγκεκριμένες θέσεις μιας λέξης (Goad & Rose, 2002) (βλ. παρακάτω 4δ, 4ε) η μετάθεση ή η διπλοποίηση συμφώνων (metathesis/germination) (βλ.παράδειγμα 4ε).

4) α) **klé.o** → **ζε.ο**

β) **klé.o** → **lé.o**

γ) **klé.o** → **cé.o, lé.o** «κλαίω» (Τζακώστα, 2013, σελ. 379).

δ) **klé.o** → **ccé.o**

ε) **klé.o** → **lké.o**

Όλες οι παραπάνω διαδικασίες μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η απλοποίηση των συμφώνων έχει διάφορες μορφές σε διαφορετικές γλώσσες ανάλογα με τη δομή της κάθε γλώσσας. Παρόλα αυτά κάποιες διαδικασίες, όπως η απαλοιφή συμφώνου και η επένθεση φωνήεντος ισχύουν για όλες της γλώσσες, γιατί οδηγούν στη δημιουργία αμαρκκάριστων δομών παραδείγματος χάρη, η πυρηνική συλλαβή (ΣΦ). Από τις

διαδικασίες που αναφέραμε μόνο οι τέσσερις απαντώνται στην ελληνική: 1) η απαλοιφή συμφώνου, 2) η επένθεση φωνήεντος, 3) η πιστότητα σε συγκεκριμένες θέσεις μέσα στη λέξη και η μετάθεση (Τζακώστα, 2013, 2016).

2.5.2.9 Θεωρία Μαρκαρίσματος

Η Θεωρία του Μαρκαρίσματος στην επιστήμη της γλωσσολογίας σε φωνολογικό επίπεδο βασίζεται στο μνημειώδες έργο των Chomsky & Halle «The Sound Pattern of English» (SPE) (1998). Η μεταφορά της θεωρίας του μαρκαρίσματος στη γλωσσική ανάπτυξη, τα γλωσσικά συστατικά ή γλωσσικές δομές, οι οποίες προτιμώνται να παράγονται από τα παιδιά είναι εκείνα που θεωρούνται θεωρητικά λιγότερο σύνθετα, άρα είναι αμαρκάριστα ή λιγότερο μαρκαρισμένα. Συνεπώς, σε περιπτώσεις απαλοιφής ενός μέλους από ένα συμφωνικό σύμπλεγμα που παράγεται είναι αυτό, το οποίο είναι θεωρητικά το πιο απλό, άρα και περισσότερο προβλέψιμο. Επομένως, τόσο στην ελληνική όσο και στις άλλες γλώσσες αμαρκάριστα είναι τα συμφωνικά τεμάχια που δεν έχουν διακριτικά χαρακτηριστικά, δηλαδή είναι άηχα ως προς τη ηχηρότητα, κλειστά ως προς τον τρόπο άρθρωσης και κορονιδικά και χειλικά ως προς τον τόπο άρθρωσης (Τζακώστα, 2013).

2.5.2.10 Μοντέλο των τριών κλιμάκων

Σε προηγούμενη ενότητα διαπιστώσαμε ότι μονολότι η κλίμακα ΚΗ έχει μεγάλη ισχύ και ικανοποιείται σε μεγάλο βαθμό στην ελληνική γλώσσα, άλλα και διαγλωσσικά, η ΚΗ παραβιάζεται, όταν δεν υπάρχει δεξιόστροφη φορά επιλογής των μελών του συμφωνικού συμπλέγματος. Στα ελληνικά έχουμε συχνή παραβίαση αυτής της κλίμακας από συχνά εμφανιζόμενα συμπλέγματα. Ως εκ τούτου ποια θα είναι η ερμηνεία των μη ορθά σχηματιζόμενων συμπλεγμάτων για παράδειγμα το /ft/,/xt/;

Η κλίμακα ηχητικότητας γνωρίζουμε ότι εξετάζει μόνο τον τρόπο άρθρωσης. Αυτό την καθιστά ανεπαρκή καθώς η ύπαρξη μη αποδεκτών συμπλεγμάτων ως προς τον τρόπο άρθρωσης, άλλα αποδεκτά ως προς τον τόπο άρθρωσης και την ηχηρότητα (παρουσία ή απουσία), καταδεικνύει την ανάγκη ότι για τον ορθό σχηματισμό των συμπλεγμάτων χρειάζονται τρεις κλίμακες. Αυτές οι κλίμακες αναλογούν στις τρεις

διαστάσεις των διακριτικών - διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών, οι οποίες συνθέτουν τη δομή των συμφωνικών τεμαχίων. Αυτές είναι: η κλίμακα του τρόπου άρθρωσης (manner of articulation) (ΚΤρΑ), κλίμακα τόπου άρθρωσης (place of articulation) (ΚΤοΑ) και η κλίμακα της ηχηρότητας (ΚΗ χηρ) (Tzakosta, 2010, 2012b ·Tzakosta & Karra, 2011), και απεικονίζονται παρακάτω στα *Σχήματα*, 22,23,24. Αυτό που παρατηρούμε είναι το εξής: ότι όπως η ΚΗ, έτσι και η ΚΤρΑ έχει δεξιόστροφη φορά, άρα το πρώτο μέλος του συμπλέγματος επιλέγεται από θέση αριστερότερη της θέσης του δεύτερου μέλους του συμπλέγματος.

Κλίμακα τρόπου άρθρωσης

Σ	Τρ/	Πρ	Ερ	Υ	Ημ	Φ
1	2	3	4	5	6	7

Σχήμα 22

Η ΚΤοΑ όπως και η ΚΤρΑ έχει κι εκείνη δεξιόστροφη φορά. Έτσι, ένα σύμπλεγμα χαρακτηρίζεται ως καλοσχηματισμένο, όταν το πρώτο μέλος του είναι υπερωικό και το δεύτερο χειλικό ή κορονιδικό. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις το σύμπλεγμα εμφανίζει αντίσταση στη δεξιόστροφη φορά της ΚΤοΑ. Η ΚΗχηρ έχει δεξιόστροφη φορά όπως και οι δύο προηγούμενες κλίμακες *Σχήμα 23*.

Κλίμακα τόπου άρθρωσης

υπερωικά	χειλικά	κορονιδικά
1	2	3

Σχήμα 23

Κλίμακα ηχηρότητας

[-ηχηρά]	[+ηχηρά]
----------	----------

Σχήμα 24 (Tzakosta, 2010, 2012b pp. 215,491 ·Tzakosta & Karra, 2011, p. 6).

Με βάση το μοντέλο των τριών κλιμάκων ΜΤΚ τα συμπλέγματα έχουν διαβάθμιση ως προς τον ορθό τρόπο σχηματισμού τους, δηλαδή ακόμα και τα ορθώς σχηματισμένα συμπλέγματα δεν είναι στον ίδιο βαθμό καλοσχηματισμένα. Για αυτό τον λόγο τα συμπλέγματα που δημιουργούνται μπορούν να χαρακτηριστούν ως: 1) τέλεια, 2) αποδεκτά και 3) μη αποδεκτά, αρκεί να τηρούνται δύο προϋποθέσεις: α) η δεξιόστροφη ικανοποίηση των τριών κλιμάκων, β) όσο κατά το δυνατόν μεγαλύτερη απόσταση ηχητικότητας. Λόγου χάρη, το /r/ θεωρείται «καλύτερο» σύμπλεγμα από το /xl/ ως προς τον ΚΤρΑ, δεδομένου ότι για το /r/ η απόσταση μεταξύ των μελών στην ΚΗ είναι 4 ενώ για /xl/ είναι 3. Όσον αφορά στην ΚΤο Α το /kt/ είναι καλύτερο σύμπλεγμα σε σύγκριση με το /pt/, γιατί η απόσταση για το /kt/ είναι 2, ενώ για το /pt/ είναι 1. Τέλος, όσον αφορά στην ΚΗχηρ το /r/ θεωρείται πιο καλοσχηματισμένο από το /pt/ λόγω του ότι η απόσταση είναι 1, ενώ για το /pt/ είναι 0 (Τζακόστα, 2013, σελ. 391).

Οι κλίμακες ικανοποιούνται ακόμα κι αν η απόσταση είναι μηδενική, όταν τα μέλη ενός συμπλέγματος έχουν κοινό τρόπο, τόπο άρθρωσης ή έχουν την ίδια ηχηρότητα. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι τα συμπλέγματα που έχουν τη μέγιστη δυνατή απόσταση ηχητικότητας και στις τρεις κλίμακες είναι τέλεια. Για παράδειγμα, το /r/ αλλά και τα συμπλέγματα που έχουν την ελάχιστη απόσταση όπως το /tʃ/ ή μηδενική το /pt/ ηχηρότητα σε μια απ' όλες της κλίμακες, τότε είναι αποδεκτά. Αξίζει να γίνει αναφορά ότι τα μη αποδεκτά συμπλέγματα σχηματίζονται όταν: 1) παραβιάζονται και οι τρεις κλίμακες: του τρόπου, του τόπου και της ηχηρότητας, 2) παραβιάζεται μόνο η κλίμακα ηχητικότητας. Συνεπώς, όταν παραβιάζεται η κλίμακα του τόπου και του τρόπου άρθρωσης, άλλα ικανοποιείται η κλίμακα ηχηρότητας, τότε το σύμπλεγμα θεωρείται αποδεκτό /xθ/.

Όταν όμως, παραβιάζεται η δεξιόστροφη φορά στην ΚΗ για την επιλογή των μελών των συμφωνικών συμπλεγμάτων στο ΜΤΚ, δηλαδή η επιλογή γίνεται αριστερόστροφα, έχουμε ετεροσυλλαβικές ακολουθίες. Για παράδειγμα στη λέξη [an.

θος] « ανθός» το /n/ έχουμε μεγαλύτερη ηχηρότητα απ' ότι στο /θ/.(Τζακώστα, 2013, σελ. 392).

Το παραπάνω θεωρητικό μοντέλο έχει διπλό σκοπό. Από τη μια μεριά μας παρέχει καίριες πληροφορίες όσον αφορά τους κανόνες συλλαβοποίησης της ελληνικής και των διαλέκτων και παράλληλα κάνει προβλέψεις για τους κανόνες που ορίζουν διαγλωσσικά τη συλλαβοποίηση. Φυσικά, όλα τα παραπάνω εξισορροπούνται με την Αρχή της Μέγιστης έμβασης (Maximal Onset Principle). Οι τρεις αυτές κλίμακες και η απόσταση ηχητικότητας λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις θέσεις της λέξης δείχνοντας ότι ο τόνος δεν επηρεάζει τον σχηματισμό των συμφωνικών συμπλεγμάτων (Tzakosta, 2006, 2013).

Από την άλλη μεριά, η παραπάνω πρόταση επιλύει το πρόβλημα για τη θεωρητική υπόσταση και τη θέση του /s/ σε συμφωνικά συμπλέγματα, καθώς δεν είναι πλέον αναγκαίο να αναφερόμαστε σε θεωρητικά μοντέλα, ώστε να χαρακτηριστεί το /s/ ως εξωμετρικό στοιχείο ή ως μέρος ενός σύνθετου τεμαχίου. Αντιστρόφως, εκτιμούμε ότι όλα τα είδη των συμφωνικών συμπλεγμάτων μέσω ενός και μόνο θεωρητικού μοντέλου το /s/ προσεγγίζεται, όπως τα υπόλοιπα συμφωνικά τεμάχια χωρίς να του προσδίδονται επιπλέον ιδιότητες (Τζακώστα, 2013, σελ. 392).

2.6 Ο τόνος

2.6.1 Γενικά στοιχεία

Ο τόνος θεωρείται ως υπερτεμαχιακό στοιχείο που ακολουθούν τα τεμάχια και αλληλοεπιδρούν με αυτά. Η σημασία του όρου τόνος είναι ο δυναμικός τόνος (stress accent) της λέξης, που έχει ως ακουστικό αποτέλεσμα την προβολή μιας συλλαβής σε σχέση με τις άλλες, δηλαδή έχει κορυφωτική σημασία (culminative) λειτουργία με την οποία γίνεται καλύτερη μετάδοση του μηνύματος σε τονικές ενότητες. Η φωνητική ανάλυση του τόνου μας δείχνει ότι είναι ένα σύνθετο φαινόμενο, που βασίζεται σε διαφορετικά φωνητικά χαρακτηριστικά: την ένταση, τη διάρκεια και το τονικό ύψος. Η ένταση δημιουργείται από την ενέργεια του εκπνεόμενου αέρα και η αλλαγή στη διάρκεια μπορεί να οφείλεται είτε στο τονιζόμενο φωνήεν είτε στους γειτονικούς φθόγγους. Το μεγαλύτερο τονικό ύψος εξαρτάται από το πόσο συχνά πάλλονται οι φωνητικές χορδές. Οι γλώσσες διαφέρουν στον τρόπο που χειρίζονται τα παραπάνω χαρακτηριστικά για τη διαμόρφωση του λεξικού τόνου (Fromkin et al., 2013 · Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019 · Πετρούνιας, 1993 · Τομπαΐδης, 1995).

Στα νέα ελληνικά οι τονισμένες συλλαβές προεξέχουν σε σχέση με εκείνες που δεν τονίζονται. Αυτό, επιτυγχάνεται είτε με την αύξηση της έντασης ή της διάρκειας στις συλλαβές είτε και στα δύο και γίνεται αντιληπτό από το παρακάτω παράδειγμα: ένοικος – ενικός, όπου στη λέξη ενικός η τονισμένη συλλαβή έχει μεγαλύτερη διάρκεια / ένταση. Στην ελληνική ο τόνος χαρακτηρίζεται ως δυναμικός, διότι συνδέεται με την ένταση της φωνής (ο τόνος της αρχαίας ελληνικής ήταν μουσικός και συνδέονταν με το ύψος της φωνής). Γίνεται εμφανές ότι είναι κυρίως ποσοτικός καθώς επιμηκύνει τα τονιζόμενα φωνήεντα και βραχύνει τα άτονα αιτία, που προκαλεί την κλειστικοποίηση και την αποβολή τους σε συγκεκριμένα ιδιώματα. Μάλιστα, σε γλώσσες με δυναμικό τονισμό το τονικό ύψος εφαρμόζεται στο πλαίσιο του επιτονισμού (Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019 · Mirabel, 1978).

Οι λεξικοί τόνοι διακρίνονται σε δύο κατηγορίες τους ελεύθερους και τους σταθερούς. Οι ελεύθεροι τόνοι έχουν τη δυνατότητα να τοποθετηθούν σε οποιαδήποτε συλλαβή μέσα στη λέξη, ανεξάρτητα από τον αριθμό των συλλαβών της. Οι δισύλλαβες λέξεις έχουν δύο τονικές δυνατότητες (βάρος - βαρύς). Οι τρισύλλαβες και πολυσύλλαβες λέξεις έχουν τρεις (αδιαφορώ, αδιαφορία, αδιάφορος). Στην πραγματικότητα η θέση του μέσα στη λέξη καθορίζεται από το

λεξικό, τη γραμματική της γλώσσας, τους περιορισμούς που θέτουν οι φωνητικοί, φωνολογικοί και μορφολογικοί κανόνες. Από την άλλη οι σταθεροί τόνοι τοποθετούνται σε συγκεκριμένη θέση μέσα σε μια συγκεκριμένη συλλαβή, η οποία διαφέρει ανάλογα με τη γλώσσα που μελετάται. Στην ελληνική η θέση του τόνου δεν έχει σταθερή θέση στην αρχή ή στο τέλος της λέξης και παράλληλα είναι ανεξάρτητος. Γι' αυτό τον λόγο δεν έχει οριοθετική (delimitative) λειτουργία, που θα επέτρεπε τον εντοπισμό των ορίων τους κατά τη διάρκεια της εκφώνησης της λέξης, αλλά βοηθά στην ανεύρεση της μορφολογικής τους δομής. Παραδείγματος χάρη μούσα μας, μουσαμάς. Ο τόνος, μας δείχνει ότι το μας είναι επίθημα γι' αυτό τονίζεται και στη λήγουσα. Σηκω-μός, αλλά κάλα-μος. Με επίθημα σε – ση ή –μα τονίζεται στην προπαραλήγουσα. Εκτός αυτού, ο τόνος διακρίνει τις γραμματικές από τις μη γραμματικές λέξεις όπως: τα άρθρα, τις προθέσεις, τους εγκλιτικούς τύπους αντωνυμιών, οι οποίες είναι άτονες σε πεδίο μιας τονικής μονάδας. Για παράδειγμα, από το βράδυ τα παιδιά μας. Επίσης, πολλές φορές η χρήση της γλώσσας είναι εκείνη που μας μαθαίνει τη θέση του τόνου (Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019, σελ. 353· Mirabel, 1978, σελ. 28· Τομπαΐδης, 1995, σελ. 114).

2.6.2 Ο τόνος μέσα σε μια γραμματική λέξη

Η γραμματική λέξη είναι μια μονάδα, η οποία συγκροτείται από ένα απλό μόρφωμα ή αποτελεί ένα πιο σύνθετο τύπο, που δημιουργείται με τη διαδικασία της κλίσης ή της παραγωγής.

Ο τόνος στην ελληνική έχει διαφοροποιητικό χαρακτήρα. Για παράδειγμα, κάποιες λέξεις μπορούν να διαφοροποιούνται ως προς τη θέση του τόνου, όπως [pí'ra] πείρα - [píra'] πυρά, [yer'os] γέρος- [yero's] γερός. Ιδιαίτερα, όταν προφέρουμε μια λέξη ο τόνος πραγματώνεται με ισχυρότερη προφορά της τονισμένης συλλαβής, δηλαδή καθαρότερη χροιά του τονισμένου φωνήεντος συνοδευόμενη με μια ελαφρά επιμήκυνση. Η διαφορά του τόνου στα παραπάνω παραδείγματα δείχνει ότι η θέση του μέσα σε μια λέξη δεν είναι προβλέψιμη. Ακόμα, αυτό συναντάται σε λέξεις που διαφέρουν υφολογικά όπως: τουρκικός-τουρκικός, κινέζικος – κινεζικός (Μπασλής, 2003, 2006, σσ. 78, 32· Τομπαΐδης, 1995, σελ. σελ. 147).

Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις, όπου η ομοφωνία της λέξης ή του συνόλου των λέξεων συνοδεύεται με τη σύμπτωση του τόνου. Αυτές οι περιπτώσεις στο σύστημα γραφής διαχωρίζονται. Για παράδειγμα: κερί - καιροί, χάνι-χάνει, ψιλός - ψηλός, θαμπό - θα μπό. Σε σπάνιες περιπτώσεις ή ορθογραφία συμπίπτει με τον τονισμό (ομώνυμα):

Ρόκα (το λαχανικό) και ρόκα (εργαλείο για το γνέσιμο του μαλλιού),

Δόξα (η καλή φήμη) και δόξα (το ουράνιο τόξο) (Τομπαΐδης, 1995, σελ. 148).

Στα νέα ελληνικά δεν γίνεται να έχουμε μια λέξη που δεν φέρει τόνο, για αυτό τον λόγο δεν είναι δυνατόν σε μια λέξη να τονίζονται δύο διαδοχικές συλλαβές. Έτσι, όπου χρειάζεται έχουμε τονική ανομοίωση (αποβολή του ενός τόνου): πέντε + ήμιση-πεντέμιση, καλή μέρα - καλημέρα (σε αυτή την περίπτωση ακούγεται ένας τόνος). Ο ρυθμός της νεοελληνικής φράσης είναι τονισμένο / άτονο ή άτονο / τονισμένο. Η δεύτερη περίπτωση είναι η πιο συχνά εμφανιζόμενη: άρχισα – αρχινώ απ' το εγώ θα έρθω σε σας (Τομπαΐδης, 1995, σελ. 148).

Παρόλα αυτά υπάρχουν κάποιοι κανόνες που οριοθετούν την τοποθέτηση του. Αυτοί είναι:

1) Κάθε συλλαβή και πολυσύλλαβη λέξη καθώς και ορισμένες μονοσύλλαβες πρέπει να έχουν μια τονισμένη συλλαβή.

2) *Ο νόμος της τρισυλλαβίας*. Ο τόνος δεν μπορεί να τοποθετηθεί πριν από την προπαραλήγουσα. Τοποθετείται είτε στην τελευταία συλλαβή (λήγουσα) είτε στην προηγούμενη της τελευταίας (πραλήγουσα) ή στην τρίτη συλλαβή από το τέλος (προπαραλήγουσα) (Holton et al., 2012, σελ. 353 ·Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019 ·Μπαμπινιώτης, 2017 ·Μπασλής, 2003, 2006, σσ. 78, 32 ·Mirabel, 1978, σελ. 298 ·Πετρούνιας, 1993, σελ. 542· Τομπαΐδης, 1995, σελ. 145 Τσοπανάκης, 2013, σελ. 120).

Όταν μια λέξη συνοδεύεται από μια ή δύο ασθενείς αντωνυμίες, αναπτύσσεται ένας δευτερεύοντας τόνος, που σε άλλες περιπτώσεις πέφτει στην ίδια συλλαβή και άλλες φορές στη μια από τις δύο ασθενείς αντωνυμίες. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται *έγκλιση του τόνου* και εμφανίζεται στις παρακάτω περιπτώσεις:

1) Όταν μια λέξη που τονίζεται στην προπαραλήγουσα ακολουθείται από ασθενή αντωνυμία: το αυτοκίνητο μου .

2) Όταν ένα ρήμα σε προστακτική τονίζεται στην παραλήγουσα και ακολουθείται από δύο ασθενείς αντωνυμίες: δώσε μού το.

3) Όταν μια μετοχή ενεστώτα ενεργητικής φωνής τονίζεται στην προπαραλήγουσα και ακολουθείται από μια ή δύο ασθενείς αντωνυμίες: κλαδεύοντάς τα.

Κάθε λέξη ανάλογα με τη θέση της συλλαβής, που τονίζεται λαμβάνει τις παρακάτω ονομασίες:

α) Οξύτονη, όταν τονίζεται στη λήγουσα: καλώ.

β) Παροξύτονη, όταν τονίζεται στην προπαραλήγουσα: ρήματα (Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 69).

2.6.3 Τοποθέτηση του τόνου

Ο τόνος τοποθετείται σε κάθε λέξη με περισσότερες από δύο συλλαβές. Όταν η λέξη γράφεται με πεζά γράμματα συγκεκριμένα, πάνω από το φωνήεν που αποτελεί και τον πυρήνα της τονιζόμενης συλλαβής: [foɾá] φορά [fóra] φόρα. Ο τόνος, δηλαδή τοποθετείται σε δύο φωνήεντα της ίδιας λέξης στην περίπτωση, όπου μια λέξη τονίζεται στην προπαραλήγουσα λαμβάνει έναν τόνο στην τελευταία συλλαβή της, λόγω της ασθενούς αντωνυμίας που έπεται (φώναξέ τον).

Ο τόνος μπαίνει πριν από το αρχικό κεφαλαίο που αντιπροσωπεύει ένα τονισμένο φωνήεν για παράδειγμα, Έδεσσα. Εντούτοις, ο τόνος δεν χρησιμοποιείται σε λέξεις με κεφαλαιογράμματα γραφή παρόλο που μπορεί πολύ σπάνια να τοποθετείται πάνω από ένα κεφαλαίο γράμμα, για να δηλώσει με ξεκάθαρο τρόπο τον φθόγγο που

τονίζεται μέσα στη λέξη. Εξ' αιτίας της ιστορικής ορθογραφίας στην ελληνική υπάρχουν πολλές περιπτώσεις, όπου ο συνδυασμός δύο γραπτών φωνηέντων ισοδυναμεί με ένα φθόγγο. Όταν το τονιζόμενο φωνήεν γράφεται με δύο γράμματα, ο τόνος τοποθετείται πάνω από το δεύτερο όπως η λέξη αίμα[èma]. Επίσης, τα δίψηφα αυ, ευ ισοδυναμούν με τους φθόγγους [av], [af], [ev], [ef], όπου ο τόνος τοποθετείται πάνω από το δεύτερο γράμμα: θάυμα[θα΄vma][rpenvma]. Η αντίστροφη διαδικασία υλοποιείται, όταν συναντάμε δύο γραφόμενα φωνήεντα, τα οποία αντιστοιχούν σε δύο διαφορετικούς φθόγγους. Τότε ο τόνος τοποθετείται πάνω από το πρώτο από τα δύο φωνήεντα: γάδαρος [γα΄jðaros] άυλος [a΄vlos] (Holton et al., 2012, σελ. 35).

Ο τόνος μετακινείται στην παραλήγουσα παρά την κατάργηση της προσωδίας λόγω της προφορικής παράδοσης. Σε αρκετές περιπτώσεις ο αρχαίος τονικός περισπασμός για παράδειγμα στη λέξη άνθρωπος αν-θρώ-που και όχι [άν-θρω-που], αν-θρώ-πων και όχι [άν-θρω-πων] (Μπαμπινιώτης, 2017).

Υπάρχουν συγκεκριμένες περιπτώσεις, όπου οι μονοσύλλαβες λέξεις είναι φορείς τόνου:

α) Η τοποθέτηση τόνου απαιτείται σε μια λέξη που έχει μονοσύλλαβη εξ' αιτίας της έκθλιψης / αποκοπής ή της αφαίρεσης (απαλοιφή του τελευταίου ή του πρώτου φωνήεντος) για παράδειγμα: έτσι κόψ'το (από το κόψε το), θα'ρθω (από έναν υποθετικό τύπο θα έρθω). Δεν έχουμε την εμφάνιση τόνου όταν έχουμε αποτέλεσμα αφαίρεσης, γιατί ο τόνος μετακινείται στο τελευταίο φωνήεν της προηγούμενης λέξης: θα' ρθω.

β) Οι μονοσύλλαβες λέξεις που λαμβάνουν τόνο είναι: ο διαζευκτικός σύνδεσμος ή και τα ερωτηματικά επιρρήματα πώς, πού.

γ) Μια ασθενής (κλιτική) αντωνυμία (του, της, τους και άλλες), όταν χρησιμοποιούνται πριν από ρήμα γράφεται με τόνο στις περιπτώσεις, όπου μπορεί να θεωρηθεί λανθασμένα ως κτητική αντωνυμία. Για παράδειγμα, ο πατέρας μου είπε διαφέρει από το ο πατέρας μου είπε.

δ) Με τον ίδιο τρόπο, ένα οριστικό άρθρο μπορεί να γραφτεί με τόνο για να ξεχωρίσει από μια κτητική αντωνυμία. Έτσι, στο ο πατέρας του τότε αρχηγού. Το

άρθρο μπορεί να γραφτεί με τόνο, για να καταστήσει σαφές ότι η φράση δεν πρέπει να διαβαστεί ως ο πατέρας του.

ε) Μια ασθενής αντωνυμία γράφεται με τόνο, όταν τονίζεται λόγω του της ασθενούς αντωνυμίας που ακολουθεί αμέσως μετά (φέρει μού το) (Holton et al., 2012, σελ. 36 ·Μαγουλάς & Μαγούλα, 2019, σελ. 353).

2.6.4 Λειτουργίες του τόνου

α) Προστατεύει το τονιζόμενο φωνήεν:

Εμποδίζει κατά κανόνα τη βράχυνση του φωνήεντος και την αλλοίωση του. Η μακρότητα που προσδίδει ο τόνος στα φωνήεντα δεν είναι σημαντική. Επιπροσθέτως, ποικίλει ανάλογα με τη θέση του τονισμένου φωνήεντος στη λέξη. Ο τόνος όπως αναφέραμε δεν προσδίδει μακρότητα σε μεγάλο βαθμό στα τονιζόμενα φωνήεντα τους, άλλα προσδίδει διάρκεια, προστατεύοντας τα από τη βράχυνση. Η μεγαλύτερη βράχυνση των φωνηέντων έχει ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση της συλλαβής, η οποία υλοποιείται μόνο στα άτονα φωνήεντα στο εσωτερικό της λέξης: περιπατώ και περπατώ με εξαφάνιση του ι. Έτσι, στη λέξη μένουν τρεις από τις τέσσερις συλλαβές που είχε η λέξη. Έχουμε όμως, τη λέξη περίπατος χωρίς να επέρχεται αλλοίωση στο ι. Επίσης, συναντάμε το νομίσετε σε νομίστε. Εδώ το ι υπόκειται σε βράχυνση και τελικά εξαφανίζεται. Βέβαια, έχουμε και εξαιρέσεις: εύμορφος – έμορφος - όμορφος. Όπου ο τόνος δεν μπόρεσε να προστατέψει το τονισμένο ε από την επίδραση του χειλικού (Mirabel, 1978, σελ. 32 · Πετρούνιας, 1993, σελ. 543 · Τομπαΐδης, 1995, σελ. 146). Άτονο ψηλό φωνήεν που βρίσκεται μετά από τονισμένη συλλαβή και μετά από άηχο σύμφωνο σε ομιλία με γρήγορο ρυθμό, μπορεί να αποφωνοποιηθεί κατά την προφορά του *τρέχει, ψύξη*. Στις βόρειες ελληνικές διαλέκτους τα άτονα ψηλά (κλειστά) φωνήεντα μπορεί να αποβληθούν τελείως: *σπιτ για το σπίτι, πλί για πουλί* αυτό γίνεται γιατί τα άτονα φωνήεντα δεν ακούγονται πολύ καθαρά με αποτέλεσμα να λιγοστεύουν, ώστε αυτά που μένουν να έχουν μεγαλύτερη απόσταση μεταξύ τους, για γίνονται ευκολότερα αντιληπτά (Πετρούνιας, 1993, σελ. 544).

β) Διατήρηση του αρκτικού φωνήεντος:

Στην αρχή της λέξης στα ελληνικά το φωνήεν χαρακτηρίζεται από αστάθεια: το άτονο αρκτικό φωνήεν κανονικά εξαφανίζεται με διαδικασία της αποβολής / αφαίρεσης. Ο τόνος το προφυλάσσει δημιουργώντας αντίθεση ανάμεσα. Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν τα: έζησα - ζήσαμε, ήσυχος - συχάζω, όνομα – ονόματι – ερωτώ - ρωτώ, ολίγος - λίγος. Ο τόνος προφυλάσσει τη λειτουργία του δυναμικού τόνου, η οποία είναι αντιπαρατακτική (constrictive), δηλαδή δηλώνει τη διαφορά ανάμεσα σε δύο διαδοχικές συλλαβές όπως: μέγανος, λόγος, ανάκατα, χείραται. Οι παραπάνω λέξεις αν δεν είχαν τον τόνο θα ήταν μια σειρά από ακατανόητες συλλαβές (Mirabel, 1978, σελ. 33 ·Τομπαΐδης, 1995, σελ. 146).

Σε θεωρητικό επίπεδο θα περίμενε κανείς ότι συναντάται στην αρχική συλλαβή της λέξης μόνο στα τονισμένα φωνήεντα, τα οποία έχουν αντιθετική σχέση με το αρχικό σύμφωνο ή συμφωνικό σύμπλεγμα, διότι ή τελική συλλαβή δέχεται την αντίθεση άτονο / τονισμένο φωνήεν. Αυτό που παρατηρείται είναι ότι τα τονισμένα αρχικά φωνήεντα διατηρούνται πάντα, άλλα έχουμε πολλές περιπτώσεις αφαίρεσης, όπου συχνά διατηρούνται αρχικά, τα άτονα φωνήεντα όπως: ωραίος, ηλικία, ασήμι. Πιο συγκεκριμένα, όταν μια λέξη έχει προθήματα (από, επί, υπό) ο προστατευτικός ρόλος του τόνου δεν υφίσταται στα φωνήεντα που υπόκεινται σε αφαίρεση, ο τόνος προστατεύει κυρίως τη συλλαβή παρά τα φωνήεντα. Οι μεταβολές αυτές λαμβάνουν χώρα ανεξάρτητα από τον τόνο: στο είπε → στο πε, όπου το ι υποχωρεί στο ο , παρόλο που αυτό είναι άτονο και το ι τονισμένο.

Ο προστατευτικός ρόλος του βασίζεται: α) στη φύση του φωνηεντικού φαινομένου με το οποίο συνδέεται, β) τη θέση του φωνήεντος στο εσωτερικό της λέξης, γ) από την λεξιλογική αξία της λέξης (Mirabel, 1978, σελ. 35).

2.6.5 Φωνολογικά φαινόμενα που επηρεάζουν τη θέση του τόνου

Ο τόνος έχει σταθερή θέση μέσα σε μια λέξη, μόνο όταν πρόκειται για άκλιτες λέξεις όπως οι προθέσεις και τα επιρρήματα. Στα ουσιαστικά, τα επίθετα και τα ρήματα ή θέση του τόνου μεταβάλλεται, λόγω των φωνολογικών και μορφολογικών παραγόντων. Οι φωνολογικοί παράγοντες που επηρεάζουν την τοποθέτηση του τόνου θα αναφερθούν παρακάτω:

2.6.5.1 Σχήματα τονισμού για τα ουσιαστικά

Τα ουσιαστικά τονίζονται στη λήγουσα (η φωλιά) και στην παραλήγουσα (η γάτα). Σε κάποιες ομάδες ουσιαστικών που τονίζονται στην παραλήγουσα ή στην προπαραλήγουσα, στην ονομαστική του ενικού ο κύριος τόνος μετακινείται στην επόμενη συλλαβή στις εξής περιπτώσεις:

α) Τα ουσιαστικά που τονίζονται στην προπαραλήγουσα μετακινούν τον τόνο τους στην παραλήγουσα, όταν μια κλιτική κατάληξη προσθέτει μια ακόμα συλλαβή. Αυτή η αλλαγή ερμηνεύεται με βάση τον νόμο της τρισυλλαβίας, ο οποίος απαγορεύει την τοποθέτηση του τόνου πριν από την προπαραλήγουσα.

ον.εν. το μάθημα

γεν.εν. του μαθήματος

ον.πλήθ. τα μαθήματα (Holton et al., 2012, σελ. 25).

Ο παραπάνω κανόνας εφαρμόζεται επίσης, στην κατάληξη της γενικής ενικού σε -εως και τη γενική πληθυντικού σε -εων των θηλυκών ουσιαστικών στα οποία η κατάληξη της ονομαστικής είναι είτε -ις (καθαρεύουσα) είτε -η:

ον.εν. η κυβέρνηση/ις

γεν.εν. της κυβερνήσεως

γεν.πλήθ. των κυβερνήσεων (Holton et al., 2012, σελ. 26).

β) Τα ουσιαστικά που τονίζονται στην προπαραλήγουσα μετακινούν τον τόνο στην παραλήγουσα, όταν πριν από την κατάληξη της γενικής ενικού –ου, της γενικής πληθυντικού –ων, της αιτιατικής πληθυντικού –ους και την κατάληξη της ονομαστικής και της αιτιατικής –εις παρόλο, που δεν έχουμε προσθήκη συλλαβής σε αυτή την περίπτωση. Το παραπάνω ερμηνεύεται ιστορικά. Στα αρχαία ελληνικά αυτές οι καταλήξεις περιείχαν μακρό φωνήεν ή δίφθογγο, που ισοδυναμούσε με την ακολουθία δύο βραχέων φωνήεντων.

ον. εν. ο άνθρωπος   γεν.εν. του ανθρώπου

γεν.πλήθ. των ανθρώπων

ον. εν. η κυβέρνηση/ις   ον/αιτ.πληθ. τις κυβερνήσεις (Holton et al., 2012, σελ. 26).

Η μετακίνηση του τόνου στη επόμενη συλλαβή στην ομάδα των ουσιαστικών, που αποτελείται από αρσενικά, θηλυκά σε –ος και ουδέτερα – ο δεν εφαρμόζεται πάντα. Ακόμη, υπάρχουν περιπτώσεις λέξεων που λόγω της χρήσης τους έχουν γίνει περισσότερο αποδεκτέςχωρίς τη μετακίνηση του τόνου. Παραδείγματός χάρη, του δασκάλου. Σε μερικές περιπτώσεις παρατηρείται η μετακίνηση του τόνου στην ονομαστική πληθυντικού αυτών των ουσιαστικών όπως: άνθρωποι (Holton et al., 2012, σελ. 26).

2.6.5.2 Σχήματα τονισμού για τα επίθετα

Τα επίθετα διατηρούν τον τόνο στη βασική θέση (στηλοειδής τονισμός) καθόλη την διάρκεια της κλίσης. Μετακίνηση στη θέση του τόνου παρατηρείται στα επίθετα σε -ης, -ες. Αυτά τα επίθετα χαρακτηρίζονται ως δικατάληκτα, δηλαδή έχουν μια ομάδα τύπων για το αρσενικό και το θηλυκό και άλλη μια για το ουδέτερο.

Ενικός

	<i>Αρσ/Θηλ.</i>	<i>Ουδ.</i>
Ονομ. συνήθης	σύνηθες	
	Αιτ. συνήθη	σύνηθες
	Γεν. συνήθους	συνήθους

Πληθυντικός

	<i>Αρσ/Θηλ.</i>	<i>Ουδ.</i>
Ονομ. συνήθεις	συνήθη	
	Αιτ. συνήθεις	συνήθη
	Γεν. συνήθων	συνηθών

Αλλαγή στη θέση του τόνου έχουμε επίσης στα επίθετα σε –ων, -ουσα, -ον, τα οποία προέρχονται από κλιτές μετοχές της ενεργητικής φωνής από συγκεκριμένα ρήματα της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Τα επίθετα αυτά χρησιμοποιούνται ελάχιστα και κυρίως στην τεχνική και νομική ορολογία. Στο πρώτο σχήμα κλίσης τα επίθετα σχηματίζονται από το θέμα του ενεστώτα της ενεργητικής φωνής των ρημάτων της πρώτης συζυγίας, σε συνδυασμό με τις καταλήξεις σε–ων, -ουσα, -ον (επείγον). Το δεύτερο κλιτικό σχήμα εμφανίζει ποικιλία όσον αφορά στον σχηματισμό τους, όπου έχουμε αλλαγή του τόνου στη γενική πληθυντικού του θηλυκού γένους: παρουσών για το επίθετο η παρούσα (Holton et al., 2012, σελ. 84).

2.6.5.3 Σχήματα τονισμού για τα ρήματα

Ο τόνος στα ρήματα μπορεί να μετακινηθεί προς τα αριστερά σε συγκεκριμένους παρελθοντικούς χρόνους. Στους παρελθοντικούς τύπους (παρατατικός και απλός παρελθοντικός) ο τόνος ακολουθεί τον νόμο της τρισυλλαβίας, δηλαδή υποχωρεί προπαραλήγουσα ή τοποθετείται στην πρώτη συλλαβή, όταν πρόκειται για δισύλλαβο τύπο: διάβαζες, πληρώσαμε, μπήκε. Δύο εξαιρέσεις συναντώνται α) στον ενεργητικό παρατατικό των ρημάτων της δεύτερης συζυγίας, όπου ο τόνος τοποθετείται στο συλλαβικό πρόσφυμα –ούς όπως το: μιλούσε. β) στον παθητικό παρατατικό ο τόνος πέφτει στην πρώτη συλλαβή της κατάληξης με εξαίρεση το τρίτο πρόσωπο πληθυντικού των ρημάτων της πρώτης συζυγίας, όπου τοποθετείται στην προπαραλήγουσα ερχόνταν, βαριόμασταν, άλλα έρχονταν. Είτε τοποθετείται δεξιά, όταν η κλιτική κατάληξη προσθέτει συλλαβές και παραβιάζει τον νόμο της τρισυλλαβίας ας πάρουμε σαν παράδειγμα το ρήμα γράφομαι:

παθ. ενεστ. γράφομαι	παθ. παρατ. γραφόμουνα
ενεργ. παρατ. εν. έγγραφα	ενεργ. παρατ.πληθ. γράφαμε
παθ.παρελ.εν. γράφτηκα	παθ.παρελθ.πληθ. γραφτήκαμε (Holton et al., 2012, σελ. 121).

2.6.6 Τονικά μοντέλα για την ελληνική γλώσσα

Σε αυτό το υποκεφάλαιο θα γίνει αναφορά στα τονικά μοντέλα που έχουν προτείνει ερευνητές που μελετούν την ελληνική γλώσσα. Η παρουσίαση τους θα γίνει από το παλαιότερο προς το πιο πρόσφατό με σκοπό να δείξουμε τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η κατάκτηση της γραμματικής.

Η Philippaki – Waburton (1976), θεωρεί ότι οι κανόνες τονισμού συνδέονται με συγκεκριμένες γραμματικές κατηγορίες, αναγνωρίζοντας τον λεξικό χαρακτήρα του τόνου. Ο τόνος τοποθετείται σε τρεις θέσεις μέσα στη λέξη (λήγουσα, παραλήγουσα, προπαραλήγουσα). Επιπροσθέτως, όσον αφορά στο, μαρκάρισμα αναφέρεται σε δύο κανόνες, που προκαλούν αλλαγή στη θέση του τόνου και στον τονισμό των ουσιαστικών. Η πρώτη μεταβολή είναι φωνολογική και πραγματοποιείται όταν η προσθήκη ενός επιθήματος παραβιάζει τον νόμο της τρισυλλαβίας όπως στη λέξη “*timimatos*” (τιμήματος) από το *timima*” (τίμημα). Ο δεύτερος κανόνας τονικής μεταβολής είναι μορφολογικός που εφαρμόζεται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Ο τόνος τοποθετείται μια συλλαβή δεξιότερα σε συγκεκριμένο μορφολογικό περιβάλλον. Αυτή η αλλομορφία που προκύπτει στην προφορά είναι αποτέλεσμα της επιμήκυνσης του φωνήεντος στη μετακλασική ελληνική γλώσσα, όπου και αποτελούσε τον κύριο παράγοντα για τον τονισμό στα αρχαία ελληνικά προκαλώντας μια διχοτόμηση στον τονισμό των ουσιαστικών και των ρημάτων.

Η Ralli (1998), και οι Ralli & Tourantzidis (1992), υποστηρίζουν ότι ο τόνος επηρεάζεται από μορφολογικές αρχές. Θεωρούν ότι όλα τα μορφήματα είναι καταλογογραφημένα στο λεξικό με εγγενή προφορά, αμαρκάριστη ή αποτελούν έναυσμα για τη μεταβολή του τόνου. Ο πρωτεύον τόνος καθορίζεται από *Righthand Rule (RHR) Percolation Principle*. Σύμφωνα με τον παραπάνω κανόνα και αρχή, όταν τα μορφήματα συνδυάζονται για τον σχηματισμό λέξεων, ο τόνος καθορίζεται από τις

ιδιότητες προφοράς της δεξιόστροφης κεφαλής πιο συγκεκριμένα, από τις μετρικές πληροφορίες που φέρει ένα κλιτικό ή παραγωγικό επίθημα βασιζόμενο σε αυτό που θα παραχθεί. Σε περίπτωση που η κεφαλή είναι μαρκαρισμένη και πυροδοτεί την αλλαγή του τόνου. Η μετακίνηση που προκύπτει επηρεάζει τις ιδιότητες της κεφαλής που καθορίζουν τη θέση του τόνου μέσα στη λέξη.

Οι Malikouti - Drachman (1989), και Malikouti & Drachman (1999), αναφέρουν ότι οι πόδες στα ελληνικά χαρακτηρίζονται από δυϊκότητα, έχουν τροχαϊκή δομή και δεν είναι ποσοτικά ευαίσθητοι. Οι πόδες σχηματίζονται από τα δεξιά προς τα αριστερά. Ο πιο συχνά εμφανιζόμενος τόνος είναι στην προπαραλήγουσα. Η προτίμηση αυτή ερμηνεύεται με τροχαϊκή συλλαβή και την εξωμετρικότητα της τελευταίας συλλαβής στο δεξιό άκρο της λέξης. Κάνοντας λόγο για την απόκλιση στην τοποθέτηση του τόνου στη λήγουσα μέσω των μορφολογικών επιπέδων, λέξεις με εγγενή προφορά, προκύπτουν είτε λόγω του μαρκαρίσματος είτε λόγω της αλλαγής στον τονισμό, εντάσσοντας τις στο πρώτο επίπεδο της γραμματικής. Οι λέξεις που τονίζονται στην παραλήγουσα εντάσσονται στο δεύτερο επίπεδο γραμματικής που είναι και το πιο παραγωγικό. Οι παραπάνω ερευνητές εξετάζουν τον τόνο της ελληνικής με το μοντέλο της θεωρίας του Βέλτιστου, όπου ο εξωμετρικός ευθυγραμμισμός των ποδών και το λεξικό μαρκάρισμα δείχνει την προέλευση του τόνου στα ελληνικά.

Ο κινητός χαρακτήρας του τόνου στα ελληνικά είναι γνωστός. Αυτή του η κινητικότητα επηρεάζεται από τα μορφολογικά περιβάλλοντα. Πιο συγκεκριμένα, όλες οι κλιτικές καταλήξεις είναι εξωμετρικές αφήνοντας τη ρίζα ως κύριο τομέα για την τοποθέτηση του τόνου. Ένας διμελής τροχαϊκός πόδας ευθυγραμμίζεται στο δεξιό άκρο της ρίζας σε λέξεις που τονίζονται στην παραλήγουσα. Ο τόνος στη λήγουσα κάνει την εμφάνιση του όταν η ρίζα είναι (Post stressing). Όταν η ρίζα είναι μαρκαρισμένη ο τόνος τοποθετείται στη κλιτική κατάληξη που ακολουθεί χάνοντας τον εξωμετρικό της χαρακτήρα .

Στο παραπάνω μοντέλο βασικό στοιχείο για την τοποθέτηση του τόνου είναι η ρίζα, όπου ο τροχαϊκός πόδας ευθυγραμμίζεται στο δεξιό άκρο της ρίζας. Ο πόδας διμελής ή μονομελής αποτελεί ένα ιδιοσυγκρασιακό χαρακτηριστικό μιας συγκεκριμένης ρίζας. Οι καταλήξεις σε μεγάλο βαθμό είναι εξωμετρικές. Μάλιστα, η εξωμετρικότητα του τελευταίου στοιχείου αναστέλλεται, όταν η ρίζα είναι ποστ στρεσσιγκ και το επίθημα δεν είναι εξωμετρικό ή τονίζεται.

Η Arvaniti (1991), πραγματοποίησε μια φωνητική μελέτη του τόνου, που έδειξε ότι η ακουστική συνδέεται με τον πρωτεύοντα τόνο και σε εύρος F0. Η κύρια συχνότητα έδειξε ότι η τονισμένη συλλαβή είναι εκείνη, η οποία είναι πιο ισχυρή σε σχέση με τις άτονες συλλαβές και η διαφορά τους έγκειται στο ότι έχουν μεγαλύτερη διάρκεια και μεγαλύτερο εύρος. Συμφωνά με την ερευνήτρια ο παραπάνω ισχυρισμός δεν παρέχει επαρκή στοιχεία για να υποστηρίξει την ύπαρξη ρυθμικού τόνου. Η ίδια χρησιμοποιεί παραδείγματα από συγκρούσεις τόνων και τονικών σφαλμάτων για να αποδείξει ότι δεν υπάρχει ρυθμικός τόνος στα ελληνικά. Όταν η σύγκρουση του τόνου ελαχιστοποιείται από την μάκρυνση του φωνήεντος, η πρώτη συλλαβή είναι εκείνη που θα γίνει πλήρως ακουστικά αντιληπτή και με τους δύο τόνους, χωρίς να δημιουργείται ένα πιο εύρυθμο μοτίβο, εφόσον οι τόνοι βρίσκονται κοντά ο ένας στον άλλο.

Όσον αφορά στη δομή του πόδα, υποστηρίζει ότι η ελληνική λέξη έχει μόνο ένα τόνο. Αναφέρει ότι η ύπαρξη του πόδα δεν είναι απαραίτητη για την τοποθέτηση του τόνου. Παρόλα αυτά αναφέρεται η ύπαρξη άλλων κανόνων, που χρησιμοποιούν τον πόδα ως βάση, και τότε η δομή του πρέπει να διατηρείται. Ο ρυθμός στα ελληνικά δεν βασίζεται στον τόνο αλλά μάλλον στη συλλαβική δομή, καθώς δεν υπάρχουν άλλοι κανόνες που να έχουν ως βάση τους τον πόδα. Η ελληνική σύμφωνα με όσα ισχυρίζεται η ερευνήτρια δεν χρειάζεται να έχει πόδες.

Η Revithiadou (1999), εξέτασε το ονοματικό σύστημα της ελληνικής και τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι υπάρχει ένας διαχωρισμός στα τονικά χαρακτηριστικά των μαρκαρισμένων και αμαρκάριστων μορφημάτων. Τα αμαρκάριστα ουσιαστικά έχουν σταθερό τόνο στην προπαραλήγουσα, άλλα εμφανίζουν ποικίλα προσωδιακά μοτίβα με κινούμενα παραδείγματα όπως: άνθρωπος (man) άνθρωπος ανθρώπου (man) ανθρώπου. Αντιθέτως, τα μαρκαρισμένα ουσιαστικά έχουν αυστηρά δυϊκό προσωδιακό σχήμα και σταθερό τόνο στα παραδείγματα και εμφανίζουν ποικιλία στον τόνο καθώς και στο λεξιλόγιο όπως στη λέξη: fantáros (soldier) φαντάρος fantárou (soldier) (φαντάρου). Η εξωμετρικότητα εμφανίζεται στη δεξιά άκρη της λέξης. Οι λέξεις που είναι αμαρκάριστες έχουν προβλέσιμο τόνο στην προπαραλήγουσα όπως η λέξη: astragalos (ankle) αστράγαλος, Στο άνθρωπος (man) (άνθρωπος) που προαναφέραμε παρατηρείται μετακίνηση του τόνου εντός του παραδείγματος και οι τονικές εναλλαγές πραγματοποιούνται, όταν η κλίση φέρει εγγενείς μετρικές πληροφορίες. Οι μαρκαρισμένες λέξεις είναι πάντα

διμελείς σε επίπεδο προσωδιακής λέξης ενώ όσον αφορά στις τρισύλλαβες λέξεις η ερευνήτρια παραθέτει όλες τις πιθανές εκδοχές τονισμού τους. Εντούτοις, υπάρχει μόνο μια πιθανή εκδοχή για τις μεγαλύτερες λέξεις, όπου ο τόνος πέφτει στην παραλήγουσα. Αυτό, μας δείχνει ότι ο τόνος δεν είναι εντελώς ελεύθερος, άλλα περιορίζεται από τους περιορισμούς που θέτουν οι κανόνες για τον σχηματισμό των λέξεων και ο νόμος της τρισυλλαβίας.

Στο μοντέλο που πρότεινε η ερευνήτρια παρατηρούμε ότι οι μαρκαρισμένες λέξεις εμφανίζουν σταθερότητα ανάμεσα στα παραδείγματα, επειδή ο τόνος έχει σταθερή θέση στη συλλαβή της λέξης, όταν η ρίζα έχει λεξική προφορά όπως: fantá-ros, fantá-ru, fanátr-o (soldier) (στρατιώτης). Επίσης, οι μαρκαρισμένες λέξεις εμφανίζουν ελεύθερο τόνο άλλα έχουν και περιορισμένα προσωδιακά σχήματα σε αντίθεσή με τις αμαρκάριστες λέξεις, όπου τονίζονται συνήθως στη (παραλήγουσα) έχουν σταθερή θέση στην τοποθέτηση του τόνου και αμετάβλητη προσωδιακή δομή. Ο νόμος της τρισυλλαβίας περιορίζει την ελευθερία στο μαρκάρισμα καθώς δεν επιτρέπει την τοποθέτηση του τόνου πάνω από την τρίτη συλλαβή από το τέλος της λέξης με δεξιόστροφη φορά. Η μεταβλητή θέση του τόνου που εμφανίζει η λέξη servitóros “waiter” (σερβιτόρος), fantáros “soldier” (στρατιώτης) uranós “sky” (ουρανός) εξισορροπείται με το μοτίβο αυτών των λέξεων. Απ την άλλη ο σταθερός τόμος της λέξης astragalos “ankle” (αστράγαλος) παρεμποδίζεται από το δομικό του σχήμα.

Κεφάλαιο 3 Εμπειρικά ερευνητικά δεδομένα

3.1 Συλλαβές και παιδικός λόγος

Η κατάκτηση της συλλαβικής δομής από τα παιδιά αποτελεί μια καίρια έννοια, καθώς είναι η βάση τόσο για τον προσωδιακό όσο και για τον μορφολογικό σχηματισμό της λέξης. Έρευνες που υλοποιήθηκαν για την κατάκτηση της συλλαβής από τα παιδιά έδειξαν ότι ορισμένες συλλαβικές δομές κατακτιούνται νωρίτερα από κάποιες άλλες. Η συλλαβή CV (ΣΦ) θεωρείται η πιο αμαρκάριστη λόγω της φυσιολογίας της (Drachman 1999). Οι συλλαβές αυτές αναπτύσσονται στα πρώτα στάδια της φωνολογικής ανάπτυξης (Fikert, 1994) και έχει παρατηρηθεί ότι σε προχωρημένο στάδιο τα παιδιά χρησιμοποιούν πολλαπλούς τρόπους, για να παράγουν ποικίλους τύπους συλλαβών (Ferguson & Farwell, 1975). Παρακάτω θα γίνει παρουσίαση ερευνών για την κατάκτηση των συλλαβών από τα παιδιά παρουσιάζοντας όλες τις παραμέτρους που μπορεί να την επηρεάζουν.

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τις Tzakosta & Kappa (2008), με σκοπό να προσδιοριστεί η σειρά και τα ενδιάμεσα στάδια κατάκτησης στα ελληνικά, τονίζονται οι διαφορές και οι ομοιότητες με τα συστήματα, όπου ο τόνος δεν επηρεάζει τη διαδικασία κατάκτησης της συλλαβής (quantity insensitive QI) όπως είναι τα ελληνικά. Σε αυτά τα συστήματα ο τόνος καθορίζει τη διαδικασία κατάκτησης (quantity sensitive QS). Από τα δεδομένα που είχαμε στη διάθεση μας γνωρίζουμε ότι διεξήχθησαν δύο έρευνες η μια με 51.678 γλωσσικά δεδομένα 6 παιδιών ηλικίας 1;07-2;05, τα οποία κατακτούν την ελληνική ως μητρική γλώσσα από τη βάση γλωσσικών δεδομένων του πανεπιστημίου του Λέιντεν. Η δεύτερη έρευνα έδειξε τη συχνότητα εμφάνισης των τύπων των συλλαβών από δύο βιβλιογραφικές πηγές το πρώτο περιλάμβανε 260,000.000 λέξεις από εφημερίδες και η δεύτερη 30,000.000 λέξεις από εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία parliament proceedings. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι σε γλώσσες όπου ο τόνος δεν διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την κατάκτηση τους, σημασία έχει ο αριθμός των τμημάτων που την αποτελούν και όχι η ποσοτική συνοχή της συλλαβής. Οι συλλαβές CV, V, VC εμφανίζονται ταυτόχρονα με τις CVC, CCV, οι οποίες κάνουν την εμφάνιση τους πριν από την εμφάνιση των δόμων CCCV, CCVC, CCCVC. Κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης ενδιάμεσης φάσης όλοι οι τύποι συλλαβών μπορούν να εμφανιστούν παράλληλα, ενώ ορισμένες

συλλαβές προτιμώνται έναντι άλλων όπως CV>VC αποδίδεται στην επίδραση της καθολικής αμαρκάριστης δομής CV και της συχνότητας εμφάνισης των εισαγόμενων. Επίσης, οι συλλαβές που δεν έχουν διακριτό λειτουργικό τόνο αναπτύσσονται παράλληλα σε αντίθεση με συστήματα που ο τόνος διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην κατάκτηση των συλλαβών.

Η Karra (2002), σε μελέτη περίπτωσης ενός κοριτσιού ηλικίας 1;7-3;0 ετών παρατήρησε ότι στη δημιουργία των πρώτων της λέξεων, χρησιμοποιεί την ελάχιστη προσωδιακή δομή με την παραγωγή δισύλλαβων λέξεων (CVCV) (ΣΦΣΦ) άλλα και τρισύλλαβων λέξεων με κάποιες συλλαβές να διπλασιάζονται. Οι συλλαβές της ήταν ανοικτού τύπου μόνο (CV) με απλή έμβαση, ενώ οι συλλαβές χωρίς έμβαση δεν εμφανίστηκαν καθόλου (V). Το παιδί προσέθετε είτε ένα αρχικό σύμφωνο δημιουργώντας τη δομή (CVCV) (ΣΦΣΦ) είτε έκανε απαλοιφή των συλλαβών που δεν είχαν έμβαση. Οι λέξεις που περιλάμβαναν συμφωνικό σύμπλεγμα απλοποιούνταν με τη διατήρηση του λιγότερο ηχητικού στοιχείου. Οι αποκοπές συλλαβών στις πολυσύλλαβες λέξεις έδειξαν τη διατήρηση δισύλλαβων τροχαϊκών δομών με μια τονισμένη και μια άτονη συλλαβή.

3.2 Συμφωνικά συμπλέγματα και παιδικός λόγος

Σε έρευνα της Τζακώστα (2009), όπου μελετάει τους τύπους απλοποίησης διάφορων τύπων διμελών συμπλεγμάτων σε επτά παιδιά ηλικίας (1; 07.05- 03;05), που κατακτούν την ελληνική ως μητρική τους γλώσσα. Τα ονόματα τους αναφέρονται μέσα σε παρένθεση (B.M., B.T., D., F., I, Kon., Ma.) Η απλοποίηση του συμφωνικού συμπλέγματος βασίζεται στη συνοχή του. Όσο πιο συμπαγή δομή έχει το σύμπλεγμα τόσο λιγότερες στρατηγικές επιδιόρθωσης θα δεχθεί. Τα στιγμικά και υγρά συμπλέγματα απλοποιούνται από όλα τα παιδιά ως προς το βαθμό μαρκαρίσματος και τη διατήρηση συμφώνων γειτνιαζόντων προς τον φωνηεντικό πυρήνα της συλλαβής. Με λίγα λόγια, έχουμε τη διατήρηση του τμήματος που είναι λιγότερο ηχηρό ή τη διατήρηση του τμήματος που βρίσκεται πιο κοντά στον πυρήνα.

μαρκάρισμα

/prá.si.no/ [pá. to] «πράσινο» (B.T. 1; 10)

/o.br.éla/ [o.bé.la] «ομπρέλα» (I.: 2; 04.03)

/kí.tri.no/ [tí.ti.no] « κίτρινο» (Kon: 1;11)

διατήρηση γειτνιαζόντων συμφώνων προς τον φωνηεντικό πυρήνα

/vlé.po/ [lé.po] « βλέπω» (B.M: 2;02.12)

/pá.vlos [pá.los] «Παύλος» (F: 02; 02.3) (Tzakosta, 2009, p.368).

πιστότητα σε συγκεκριμένη θέση της λέξης εφάρμοσαν έξι από τα επτά παιδιά της έρευνας.

/xró.ma/ [xó.ma] « χρώμα» (B.M: 2; 03.04)

/γλό.sa/ [γó.sa] «γλώσσα» (D: 2; 02.17) (Tzakosta, 2009, p. 368).

Πέντε από τα παιδιά χρησιμοποίησαν την επένθεση ως τρόπο απλοποίησης

/kri.o/ [k^aé. ri.o]«κρύο» (B.M: 2; 02.12)

/tsí.xles/ [ti.ta^aé.la] «τσίγλες» (I.: 3;.03.08) (Tzakosta, 2009, p. 369).

Τρία από τα επτά παιδιά χρησιμοποίησαν τη συγχώνευση

/klé.i/ [té.i] «κλαίει» (B.M.: 1; 10.26, I.: 2; 08.28)

/kli.δί/ [ti.δί] «κλειδί» (I.: 2; O5.19) (Tzakosta, 2009, p. 369).

Τα συμπλέγματα τύπου SC υπόκεινται σε απλοποίηση με τους παρακάτω τρόπους: όλα τα παιδιά απλοποιούν με βάση το μαρκάρισμα, με τη χρήση της συγχώνευσης και της επένθεσης, ενώ δεν έχουμε την εμφάνιση της πιστότητας σε συγκεκριμένη θέση μέσα στη λέξη.

1) μαρκάρισμα

/δό.sto/ [δό.to] «δώστο» (B.T: 1;11.07)

/spi.τά.ki/ [pi.τά.ki] «σπιτάκι» (Kon.: 1; 11)

2) συγχώνευση

/sku.fά.ki/ [te.fά.ki] «σκουφάκι» (B.M: 2; 07)

3) επένθεση

/bro.stά/ [bo. θ**ae**.τά] «μπροστά» (Kon.: 2;00.01) (Tzakosta, 2009, p. 369).

Στα συμπλέγματα τύπου CS έχουμε την εμφάνιση ακόμα πιο περιορισμένων στρατηγικών επιδιόρθωσης, δηλαδή έχουμε απλοποίηση μέσω μαρκαρίσματος / τη διατήρηση συμφώνων γειτνιαζόντων προς τον φωνηεντικό πυρήνα της συλλαβής, τη συγχώνευση από όλα τα παιδιά, ενώ μόνο ένα παιδί εφαρμόζει επένθεση

4) μαρκάρισμα/ διατήρηση συμφώνων γειτνιαζόντων προς τον φωνηεντικό πυρήνα της συλλαβής

/ftjá.kso/ [ftá.ko] «φτίαξω» (Ma.: 2; 07.06)

/psé.ma/ [pé.ma] «ψέμα» (B.M: 1;11. 01)

5) συγχώνευση

/pé.kso/ [pí.θo]«παίξω» (B.M: 1; 11.18)

6) επένθεση

/psi.lά/ [fi.lά] «ψιλά» (D: 2; 02) (Tzakosta, 2009, p. 369).

Τα συμπλέγματα που αποτελούνται από τριβόμενα απλοποιούνται ως προς το αμαρκάριστο στιγμικό μέλος τους. Επίσης έχουμε σποραδική απλοποίηση μέσω της συγχώνευσης που χρησιμοποιείται από δύο μόνο παιδιά.

7) απλοποίηση ως προς το αμαρκάριστο στιγμικό

/ku.kú.tsi/ [kú.ti] «κουκούτσι» (B.T: 1;10)

/ka.ró.tsi/ [te.tu.ró.ti] «καρότσι» (D: 2; 01)

8) συγχώνευση

/tsi.bá.i/ [θe.bá.i] «τσιμπάει» (B.M: 2; 02.05)

/pe.tsé.ta/ [pe.θέ.ta] «πετσέτα» (F: 2;09.05) (Tzakosta, 2009, p. 369).

Από τα αποτελέσματα των παιδιών παρατηρούμε ότι τα συμπλέγματα στιγμικό και υγρό δέχονται όλες τις μορφές απλοποίησης άλλα πιο συχνές είναι το μαρκάρισμα ή η πιστότητα σε συγκεκριμένες θέσεις της λέξης και η διατήρηση γειτνιαζόντων συμφώνων ως προς τον φωνηεντικό πυρήνα της συλλαβής σε σχέση με την επένθεση και τη συγχώνευση. Όσον αφορά στα συμπλέγματα τύπου SC το μαρκάρισμα είναι ο τύπος απλοποίησης που υπερέχει, αφού η επένθεση και η συγχώνευση πραγματοποιείται μόνο από δύο παιδιά. Η πιστότητα σε συγκεκριμένη θέση στη λέξη δεν υλοποιείται στα συμπλέγματα τύπου SC, CS καθώς και στα τριβόμενα. Η απλοποίηση μέσω του μαρκαρίσματος και της διατήρησης συμφώνων γειτνιαζόντων προς τον φωνηεντικό πυρήνα της συλλαβής είναι εκείνη που κυριαρχεί για τα συμπλέγματα CS και τα τριβόμενα. Μάλιστα, τα τριβόμενα είναι εκείνα που υφίστανται τις λιγότερες διορθωτικές αλλαγές. Οι μηχανισμοί απλοποίησης που ενεργοποιούνται κάθε φορά έχουν σχέση με τον βαθμό ικανοποίησης της κλίμακας ηχητικότητας, τον βαθμό της δομικής συνοχής του συμπλέγματος και των φωνολογικών αναπαραστάσεων για τους πολλαπλούς τύπους συμπλεγμάτων.

Η έρευνα των Tzakosta & Stavgiannoudaki (2013), εξετάζει την ακριβή παραγωγή στιγμικών και υγρών συμπλεγμάτων και CC στιγμικό και στιγμικό σε όλες τις θέσεις στην αρχική και μεσαία λέξη, σε τονισμένες και σε άτονες συλλαβές από πέντε παιδιά ατυπικής ανάπτυξης, που έχουν ειδική γλωσσική διαταραχή ηλικίας (4; 06- 5;00). Το

κάθε παιδί εξετάστηκε ατομικά για 20 λεπτά με τη χρήση του εργαλείου ΦΩΝΗΑ που σχεδιάστηκε για την παρούσα έρευνα.

Τα αποτελέσματα της έρευνας είναι παρόμοια με εκείνα των παιδιών τυπικής ανάπτυξης. Αυτό που παρατηρείται είναι καλύτερη απόδοση στα στιγμικά και υγρά απ' ό τι στα στιγμικά και στιγμικά CC. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι η αποκοπή του συμπλέγματος με βάση το μαρκάρισμα, είναι η πιο συχνή και ακολουθούν όλες οι υπόλοιπες στρατηγικές απλοποίησης. Η επένθεση και η συγχώνευση έχουν πολύ μικρότερη συχνότητα εμφάνισης, ενώ η διατήρηση συμφώνων στον φωνηεντικό πυρήνα της συλλαβής και η πιστότητα σε θέση στη λέξη δεν χρησιμοποιούνται από τα παιδιά. Τα παιδιά με ειδική γλωσσική διαταραχή εμφανίζουν και άλλες στρατηγικές επιδιόρθωσης, όπως είναι η μετάθεση συλλαβής ή συμφωνικού συμπλέγματος, *Σχήμα 25 α, β*, όπου μια κλειστή συλλαβή μετατρέπεται σε ανοικτή και μια ανοικτή σε κλειστή *Σχήμα 226 γ, δ*. Επίσης, έχουμε την ολική αντικατάσταση του συμφωνικού συμπλέγματος και την ανάπτυξη συμφώνου. Όλες οι παραπάνω στρατηγικές επιδιόρθωσης εφαρμόζονται τόσο σε τονισμένες όσο και σε άτονες συλλαβές. Αυτό μας δείχνει ότι ο τόνος δεν επηρεάζει τον σχηματισμό συμφωνικών συμπλεγμάτων. Τα συμφωνικά συμπλέγματα που παράγονται περισσότερο τόσο σε αρχικές όσο και σε μεσαίες θέσεις σε τονισμένες και άτονες συλλαβές είναι τα στιγμικά και υγρά (Tzakosta & Stavgiannoudaki, 2013).

Ιδιαίτερα αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα παιδιά παράγουν τριμελή συμπλέγματα σε θέση διμελών *Σχήμα 26, 1-5*, όπου η κλίμακα ηχητικότητας παραβιάζεται καθώς το /s/ των τριμελών συμπλεγμάτων προηγείται των κλειστών τεμαχίων (Τζακώστα, 2013).

α)/pal.'tó/ [pla.'tó] «παλτό» (S4)

β)/θer.'mó.me.tro/ [θre.'mó.me.to] «θερμόμετρο» (S1)

Σχήμα, 25 α,β (Tzakosta & Stavgiannoudaki 2013, p.4)

γ)/a.e.ro.'pl.áno/ [a.e.ro.l.'pá.no] «αεροπλάνο» (S2)

δ)/i.ra.'klís/ [i.ra.l.'kís] «Ηρακλής» (S4)

Σχήμα 26 γ,δ (Tzakosta & Stavgiannoudaki 2013, p. 5)

ολική αντικατάσταση συμπλέγματος

8)/a.'krí.ða/ [a.'stsíl.ða] «ακρίδα» (S2)

9)/'pró.va.to/ ['spó.ða.to] «πρόβατο» (S4)

ανάπτυξη συμφώνου

10)/'prá.si.no/ ['sprá.si.no] «πράσινο» (S1)

11)'fra.u.la/ ['sfra.u.la] «φράουλα» (S3)

12)/ka.'tsi.kes/ [ka.'tsi.kses] «κατσίκες» (S4)

Σχήμα 27, 8-12 Tzakosta & Stavgiannoudaki (2013, p. 5)

Τέλος, τα διαλεκτικά δεδομένα από διάφορες γλωσσικές ποικιλίες της ελληνικής (Tzakosta, 2007) αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα της συχνής εμφάνισης των συμπλεγμάτων κλειστό / τριβόμενο + κλειστό / τριβόμενο. Σε αυτές τις περιπτώσεις δεν έχουμε την παραβίαση της Κλίμακας ηχητικότητας άλλα τα συμπλέγματα, τα οποία προκύπτουν δεν είναι αποδεκτά ή δεν εμφανίζονται συχνά στην ελληνική νόρμα. Το μόνο σύμπλεγμα που εξαιρείται είναι /kf/, το οποίο συναντάμε σε όρια μορφημάτων, όπως είναι η λέξη [e.kfrasi] (έκφραση), και είναι ένας βασικός λόγος, που καθιστά τη αρχή της ΚΗ προβληματική. Σχήμα 28 13-17.

13) /ku.f.áθi.ke/ /kfá.θce/ «κουφάθηκε»

- 14) /pi.θa.mí/   /pθa.mí/ «πιθαμή»
 15) /tu.fé.ki/   /tfé.ki/   «τουφέκι»
 16) / ma.θaί.no/   /ma.tθaί.no/   «μαθαίνω»
 17) /tu.lú.pa/   /tlú.pa/   «νήμα»

Σχήμα 28 13-17 (Τζακώστα, 2013, 2007, 2019, 2010 pp. 388, 5, 555, 210).

Ανακεφαλαιώνοντας τα παραπάνω δεδομένα παρατηρούμε ότι κατά βάση υποστηρίζουν την αρχή ΚΗ και της απόστασης ηχητικότητας παρόλα αυτά όμως, εμφανίζουν και κάποιες κανονικότητες, οι οποίες δύσκολα ερμηνεύονται με βάση τα παραπάνω. Συγκεκριμένα συμφωνικά συμπλέγματα όπως: το /pk/ /,tk/,pθ/,pf/ που δεν κάνουν την εμφάνισή τους στη νόρμα, τα συναντάμε σε άλλες όψεις της γλώσσας, την κατάκτηση και τις διαλεκτικές ποικιλίες. Αυτές είναι λιγότερο «αυστηρές» όσον αφορά στους φωνοτακτικούς περιορισμούς γι' αυτό τον λόγο προτιμώνται τα αποδεκτά συμπλέγματα (Τζακώστα, 2010, 2012, 2013 pp. 191, 215, 96: Tzakosta & Karra, 2011, p. 9). Τα παραπάνω μη υπαρκτά συμπλέγματα αποτελούνται από μέλη που έχουν άμεση γειτνίαση στην ΚΗ, αλλά δεν χαρακτηρίζονται από αυξανόμενη ηχητικότητα, δηλαδή η απόσταση στην ΚΗ είναι μηδενική (Τζακώστα, 2013). Σε αυτό το πρόβλημα έρχεται να δώσει λύση το μοντέλο των τριών κλιμάκων. Όπου έχουμε την αποδοχή περισσότερων συμπλεγμάτων σε σχέση με το προαναφερθέν εργαλείο, αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο τον αριθμό των αποδεκτών συμφωνικών συμπλεγμάτων. Στους παρακάτω πίνακες 1-3 παρουσιάζονται τα συμπλέγματα που είναι αποδεκτά με βάση τον τόπο, τρόπο άρθρωσης και ηχηρότητας (Tzakosta, 2013, σελ. 394).

Τύπος	Τέλειο	Αποδεκτό	μη αποδεκτό
χειλικό +χειλικό		✓ /pf/	
χειλικό+ κορονιδικό	✓ /pt/		

χειλικό+ υπερωικό		✓ /pk/
κορονιδικό+κορονιδικό	✓	
κορονιδικό +χειλικό		✓
κορονιδικό +υπερωικό		✓
υπερωικό+υπερωικό	✓	
υπερωικό+κορονιδικό	✓	
υπερωικό+ χειλικό	✓	

Πίνακας 1 Ορθός σχηματισμός συμπλεγμάτων ως προς τον τρόπο άρθρωσης

(ΚΤρΑ) (Tzakosta, 2013, σελ. 393).

Τύπος	τέλειο	Αποδεκτό	μη αποδεκτό
κλειστό+ υγρό	✓ /pl/		
τριβόμενο+ υγρό	✓		
κλειστό+στιγμικό		✓	
τριβόμενο+τριβόμενο		✓ /pt/	
κλειστό+τριβόμενο	✓		
τριβόμενο+κλειστό			✓ /ft/
κλειστό+προστριβόμενο	✓		
προστριβόμενο+κλειστό			✓
τριβόμενο+προστριβόμενο	✓		
προστριβόμενο+τριβόμενο			✓

Πίνακας 2 Ορθός σχηματισμός συμπλεγμάτων ως προς τον τόπο άρθρωσης (ΚΤοΑ)
(Tzakosta, 2013, σελ. 393).

Συμφ. σύμπλ.	Τέλεια	Αποδεκτά	μη αποδεκτά
[-ηχ]+[-ηχ]		✓	
[-ηχ]+[+ηχ]	✓ [kδ]		
[+ηχ]+[+ηχ]		✓ [gδ]	
[+ηχ]+[-ηχ]			✓ [gδ]

Πίνακας 3 Ορθός σχηματισμός συμπλεγμάτων ως προς την ηχηρότητα (ΚΗχηρ)
(Tzakosta, 2007).

Τα παιδιά αρχίζουν να κατακτούν τα συμπλέγματα με διάφορες μορφές απλοποίησης από την ηλικία 1;10 ετών. Τα συμπλέγματα που εμφανίζονται πρώτα στον παιδικό λόγο είναι τα στιγμικά + υγρά CL. Μάλιστα, το γεγονός ότι έχουν μεγάλη απόσταση στην κλίμακα ηχητικότητας και η εύκολη φωνολογική τους αναπαράσταση τα καθιστά αντιληπτικώς καθαρά, άρα είναι πιο εύκολο να γίνουν αντιληπτά. Στη συνέχεια, ακολουθούν τα τριβόμενα + υγρά, τα τριβόμενα και τα συμπλέγματα με /s/ που δεν εμφανίζονται σε αρχική και μεσαία θέση μέσα στη λέξη, ενώ τα συμπλέγματα που αποτελούνται από στιγμικό + στιγμικό δεν εμφανίζονται σε αρχική θέση στη λέξη. Τα στιγμικά και υγρά συμπλέγματα εμφανίζουν τον μεγαλύτερο βαθμό απλοποίησης. Μαζί με τα συμπλέγματα /s/ + στιγμικό ακολουθούν τα συμπλέγματα στιγμικό +s/. Το γεγονός ότι τα συμπλέγματα που ανήκουν στην κατηγορία στιγμικό + υγρά CL έχουν μεγάλο βαθμό πιστότητας όπως και μειωμένους σχηματισμούς. Αυτό αποδεικνύει ότι τα παιδιά εκτίθενται περισσότερο σε αυτού του είδους τα συμπλέγματα και η πιστότητα της θέσης έχει σημαντικό ρόλο, καθώς τα μέλη του αρχικού συμπλέγματος διατηρούνται ανεξάρτητα από τον βαθμό

μαρκαρίσματος που έχουν). /gli.ko/ → /γο/ (γλυκό) D: 2;01;09 (Tzakosta, 2006, p. 2). Τα συμπλέγματα που έχουν υποστεί απλοποίηση λαμβάνουν τόσο αρχικές όσο και μεσαία θέση μέσα στη λέξη. Όσον αφορά στα /s/ συμπλέγματα φαίνεται ότι διατηρούνται λόγω του μαρκαρίσματος ή της συλλαβοποίησης. Το /s/ διαγράφεται σε περίπτωση που είναι πιο μαρκαρισμένο σε σχέση με το δεύτερο μέλος του συμπλέγματος ή επειδή η συλλαβοποίηση γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να έχουμε τη δημιουργία εξόδου στο μέσο της λέξης. Τα συμπλέγματα /s/ + εμποδιστικό σύμφωνο παράγονται μερικώς σε τριμελή συμφωνικά συμπλέγματα (Tzakosta, 2007, p. 7). Ιδιαίτερα, η απλοποίηση των συμπλεγμάτων αποτελεί την κύρια μορφή επιδιόρθωσης στον παιδικό λόγο (Karra, 2002 · Τζακώστα, 1999). Τα συμπλέγματα στην ελληνική είναι γνωστό ότι απλοποιούνται ως πιο το πιο αμαρκάριστο μέλος του συμπλέγματος και τα συμπλέγματα που βρίσκονται κοντά στον φωνηεντικό πυρήνα είναι πιο πιθανό να διατηρηθούν (Pas Van der, 2004). Δεδομένα παιδικού λόγου δείχνουν ότι μέσω των διάφορων ειδών απλοποίησης που εφαρμόζονται κάνουν φανερό ότι κάποια τεμάχια κατακτώνται και νωρίτερα από κάποια άλλα. Η ποικιλία των αποτελεσμάτων των παιδιών σε σχέση με αυτό που τους ζητείται είναι ένα συστηματικό φαινόμενο για την ελληνική γλώσσα. Αυτή η ποικιλία ερμηνεύεται με βάση τις αρχές της καθολικής γραμματικής και των φωνολογικών αρχών της γλώσσας (Tzakosta, 2004, 2007).

3.3 Κατάκτηση του τόνου από τα παιδιά

Εδώ θα εξετάσουμε πώς τα παιδιά κατακτούν τον τόνο κάνοντας αναφορά σε ερευνητικά δεδομένα παιδιών τυπικής ανάπτυξης. Οι ερευνητές αναφέρουν ότι τα τονικά μοτίβα των παιδιών χαρακτηρίζονται από την προτίμηση στον τροχαϊκό σχηματισμό λέξεων, τη διατήρηση της τονισμένης δεξιάς συλλαβής. Το ίδιο παρατηρείται και στα ελληνικά δεδομένα, όπου τα παιδιά διατηρούν την τονισμένη συλλαβή σε τροχαϊκό μοτίβο. Στο αρχικό στάδιο παραγωγής λέξεων, οι οποίες αποτελούνται από αμαρκάριστες δυσύλλαβες τροχαϊκές δομές που διατηρούν τον τόνο της λέξης στόχου μαζί με ένα άλλο στοιχείο, όχι απαραίτητα αυτό που βρίσκεται δεξιά.

Η Tzakosta (2003), σε έρευνα της μελετά τα αναπτυξιακά στάδια της κατάκτησης του τόνου στα ελληνικά από 5 παιδιά ηλικίας 1;10- 3;05.24 (Bebis, Dionisis, Melitini, Marília, Felina,) που είναι φυσικοί ομιλητές της γλώσσας. Εξετάζοντας τις μαρκαρισμένες και αμαρκαριστες τονικές δομές που προκύπτουν απ' τα γλωσσικά δεδομένα. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται μονοσύλλαβες, δισύλλαβες, τρισύλλαβες αποκοπές λέξεων, οι οποίες θα συγκριθούν με αποκοπές που πραγματοποιούνται στην πλήρη παραγωγή λέξεων.

Λέξεις που αποκóπτονται σε μονοσύλλαβες

18)/edó/ → [ðo] “here” (εδώ) (B. 1,10)

19)/tiléfono/ → [to] “phone” (τηλέφωνο) (Me.1, 07.05)

20)/kucí/ → [ku] “faba bean” (κουκί) (Me. 1,10.04)

21)/jirízi/ → [ji] “to go around” (γυρίζει) (F.1,11.15)

22)/kutáli/ → [ta] “spoon” (κουτάλι) (F.1,11.21).

23) /mágulo/ → [li] “cheek” (μάγουλο) (D. 2,01.16) (Tzakosta, 2003, p. 2).

Στα παραπάνω δεδομένα παρατηρούμε ότι οι μονοσύλλαβες αποκοπές που πραγματοποιούν τα παιδιά δεν διατηρείται πάντα η τονισμένη συλλαβή από την πρωτότυπη λέξη. Άλλα έχουμε την παραγωγή μιας νέας συλλαβής παράδειγμα 19, 23 με σκοπό να διατηρηθεί η προβολή στη λέξη που προκύπτει στον παιδικό λόγο.

Δισύλλαβες αποκοπές τρισύλλαβων λέξεων (WWS, WSW, SWW) και πολυσύλλαβων λέξεων.

24)/thálassa/ → [tála] “sea” (θάλασσα) (B. 1,11.28)

25)/maçéri/ → [máçe] “knife” (μαχαίρι) (F. 3,02.12)

26) /árosti/ → [ároc] “ill” (άρρωστη) (Me. 2,0.26)

4) /skupiðjárís/ → [kúpi] “rubbish collector” (σκουπιδιάρης) (Ma. 2,08.22)

27)/ajeláða/ → [lála] “cow” (αγελάδα) (Me. 1,07.14)

28)/paixniḗḗcia/ → [ḗcia] “toys” (παιχνιδάκια) (B.2,01.05) (Tzakosta, 2003, p. 3).

Στα παραδείγματα, όπου, έχουμε δισύλλαβες αποκοπές διαπιστώνουμε ότι δεν έχουμε μόνο την εμφάνιση των ελάχιστων προσωδιακών τροχαϊκών λέξεων άλλα και τον σχηματισμό ιάμβων που τονίζονται στη λήγουσα, το οποίο το διαπιστώνουμε στα παραδείγματα 25, 26. Στα παραδείγματα 24, 25, 26, 27 βλέπουμε, ότι δεν είναι μόνο οι περιφερειακές συλλαβές που διατηρούνται στις λέξεις των παιδιών. Σε όλες τις περιπτώσεις που αναφέραμε έκτος από το παράδειγμα 4 έχουμε τη διατήρηση της τονισμένης συλλαβής. Οι συλλαβές που έχουν μεγαλύτερη προβολή ανεξάρτητα με τη θέση που έχουν εντός της λέξης, είναι εκείνες που υπερισχύουν σε σχέση με τις υπόλοιπες συλλαβές ακόμα, και τις περιφερειακές, όπου σε άλλες περιπτώσεις φαίνεται να αποτελούν βασική αρχή στον παιδικό λόγο.

Τρισύλλαβες αποκοπές πολυσύλλαβων λέξεων

29)/γyrunáki/ → [únaci] “baby pig” (γουρουνάκι) (B. 1,11.10).

30)/raḗḗḗfono/ → [ófono] “radio” (ραδιόφωνο) (B. 1,11.10).

31)/aeropláno/ → [alópla] “airplane” (αεροπλάνο) (Ma. 2,08.22)

32)/pandelóni/ → [padélo] “trousers” (παντελόνι) (F. 2,09.05)

33) /peristéri/ → [ráteli] “pigeon” (περιστέρι) (D. 2, 03.07)

34) /cerasáci/ → [álaci] “cherry” DIM (κερασάκι) (D. 2, 02.12) (Tzakosta, 2003, p. 3).

Τα παραπάνω παραδείγματα και τα παραδείγματα από τις δισύλλαβες αποκοπές τρισύλλαβων και πολυσύλλαβων λέξεων δείχνουν την ποικιλομορφία που υπάρχει στον παιδικό λόγο. Τα παιδιά φαίνεται να διατηρούν τις κυρίαρχές θέσεις στις λέξεις που παράγουν. Επίσης, διατηρούν τις γειτονικές συλλαβές που βρίσκονται δίπλα από τις κυρίαρχές. Οι πολυσύλλαβες λέξεις που παράγουν τα παιδιά φαίνεται ότι

σχηματίζονται με βάση την κυρίαρχη συλλαβή. Η ελάχιστη τροχαϊκή προσωδιακή λέξη αρχίζει να εγκαταλείπεται.

Σχηματισμός τροχαϊκών προσωδιακών λέξεων (σχηματισμός τροχαίων)

35) / alo íne/ → [alone] “it is another one”(άλλοείναι) (B. 1,10)

36)/θα to έχο/ → [texo] “ I will have it”(θατοέχω) (D. 2,01.23)

37)/ to έχο/ → [toxo] “that” (τοέχω) (Ma. 3,02.17)

38) / to éklise/ → [toklise] “ s/he turned it off ” (το έκλεισε) (Me.2,03.20)
(Tzakosta, 2003).

Σχηματισμός ιάμβων και σχηματισμός τροχαίων από ιάμβους

39)/ urá/ → [ula] “tail” (ουρά) (B. 1,10)

40)/sxolikó/ → [θolí] “school bus) (σχολικόλεωφορείο) (F. 2,01.18)

41)/kakós/ → [koko] “bad” (κακός) (D. 2,03.07)

42)/maλίá/ → [leɣa] “hair”(μαλλιά) (B. 2,01.05)

43)/stavró/ → [davo] “cross”(σταυρός) (D. 2,02.24)

44)/tirí/ → [tiri] “cheese” (τυρί) (D. 2,04.27) (Tzakosta, 2003).

Παραγωγή δισύλλαβων, τρισύλλαβων και πολυσύλλαβων λέξεων.

Δισύλλαβες

45) /ðéndra/ → [deda] “trees” (δέντρα) (B. 1,10)

46)/spíti/ → [pici] “house” (σπίτι) (F. 2,0.04)

47)/ kúkla/ → [kuka] “doll” (κούκλα) (Me. 1,09.17)

48)/créas/ → [ceaθ] “meat” (κρέας) (D.2,04.01) (Tzakosta, 2003, p. 4).

Τρισύλλαβες

49)/vivlío/ → [vivio] “book” (βιβλίο) (B. 1,11.07)

50)/kapélo/ → [tatelo] “hat” (καπέλο) (Me. 1,08 23)

51)/ðaskála/ → [jakala] “teacher” (δασκάλα) (Ma. 2,07.22)

52)/xartáci/ → [xajaci] “paper” DIM (χαρτάκι) (Me. 2,0.06) (Tzakosta, 2003).

Πολυσύλλαβες

53) /leoforío/ → [topoio] “bus” (λεωφορείο) (F.2,05.09)

54) vivlioθíki/ → [vononovici] “bookshelves” (βιβλιοθήκη) (Me.2,0.06)

55)/parélasí/ → [valelaci] “parade” (παρέλαση) (Ma.2, 08.15)

56)/jimmastírio/ → [lalatio] “gym” (γυμναστήριο) (Tzakosta, 2003).

Στις παραπάνω λέξεις παρατηρούνται τεμαχιακές εναλλαγές, απλοποίηση της συλλαβικής δομής χωρίς να έχουμε αντιστροφή του τόνου. Επίσης, παρατηρείται ότι όσο τα παιδιά μεγαλώνουν ηλικιακά τόσο αυξάνεται ο πλήρης σχηματισμός λέξεων (Tzakosta, 2003, p. 5).

3.3.1 Στάδια ανάπτυξης τονισμού

Οι ερευνητές που μελετούν διαφορετικές γλώσσες Γερμανικά, Αγγλικά και παραθέτουν με μικρές διαφοροποιήσεις στάδια ανάπτυξης του τονισμού Fikkert, 1994). Για τα Γερμανικά 3 στάδια κατάκτησης (Demuth & Fee, 1995), για τα Αγγλικά 4 στάδια. Η κατάκτηση του τόνου στα Ελληνικά από τα παιδιά πραγματοποιείται σε 4 στάδια:

1^ο στάδιο: μονοσύλλαβες αποκοπές, διατήρηση της τονισμένης συλλαβής της κυρίαρχης.

2^ο στάδιο: αποκοπή στις ελάχιστες προσωδιακές τροχαϊκές λέξεις, αντιστροφή από ιάμβους σε τροχαίους.

3^ο στάδιο: ανάδυση τροχαίων και ιάμβων. Πολυσύλλαβες λέξεις παράγονται ακόμα κι αν προκύπτουν από περικοπή πολυσύλλαβων λέξεων. Οι περικοπές αρχίζουν να μειώνονται.

4^οστάδιο: πλήρης παραγωγή λέξεων με άρτια προσωδιακή δομή (Tzakosta, 2003, p. 5).

Από την παραπάνω έρευνα για την κατάκτηση του τόνου από τα παιδιά συμπεραίνουμε ότι ο τόνος κατακτάται λεξικά γιατί έχουμε τη διατήρηση των τονισμένων συλλαβών, συνήθως σε τροχαϊκό σχήμα. Οι τροχαίοι εμφανίζονται σε αρχικό στάδιο κατάκτησης. Ο σχηματισμός τροχαίων σύμφωνα με τα δεδομένα μας προηγείται του ορθού σχηματισμού των λέξεων. Παρόλα αυτά, ο σχηματισμός λέξεων με τόνο στη λήγουσα δεν εξαιρείται. Οι τονισμένες συλλαβές σε όλες τις θέσεις στη λέξη διατηρούνται (Tzakosta, 2003).

Κεφάλαιο 4 Μορφολογία

4.1 Τι είναι η μορφολογία

Όπως είδαμε και παραπάνω η μορφολογία αποτελεί ένα από τα επίπεδα της γραμματικής.

«Η μελέτη της εσωτερικής δομής των λέξεων και των κανόνων με τους οποίους σχηματίζονται οι λέξεις είναι η μορφολογία» (Fromkin et al., 2012, σελ. 118· Γούτσος, 2012, σελ. 139 ·Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019, σελ. 27). Η μορφολογία είναι ο τομέας, που μας δείχνει τι γνωρίζει ο φυσικός ομιλητής σε επίπεδο λέξης και ασχολείται με τις μορφές που παίρνουν οι λέξεις, με τις διαδικασίες της κλίσης, της παραγωγής και της σύνθεσης (Χατζισαββίδης, 2012). Ωστόσο, δεν είναι ανεξάρτητη από τους άλλους γραμματικούς τομείς καθώς βρίσκεται σε αλληλεπίδραση με αυτούς (Ράλλη, 2008, σελ. 16) Αυτό, γίνεται εμφανές, διότι ενώ ασχολείται με τη μορφή των λέξεων δεν απορρίπτει τη χρήση της σημασίας, αφού είναι εκείνη που θέτει τα όρια στις διάφορες μορφολογικές μονάδες που αποτελούνται οι λέξεις. Με αυτή την έννοια η Μορφολογία συνδέεται με τη Σημασιολογία. Άρα, συνδέεται και με το επίπεδο της Φωνολογίας (Μορφοφωνολογία), καθώς η φωνολογική δομή των λέξεων συχνά επηρεάζεται από τη μορφολογική δομή και το αντίστροφο, άλλα και με το επίπεδο της σύνταξης (Μορφοσύνταξη) επειδή, η Μορφολογία και η Σύνταξη συνδέονται με ορισμένες κοινές αρχές, που σχετίζονται με τους συνδυασμούς των μορφημάτων για την σύσταση λέξεων(Χατζισαββίδης, 2012).

4.2 Μορφήματα και είδη μορφημάτων

Όπως αναφέραμε και παραπάνω η μορφολογία ασχολείται με τις λέξεις και τα στοιχεία που τις απαρτίζουν τα μορφήματα. Ως μορφήματα χαρακτηρίζονται «Οι ελάχιστες γλωσσικές μονάδες που φέρουν σημασία στις οποίες μπορεί να χωριστεί μια λέξη» (Ανδρέου, 2012, σελ. 135·Γούτσος, 2012, σελ. 139· Πόρποδας, 2002, σελ. 207). Φιλιππάκη-Waburton, 1992, σελ. 75 ·Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 100). Πρόκειται δηλαδή για μια αυθαίρετη σύζευξη του φθόγγου και της σημασίας που δεν δέχεται περαιτέρω ανάλυση (Φιλιππάκη - Waburton, 1992, σελ. 75). Έπειτα, ένας αρχικός διαχωρισμός των μορφημάτων γίνεται με τη διάκριση τους σε: λεξικά και γραμματικά ανάλογα με τη λειτουργία και τη σημασία τους στη γλώσσα. Για παράδειγμα, η λέξη χειμώνας αποτελείται από το λεξικό μόρφημα (χειμώνα-) και το γραμματικό μόρφημα (-ς), που δείχνει τη γραμματική σημασία της λέξης και κατ' επέκταση συνδέεται με τη γραμματική της γλώσσας και τον συντακτικό ρόλο του μορφήματος μέσα στην πρόταση (Γούτσος, 2012 ·Μπακάκου-Ορφανού, 2005· Χατζισαββίδης, 2012).

Η παραδοσιακή γλωσσολογία προσδίδει στα λεξικά μορφήματα τους όρους: θέμα και ρίζα, όπου ως θέμα θεωρούμε τις βάσεις για τη δημιουργία λέξεων, τα οποία είναι υπεύθυνα για τη σημασία (Ράλλη, 2008, σελ.41). «*Θέμα είναι το αμετάβλητο τμήμα της λέξης που ενυπάρχει σε όλους τους τύπους της*» «*Ρίζα είναι το μέρος που αποτελεί βάση για τον σχηματισμό των λέξεων μιας και της αυτής ομάδας και έχει πάντα την ίδια σημασία. Το θέμα μπορεί να συμπίπτει με τη ρίζα*» (Ράλλη, 2008, σελ. 41 ·Σακελλαριάδης, 1997, σελ. 77). Αν πάρουμε λόγου χάρη, τη λέξη /νομικός/ νομικός ως θέμα θεωρείται το στοιχείο /νομ-/νομ-, που βρίσκεται και στη λέξη νόμος και είναι αυτό που προσδίδει στη λέξη την έννοια του «νόμου ως γραπτού κανόνα Δικαίου» (Ράλλη, 2008, σελ. 41). Η ρίζα ή το θέμα εκφράζει τη βασική και κύρια σημασία των λέξεων (Σακελλαριάδης, 1997, σελ. 77 ·Φιλιππάκη – Waburton, 1992, σελ.75 ·Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 105). Επιπρόσθετα, το θέμα είναι πιθανό να διαφοροποιείται κατά κάποιο τρόπο από τη ρίζα για να δώσει μια διαφοροποιημένη σημασία αυτής της ρίζας. Έτσι, μπορούμε να έχουμε το /psax/ (ψαχ-) και /psak-s/ ψαξ του ρήματος /psaxno/ ψάχνω, το οποίο απαρτίζεται από δύο διαφορετικά θέματα, καθώς ως ρίζα μπορούμε να θεωρήσουμε το /psax/ (ψαχ). Ένα θέμα μπορεί να έχει δύο ή περισσότερες ρίζες στο ρήμα /kalomilo/καλομιλώ όπως είναι το θέμα /kalomi/

(καλόμι-) που συντίθεται από δύο ρίζες: το /kalo/ (καλό) και /mil/ (μιλ) (Χατζισαβίδης, 2012).

4.2.1 Προθήματα και επιθήματα ορισμοί

Τα μορφήματα μπορούν να τοποθετηθούν είτε πριν είτε μετά το θέμα της λέξης. «Κάθε είδους μόρφημα, το οποίο προστίθεται στο θέμα ονομάζεται πρόσφυμα ή παράθυμα» (Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019, σελ. 277). Τα προσφύματα αποτελούν εξαρτημένα είδη μορφημάτων, που λέγονται παραγωγικά, δηλαδή συμβάλουν στον σχηματισμό λέξεων και χωρίζονται σε επιμέρους κατηγορίες. Τα προσφύματα που τοποθετούνται πριν από το θέμα της λέξης ονομάζονται προθήματα (prefixes), ενώ τα προσφύματα που τοποθετούνται μετά το θέμα της λέξης ονομάζονται επιθήματα. (suffixes) (Ράλλη, 2008, σελ. 41). «Πρόθημα (prefix) είναι το πρόσφυμα εκείνο που προσκολλάται πριν από τη ρίζα ή το θέμα» (Φιλιππάκη – Waburton, 1992, σελ. 76). Παραδείγματος χάρη, το /-e/(ε-) του /εγραψα/(έγραψα), το anti (αντί) του antistasi (αντίσταση), το apo (από) τη λέξη arofenvgo (αποφεύγω), το kse (ξε) στη λέξη ksefenvgo (ξεφεύγω). (Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019 ·Φιλιππάκη–Waburton, 1992). «Επίθημα (suffix) είναι το μόρφημα εκείνο που προσκολλάται μετά τη ρίζα ή το θέμα» (Φιλιππάκη –Waburton, 1992, σελ. 76). Ως ενδεικτικά παραδείγματα έχουμε τα: /-s/(σ) και /-a/(α) του e-γραψ-σ-α (έγραψ-α), όπου συμβαίνει και τα δύο να είναι επιθήματα (Φιλιππάκη–Waburton, 1992, σελ. 76), τα -ik , -os (-ικ, -ος) στη λέξη kanonikos (κανονικός) το -aki στη λέξη skufaki (σκουφάκι), τα οποία είναι επιθήματα (Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019, σελ. 366).

4.2.2 Είδη λεξικών και γραμματικών μορφημάτων

Τα λεξικά και τα γραμματικά μορφήματα συμφώνα με τη σχέση που έχουν ανάμεσα στη μορφή και τη σημασία τους, λαμβάνουν διάφορες ονομασίες όπως: ομώνυμα ή ομόφωνα (homonyms), μορφήματα πορμαντό ή κρεμάστρας (portmanteaumorphemes), Συγκρητισμικά (syncretism) και πολύσημα ή πολυσήμαντα (polysemous) (Χατζισαβίδης, 2012).

«Ομώνυμα ή ομόφωνα λέγονται όσα μορφήματα έχουν την ίδια μορφή, αλλά διαφορετική σημασία» Λόγου χάρη, το μόρφημα /lip/ (λειπ) στις λέξεις /lip-i/ (λίπη), /lip-i/ (λείπει) και, /lip-i/ (λύπη) (Χατζισαβίδης, 2012, σελ. 107).

«Μορφήματα πορμαντό ή κρεμάστρας ονομάζονται όσα μορφήματα έχουν περισσότερες από μια μορφοσυντακτικές κατηγορίες» (Ράλλη, 2018, σελ. 53 ·Χατζισαββίδης, 2012,σελ. 107). Για παράδειγμα, το μόρφημα /ne/ (νε) στη λέξη /rèzu-ne/ (παίζου-νε), δείχνει την κατηγορία του γ' προσώπου και την κατηγορία του πληθυντικού αριθμού (Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 107). Η κατάληξη –ος: ονομαστική πτώση, ενικός αριθμός όπως η λέξη δρόμος, η κατάληξη –ω: πρώτο πρόσωπο, ενικού αριθμού όπως η λέξη λύνω (Ράλλη, 2018, σελ. 53).

«Συγκρητισμικά ονομάζονται όσων η ίδια μορφή μπορεί να δηλώνει διαφορετικές λειτουργίες» (Χατζισαββίδης, 2012, σελ.107). Χαρακτηριστικά, παραθέτουμε το μόρφημα /o/ (ο) στη λέξη /pot-ò/ (ποτό), το οποίο δηλώνει την ίδια στιγμή την ονομαστική, αιτιατική και κλιτική του ενικού αριθμού (Χατζισαββίδης, 2012).

«Πολύσημα μορφήματα λέγονται όσα έχουν την ίδια μορφή, αλλά ανάλογα με τη λέξη παίρνουν διαφορετικές σημασίες» (Χατζισαββίδης, 2012 σελ.107). Παραδείγματος χάρη το μόρφημα /dia/ (δια) στις λέξεις / dia-fèro/ (διαφέρω) και /dia-rèrno/ (διαπερνώ) (Χατζισαββίδης, 2012).

4.2.3 Αλλόμορφα και αλλόφωνα

Ένα μόρφημα μπορεί να λαμβάνει διάφορες μορφές σε διαφορετικά γλωσσικά περιβάλλοντα. Συνεπώς, διαπιστώνουμε ότι δεν υπάρχει αντιστοιχία ένα προς ένα μεταξύ του μορφήματος που τα πραγματώνει. Αυτό, αποτελεί συχνό φαινόμενο στη νέα ελληνική γλώσσα. *«Οι διαφορετικές μορφές του ίδιου μορφήματος ονομάζονται αλλόμορφα»* (Μπακάκου - Όρφανού, 2005, σελ. 37 ·Ράλλη, 2008, σελ. 65 ·Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 128). Αντίστοιχες περιπτώσεις συναντάμε και στη φωνολογία, όπου *«διαφορετικές μορφές του ίδιου φωνήματός ονομάζονται αλλόφωνα»* (Lyons, 2012, σελ. 108 ·Ράλλη, 2018, σελ. 65).

Τα αλλόμορφα ενός μορφήματος και τα αλλόφωνα ενός φωνήματος μπορεί να βρίσκονται είτε σε *ελεύθερη εναλλαγή* (για παράδειγμα η πόλ-η της πόλ-εως, μην-α και μη-νός, όποτε δεν έχουμε αλλαγή στη σημασία της λέξης Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 128), είτε να βρίσκονται σε *συμπληρωματική κατανομή* (Φιλιππάκη-Waburton, 1992, σελ. 77), δηλαδή όταν μορφολογικές μονάδες ή φωνολογικές δεν εναλλάσσονται αμοιβαία σε οποιοδήποτε περιβάλλον (Lyons, 2012, σελ. 106

·Φιλιππάκη -Waburton, 1992, σελ. 77). Ως ενδεικτικό παράδειγμα φέρουμε το ριζικό μόρφημα του ρήματος «ράβω», το οποίο εμφανίζεται σε τρεις ποικιλίες. Τρία αλλόμορφα /rav/ /ravo/, / erava/), /rap-/ (rapso/, / erapsa/) και /raf-/ (/rafto/, /raftika/). Τα αλλόμορφα αυτά έχουν την εξής κατανομή: /rav/, όταν ακολουθεί φωνήεν, /rap-/. όταν ακολουθεί συριστικό /s/, /raf-/, όταν ακολουθεί μη ηχηρό και μη διαρκές σύμφωνο (Φιλιππάκη - Waburton, 1992, σελ. 77). Η συμπληρωματική κατανομή από την άλλη μπορεί να καθορίζεται φωνητικά όπως: τη γνώμη (και τη γνώμη), την πόρτα (και την πόρτα). Σε άλλες περιπτώσεις η κατανομή καθορίζεται λεξιλογικά: οξυ-μμένος (οξύνω), άλλα συνυφά-σμένος (συνυφαίνω). Ακόμη, μπορεί η αλλαγή να καθορίζεται γραμματικά: καλ-ός, καλ-ή, καλ-ό (Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019, σελ. 367).

4.2.4 Ελεύθερα και δεσμευμένα

Το κριτήριο της αυτόνομης παρουσίας των μορφημάτων στον λόγο τα διακρίνει σε δύο επιπλέον κατηγορίες: τα ελεύθερα και τα δεσμευμένα. Στη Νέα Ελληνική γλώσσα παρατηρούνται λέξεις που αποτελούνται από ένα μόνο μόρφημα και χαρακτηρίζονται ως μονομορφηματικές. Σε αυτές τις περιπτώσεις η λέξη ταυτίζεται με το μόρφημα όπως είναι η λέξη κάτω, λειτουργώντας ως ελεύθερο μόρφημα (Μπακάκου-Ορφανού, 2012). «Ως ελεύθερο μόρφημα χαρακτηρίζεται το μόρφημα εκείνο που μπορεί από μόνο του στον λόγο να αποτελεί δηλαδή λέξη». (Γούτσος, 2012, σελ. 140 ·Fromkin et al., 2012, σελ. 119 ·Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019, σελ. 276). Τα ελεύθερα μορφήματα ανήκουν συνήθως στις κατηγορίες των προθέσεων, των συνδέσμων, τις προσωπικές αντωνυμίες και τα επιρρήματα, που δεν παράγονται από επίθετα, με την πρόσθεση των επιθημάτων –α (καλά) και –ως (επιτυχώς) (Μπακάκου-Ορφανού, 2005, σελ. 34 ·Ράλλη, 2008, σελ. 40 ·Φιλιππάκη-Waburton, 1992, σελ. 75 ·Σακελλαριάδης, 1997, σελ. 26). «Άλλα μορφήματα, όπως τα α(ν) –ακι, –ος, –η, –ως, και –δυσ δεν αποτελούν ποτέ λέξεις από μόνα τους άλλα είναι πάντα μέρη λέξεων. Αυτά τα προσφύματα ονομάζονται δεσμευμένα μορφήματα» (Γούτσος, 2012, σελ. 140 ·Fromkin et al., 2012, σελ. 119 · Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019, σελ. 276 ·Μπακάκου-Ορφανού, 2005, σελ. 34 Φιλιππάκη –Waburton, 1992, σελ. 75 ·Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 104 ·Σακελλαριάδης, 1997, σελ. 26). Τα δεσμευμένα μορφήματα χωρίζονται σε θέματα και σε προσφύματα.

4.3 Προθήματα επιθήματα και οι λειτουργίες τους

Στη νέα ελληνική όπως και στις περισσότερες γλώσσες του κόσμου τα επιθήματα υπερέχουν αριθμητικά σε σχέση με τα προθήματα. Υπάρχουν επίσης, γλώσσες όπως είναι η συγκολλητική Τουρκική που δεν χρησιμοποιεί προθήματα για τον σχηματισμό λέξεων, και τα ελάχιστα προθήματα που υπάρχουν είναι δάνεια από άλλες γλώσσες (Ράλλη, 2018).

4.3.1 Προθήματα

Τα προθήματα των ελληνικών είναι τα εξής: ξε- (ξε-χωρίζω), α- (α-πρόσεκτος), δυσ- (δύσ- βάτος) και ευ- (ευ-στοχός). Τα τρία από τα παραπάνω επιθήματα έχουν κληρονομηθεί από την αρχαία ελληνική (α-, δυσ-, ευ-). Το ξε- είναι το μόνο που ανήκει στη νέα ελληνική. Η Ralli (2002β, 2004), υποστηρίζει ότι υπάρχουν και άλλα στοιχεία που κατάγονται από την αρχαία ελληνική, τα οποία σήμερα συμπεριφέρονται ως προθήματα, αν και στο παρελθόν αποτελούσαν ελεύθερα μορφήματα και συγκαταλέγονταν στις προθέσεις. Αυτά, είναι τα: ανά, αντί, από, δια, εις, εν, εκ, επί, κατά, μετά, παρά, περί, προς, προ, συν, υπέρ, υπό (Holton et al., 2013 · Μπακάκου-Ορφανού, 2005 · Ράλλη, 2018). Παρακάτω θα εξετάσουμε τη συμπεριφορά τεσσάρων από αυτά μέσα από τα παραδείγματα που ακολουθούν: α) υποφέρω, υποθέτω, β) εκπαιδεύω, εκφέρω, εκκενώνω, γ) συγκολλώ, συμπάσχω, συνυπάρχω, δ) αναγράφω, αναλύω, αναχωρώ. Ο προθηματικός τους χαρακτήρας προκύπτει αν τα εξετάσουμε με βάση ορισμένα χαρακτηριστικά, τα οποία είναι: α) η παραγωγικότητα, β) η δομική τους συμπεριφορά, και γ) η σημασία (Ράλλη, 2018).

α) Παραγωγικότητα: Η προθετική χρήση υπάρχει μόνο σε τυποποιημένου είδους φράσεις και εκφράσεις χωρίς να έχει χαρακτηριστικά αυθόρμητης παραγωγής.

1) υπό αυτὰς τας συνθήκας

2) εκ των ἔσω

3) συν Αθηνά και χείρα κίνει

4) ανά χείρας (Ράλλη, 2018, σελ. 42).

β) Δομική συμπεριφορά: Όλα τα παραπάνω στοιχεία δεν εμφανίζουν την ίδια δομική συμπεριφορά σε σχέση με τις άλλες κοινές προθέσεις της Ελληνικής (με, σε, για). Τα πρώτα δεν εμφανίζονται αυτόνομα στον λόγο άλλα μόνο ως δεσμευμένα μορφήματα. Οι προθέσεις από την άλλη, δεν χρησιμοποιούνται ποτέ για τον σχηματισμό λέξεων.

γ) Σημασία: Δεν είναι σταθερή και σαφής σε αντίθεση με τη σημασία των παραγωγικών προθέσεων που χρησιμοποιούμε σήμερα (με, για, σε, από). Η διαφορά που εντοπίζεται είναι στη σημασία ακόμα, και ανάμεσα στην ελληνική πρόθεση από, που δηλώνει την προέλευση (έρχεται από την πόλη) και το ομώνυμο προθηματικό στοιχείο, από, που το συναντάμε ως πρώτο συστατικό στα ρήματα όπως στα: απογράφω, αποφασίζω (Ράλλη, 2018).

Παρακάτω θα γίνει ανάλυση των βασικών χαρακτηριστικών των προθημάτων.

A) Τα αρχαιοπρεπή προθήματα δεν συνδυάζονται με βάσεις λαϊκής προέλευσης, γιατί οι σχηματισμοί που προκύπτουν δεν είναι γραμματικά αποδεκτοί.

1) υποπίπτω, αλλά υποπέφτω

2) εκπίπτω αλλά εκπέφτω

3) συμπίπτω αλλά συμπέφτω

4) ανακόπτω αλλά ανακόβω (Ράλλη, 2018, σελ. 44).

Όπως γίνεται φανερό η προέλευση του προθήματος επηρεάζει την επιλογή συγκεκριμένης βάσης. Σε αντίθεση με ότι βλέπουμε στα παραπάνω παραδείγματα το πρόθημα της νέας ελληνικής ξε- δεν συνδυάζεται με βάσεις αρχαιοπρεπούς προέλευσης.

1) ξεπέφτω αλλά ξεπίπτω,

2) ξεκόβω αλλά ξεκότω.

Η επιλογή της βάσης ανήκει γενικά στις έκφυτες ιδιότητες των προθημάτων και έχουν μορφολογική φύση.

B) Τα προθήματα που συνδυάζονται με ονοματικά θέματα προκαλούν μετακίνηση του τόνου της βάσης. Τα παράγωγα τους υπόκεινται στην εφαρμογή του

φωνολογικού νόμου της τρισυλλαβίας, δηλαδή του τονισμού της τρίτης από το τέλος συλλαβής:

- 1) μοίρα άμοιρος
- 2) τύχη δύστυχος
- 3) στόχος .εύστοχος
- 4) μακρύς ξέμακρος

Η μετακίνηση του τόνου παρατηρείται και στα προθήματα αρχαίας προέλευσης. Αυτό, συμβάλλει στην αντιμετώπιση τους ως προσφύματα.

- 1) στρώμα υπόστρωμα
- 2) τρόμος έντρομος
- 3) νόμος σύννομος
- 4) χώμα ανάχωμα (Ράλλη, 2018, σελ. 45).

Γ) Στη νέα ελληνική παρατηρείται σχηματισμός παράγωγων λέξεων με προθήματα, ενώ δεν υπάρχουν προθήματα με κλιτικό χαρακτήρα, δηλαδή προθήματα που να είναι φορείς μορφοσυντακτικών χαρακτηριστικών. Σε αντίθεση με τα αρχαία ελληνικά, που υπήρχε το κλιτικό πρόθημα της *αύξησης* των παρωχημένων χρόνων που έφερε την έννοια του παρελθόντος (Ράλλη, 2018). Σύμφωνα βέβαια, με τη Ράλλη (1998), στις μέρες μας αυτή η αύξηση έχει χάσει τον προθηματικό της χαρακτήρα, διότι δεν είναι υποχρεωτική η εμφάνιση του στην κλίση αυτών των χρόνων. Η ύπαρξή της συνδέεται με την παρουσία του τόνου (Ράλλη, 1998). Έτσι, στο ρήμα έ-γραψα είναι υποχρεωτική η αύξηση. Στον τύπο γράψαμε δεν έχουμε την εμφάνιση της αύξησης. Στην Νεοελληνική το παρελθόν εκφράζεται από τις καταλήξεις των κλιτών ρηματικών τύπων, που τους συναντάμε συστηματικά στους παρωχημένους χρόνους, στον παρατατικό και τον αόριστο. Για τον παρατατικό έλυνα-εσ-ε και για τον αόριστο έλυσα-εσ-ε

Στην Κλασική Ελληνική η αύξηση αποτελούσε το κύριο στοιχείο για την έκφραση του χρόνου καθώς η παρουσία της αύξησης ήταν υποχρεωτική, ανεξάρτητα από τον τόνο και τις καταλήξεις των παρωχημένων χρόνων, που δεν δείχνουν συστηματικότητα για να θεωρηθούν εκφραστές του παρελθόντος. Παρατατικός: έλυ-ον-εσ-ε, Αόριστος: έλυ-σα-ας-ε (Ράλλη, 2018, σελ. 46).

Ο μη κλιτικός χαρακτήρας των προθημάτων στα Νέα Ελληνικά αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της γλώσσας. Γι' αυτό τον λόγο δεν πρέπει να του αποδώσουμε καθολικό χαρακτήρα, διότι υπάρχουν γλώσσες που η κλίση τους εκφράζεται μέσα από τα προθήματα. Μια τέτοια γλώσσα είναι η Αφρικανική Μπαντού που ανήκει στην οικογένεια του Νιριγκογκό (Ράλλη, 2018).

Επιπροσθέτως, τα προθήματα μπορούν να εφαρμοστούν σε βάσεις λέξεων που είναι αποτέλεσμα επιθηματικής παραγωγής όπως το μεταμισθώνω.

Στη συνέχεια, μια ειδική κατηγορία προθημάτων συγκροτούν παλιότερα πρώτα συνθετικά που δεν είναι ανεξάρτητα στη Νέα Ελληνική (αν λειτουργούν ως ανεξάρτητα διαφοροποιούνται σημασιολογικά). Παρόλα αυτά χρησιμοποιούνται με αυξημένη λεξική σημασία, σημασιολογική διαφάνεια και ευκολία στο σχηματισμό λέξεων: ύδατο-καλλιέργεια, ύδρο- πλάνο, υδρο-γέφυρα, γέω- δυναμική. Θεωρούνται επίσης πρόθημα της Νέας Ελληνικής πράγμα, το οποίο οφείλται στη μεγάλη τους παραγωγικότητα και τη σημασιολογική τους διαφάνεια όπως είναι η αντωνυμία αυτό- (αυτό κάθαρση) ή επίθετα. Για παράδειγμα μικρό - μάγαζο, ψευτό - δουλειά (Μπακάκου- Ορφανού, 2005, σελ. 55).

Παρακάτω θα παραθέσουμε τα προθήματα που έχουν αυξημένη λεξική σημασία, που παράγονται από λέξεις τόσο της Αρχαίας Ελληνικής άλλα και όχι, όπου η γραμματική τους κατηγορία γίνεται φανερή από τα παραδείγματα:

α-: το στερητικό: χτυπητός αχτύπητος, ακούραστος

αρχι-: αρχισυντάκτης, αρχιβομβιστής, αρχιμανδρίτης

αυτό-: αυτοεκτίμηση, αυτονόητος, αυτοεξόριστος

γεω-: γεωτρύπανο, γεωδυναμική

δυσ-: δυσλειτουργία, δυσβάσταχτος

ενδο-: ενδοεπικοινωνία, ενδοσκόπηση

εξω-: εξωσχολικός, εξωσυζυγικός

ευρω-: ευρωεκλογές, ευρωβουλευτής

ευ-: ευκολόπιστος, εύπεπτος

παν-: πανάκριβος, παντοκράτορας

ημι-: ημισφαίριο, ημιδιάφανος

τηλε-: τηλεδιάσκεψη, τηλεγράφος

ψευδο-: ψευδοκράτος, ψευδώνυμο

υδατό-: υδατογραφία

υδρό-: υδροκαλλιέργεια, υδροδοτώ (Holton et al., 2013, σελ. 444 ·Μπακάκου-Ορφανού, 2005, σελ. 55-56).

Υπάρχουν προθήματα που έχουν υποκοριστική σημασία, η οποία μπορεί να έχει και άλλες προεκτάσεις (το ανεπαρκές, το μη ικανοποιητικό, κάτι που υλοποιείται με δυσκολία, ή δεν έχει επιτυχία):

κουτσο-: κουτσορεμένος, κουτσογράμματα

μισό-: μισοάδειος, μισογεμάτος μισοβλέπω

ψευτο-: ψευτοκλαίω, ψευτομάγαζο (η υποκοριστική σημασία προκύπτει μόνο με το αλλόμορφο ψευτ- αντί του ψευδό, που έχει την σημασία του ψεύδους ή του πλαστού)

ψιλο-: ψιλοβρέχει, ψιλοδουλειά (Μπακάκου-Ορφανού, 2005, σελ. 56).

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει παραπάνω ως προθήματα στη Νέα Ελληνική χρησιμοποιούνται και οι προθέσεις για την παραγωγή λέξεων λόγιου και μη σχηματισμού:

ανά: ανακατασκευάζω, αναμασώ

αντί: αντιδήμαρχος, αντικανονικός

από: αποπροσανατολίζω, αποδεσμεύω

δια: διάστιχο, διατρέχω

εκ/εξ: εξημερώνω εκμαιεύω

επί: επίτομος, επίτιμος

κατά: κατακόκκινος, καταφθάνω

μετά: μετάπτωση, μετεξέλιξη

παρά: παράκαμψη παραβλέπω, παράτολμος

περί: περίτεχνος, περιβρέχω

προ: προαισθάνομαι, προαγγελία

προς: προσυπογράφω

συν: συνυπεύθυνος, συμμαθητής

υπέρ: υπέργηρος, υπερεκτιμώ, υπερπροστασία

υπό: υποκατηγορία, υποβαθμίζω (Μπακάκου-Ορφανού, 2005, σελ. 56- 57).

Κάποια από τα προθήματα όπως και επιθήματα έχουν δημιουργηθεί από υπαρκτές λέξεις αποκτώντας ιδιαίτερη σημασία. Μερικές από αυτές τις λέξεις αναφέρονται παρακάτω: άξιο- (αξιοσημείωτος από το αξιοσημειώνω,) κρυπτό- (κρυπτοχουντικός), μεγαλο - (μεγαλοεπιχειρηματίας), μικρο- (μικροομάδα), μονο - (μόνοροφος), νέο- (νεοφιλελεύθερος), πολύ- (πολυεκατομμυριούχος), φίλο - (φιλοκυβερνητικός) έχουμε και το πρόθημα φίλος (τουρκόφίλος). Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ότι ορισμένα προθήματα έχουν υβριστικό χαρακτήρα σχηματίζοντας υβριστικές εκφράσεις: παλιο- (παλιοκαιρος), βρωμο- (βρωμόκαιρος, κωλο- (κωλόπαιδο), πουστο- (πυστόκαιρος), ψευτο- (ψευτοποκαλόγερος) Holton et al., 2013, σσ. 444-445).

4.3.2 Επιθήματα

Τα επιθήματα στην Ελληνική είναι περισσότερα σε σχέση με τα προθήματα και εκφράζουν ποικίλες. Προσαρμόζονται ακόμη, με μεγάλη ευκολία στις λέξεις και κατηγοριοποιούνται σε κλιτικά και παραγωγικά μορφήματα. Πριν περάσουμε όμως στην περεταίρω ανάλυση αυτών των δύο κατηγοριών στο κεφάλαιο της παραγωγής θα αναφέρουμε τις λέξεις που μπορούν να δεχτούν επιθήματα και τα είδη τους.

4.3.2.3 Γλωσσικά στοιχεία που δέχονται επιθήματα

Τα στοιχεία που επιδέχονται επιθήματα και παραγωγικές καταλήξεις για τον σχηματισμό παράγων λέξεων είναι οι εξής:

Ουσιαστικά: Από το αλώνι παράγεται το αλωνίζω, κοπιάζω από το κόπος (Mirabel, 1978, σελ. 311 ·Σακελλαριάδης, 1997, σελ. 84).

Επίθετα: Από το άξιος παράγεται η αξιοσύνη, αγριεύω από το άγριος (Mirabel, 1978, σελ. 311 ·Σακελλαριάδης, 1997, σελ. 84).

Ρήματα: Από το λυτρώνω παράγεται το λυτρωτής, από χαμός το χάσιμο από το χάνω (Mirabel, 1978, σελ. 311 ·Σακελλαριάδης, 1997, σελ. 84).

Άκλιτες λέξεις: Κυρίως επιρρήματα ή επιφωνήματα: Από το αντίκρυ παράγεται το αντικρίζω, κοντεύω από το κοντά (Mirabel, 1978, σελ. 311 ·Σακελλαριάδης, 199, σελ. 84).

Τα επιθήματα κατανέμονται σε επιρρηματικά, σε επιθήματα ουσιαστικών, επιθετικά επιθήματα και επιρρηματικά (Mirabel, 1978 ·Σακελλαριάδης, 1997). Βλέπε παρακάτω:

1. Θέματα ρημάτων }
 Θέματα ονομάτων } + παραγωγική κατάληξη → παράγωγα ρήματα
 Θέματα άκλιτων }

2. Θέματα ρημάτων }
 Θέματα ουσιαστικών } + παραγωγική κατάληξη → παράγωγα ουσιαστικά
 Θέματα επιθέτων }

3. Θέματα ρημάτων }
 Θέματα ουσιαστικών } + παραγωγική κατάληξη → παράγωγα επίθετα
 Θέματα επιθέτων }
 Θέματα επιρρημάτων }

4. Θέματα επιθέτων }
 Θέματα μετοχών } + παραγωγική κατάληξη → παράγωγα
 Θέματα αντωνυμιών } επιρρήματα
 Επιρρηματικές φράσεις ή }
 Άλλα επιρρήματα } (Σακελλαριάδης, 1997, σελ. 85).

Παραγωγή μπορούμε να έχουμε με πολλούς τρόπους, τους οποίους θα εξετάσουμε παρακάτω.

4.4 Παραγωγή

«Με τον όρο παραγωγή στη γραμματική εννοούμε το σχηματισμό λέξεων από άλλες λέξεις με την προσθήκη στη ρίζα ή στο θέμα τους, επιθημάτων που ονομάζονται παραγωγικά προσφύματα ή παραγωγικές καταλήξεις» (Ράλλη, 2008, σελ. 138 ·Σακελλαριάδης, 1997, σελ. 73 ·Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 11).

Συνήθως η παραγωγή αρχίζει από μια βασική ή ριζική λέξη, που δεν γίνεται από άλλη παρά σχηματίζεται με την προσθήκη μιας κατάληξης σε μια ρίζα, σ' ένα αρχικό θέμα όπως: μικρός, γράφω, τρέχω, πόρτα. Με την προσθήκη ορισμένων παραγωγικών καταλήξεων στο θέμα των πρωτότυπων αυτών ριζικών λέξεων σχηματίζονται παράγωγες λέξεις όπως: μικρ-ούλης, γράμ-μα τρέξ-ιμο, πορτ-άκι (Σακελλαριάδης, 1997, σσ. 73-74).

4.4.1 Πρωτότυπες και παράγωγες λέξεις

«Οι λέξεις που σχηματίζονται με την προσθήκη των παραγωγικών καταλήξεων στο θέμα άλλων λέξεων λέγονται παράγωγες, ενώ οι λέξεις που απ' αυτές γεννήθηκαν οι παράγωγες λέξεις λέγονται πρωτότυπες λέξεις.» (Σακελλαριάδης, 1997, σελ. 73· Τριανταφυλλίδης, 2006, σελ. 42). Επιπρόσθετα, οι λέξεις καλούτσικος, κληρώνω είναι παράγωγες από τις αντίστοιχες πρωτότυπες καλός και κλήρος. Από το θέμα της λέξης λόγος προήλθαν τα επίθετα λόγ-ιος και λογ-ικός με την προσθήκη των επιθημάτων -ιος και -ικός, αντίστοιχα. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι οι όροι πρωτότυπες και παράγωγες λέξεις είναι σχετικοί, γιατί μπορεί μια λέξη να είναι παράγωγη ως προς κάποια άλλη λέξη και πρωτότυπη ως προς κάποια άλλη. Έτσι, το ουσιαστικό λέξη είναι παράγωγο ως προς το ρήμα λέγω, αλλά πρωτότυπο ως προς το όνομα λεξικό (Σακελλαριάδης, 1997, σελ. 73).

4.4.2 Παραγωγή με την προσθήκη προθημάτων και επιθημάτων

Όπως αναφέραμε και νωρίτερα τα επιθήματα συνδυάζονται με μεγάλη ευκολία για την παραγωγή λέξεων και κατηγοριοποιούνται σε κλιτικά και παραγωγικά.

Τα κλιτικά επιθήματα δεν μεταβάλλουν τη συντακτική κατηγορία (ουσιαστικό, ρήμα, επίθετο) της βάσης στην οποία προστίθεται (Γούτσος, 2012, σελ. 146 · Μαγουλάς & Μαγουλά 2019, σελ. 371· Ράλλη, 2008, σελ. 33). Η παρουσία τους συμβάλλει στη δημιουργία διάφορων μορφών της ίδιας βάσης, δηλαδή τύπων με διαφορετική συντακτική λειτουργία αυτό το βλέπουμε και στο *σχήμα 29*.

Σχήμα 29

1Α. τρέχ-ω

τρέχ-εις

τρέχ-ει

1Β. δρόμ-ος

δρόμ-ου

δρόμ-οι (Ράλλη, 2008, σσ. 47-48).

Για το παράδειγμα 1Α ο ρηματικός τύπος τρέχω εκφράζει το πρώτο πρόσωπο, ενώ ο τύπος τρέχεις το δεύτερο. Και οι δύο τύποι αποτελούν μορφές με διαφορετικές συντακτικές λειτουργίες του ίδιου λεξήματος (Ράλλη, 2008). Περιλαμβάνει δηλαδή, όλους τους διαφορετικούς γραμματικούς (κλιτούς) τύπους μιας λέξης, ανάλογα με το γραμματικό περιβάλλον στο οποίο αυτή εμφανίζεται, εκφράζοντας συγχρόνως τη βασική λεξική της σημασία (Ράλλη, 2008).

Αντίθετα, τα παραγωγικά επιθήματα δημιουργούν νέα λεξήματα και μπορούν να αλλάξουν τη συντακτική κατηγορία της βάσης όπως συμβαίνει με τα σχήματα 30, 31 χωρίς αυτό να συμβαίνει πάντα (Γούτσος, 2012 · Ράλλη, 2008). Το *σχήμα 30* που ακολουθεί είναι διαφωτιστικό.

Σχήμα 30

Βάση	+	Επιθήμα	Παράγωγο
30α. Νομ(ος)		- ικ(ός)	νομικ(ός)
30β. Υποκιν(ώ)		- τη(ς)	υποκινητή(ς)
30γ. Πιστεύ(ώ)		- τ(ος)	πιστευτ(ός)
30δ. παιδί		- ακι	παιδάκι (Γούτσος, 2012, σελ. 147 · Ράλλη, 2008, σελ. 48).

Η πρόσθεση των παραγωγικών επιθημάτων αποτελεί προαιρετική διαδικασία αντίθετα με την πρόσθεση των κλιτικών επιθημάτων, των οποίων η παρουσία είναι υποχρεωτική για τη δημιουργία κλιτών λέξεων. Χαρακτηριστικά, για τη χρήση μιας λέξης όπως το γράφω δεν είναι υποχρεωτική η ταυτόχρονη χρήση των παραγώγων της λέξης όπως το γράψιμο, γράμμα, γραφείο. Ωστόσο, για την ύπαρξη της ίδιας λέξης είναι υποχρεωτική η παρουσία του κλιτικού επιθήματος παραδείγματος χάρη του –ω (Ράλλη, 2008, σελ. 48).

Τα παραγωγικά επιθήματα υπόκεινται σε διάφορους περιορισμούς με αποτέλεσμα ο συνδυασμός τους με τις βάσεις να είναι λιγότερο παραγωγικός σε σχέση με τη διαδικασία της κλίσης. Για παράδειγμα, στο σχηματισμό των ρηματικών ονομάτων δεν έχουμε πάντα τη δημιουργία λέξεων σε –μα, –μος, –ση, –σιμο από οποιοδήποτε ρήμα. Αυτό γίνεται αντιληπτό από τα παρακάτω ρηματικά παραδείγματα Στο σχήμα 32 για να μην έχουμε την παρέμβαση της φωνολογίας και τον σχηματισμό παραγώγων θα χρησιμοποιηθούν ρήματα με την ίδια κατάληξη (-νω) και τον ίδιο αριθμό συλλαβών:

Σχήμα 32

32α. λύνω

λύση, λύσιμο, λύμα, λυμός

32β. χάνω

χάση, χάσιμο, χάμα, χαμός (Pάλλη, 2008, σελ. 48).

Σε αντίθεση τα κλιτικά επίθηματα προστίθενται σχετικώς ελεύθερα στις βάσεις, αρκεί να υπάρχει ταύτιση των τιμών των χαρακτηριστικών της κλιτικής τάξης ανάμεσα στο θέμα και στο επίθημα. Αυτό συμβαίνει, ώστε κατά τον συνδυασμό των δύο να υπάρχει ταύτιση και να είναι ορθός ο σχηματισμός. Αν δεν γίνει αυτό θα έχουμε λανθασμένους σχηματισμούς. Για καλύτερη κατανόηση των παραπάνω ας εξετάσουμε τα παρακάτω παραδείγματα, Σχήμα 33:

Σχήμα 33

Θέμα	Κλιτικό επίθημα	Κλιτή λέξη
33 α. βουν-	-ο	βουνό
33 β. δασ-	- ος	δάσος
33 γ. βουν-	- ος	<u>βουνός</u>
33 δ. δασ-	- ο	<u>δάσο</u> (Pάλλη, 2008, σελ. 49).

Αν θέλουμε να καταγράψουμε τα χαρακτηριστικά που είναι παρόντα στα κλιτικά επιθήματα της Ελληνικής θα καταλήξουμε στα ακόλουθα ανάλογα με την κατηγορία.

1.Ονόματα: γένος, αριθμός, πτώση , κλιτική τάξη

2.Ρήματα: πρόσωπο, χρόνος, φωνή, έγκλιση, κλιτική τάξη (Ράλλη, 2008, σελ. 53).

Παρατηρούμε ότι τόσο τα παραγωγικά όσο και τα κλιτικά επιθήματα επιλέγουν συγκεκριμένες κατηγορίες βάσεων. Για παράδειγμα το κλιτικό επίθημα ενός ρηματικού τύπου δεν συνδυάζεται ποτέ με μια ονοματική βάση, το παράδειγμα και αντιστρόφως. Με τον ίδιο τρόπο το παραγωγικό επίθημα που προστίθεται σε ένα ρήμα στην περίπτωση μας το (-ση) δεν συνδυάζεται με ένα ουσιαστικό. Βλέπε *σχήμα 34* που ακολουθεί:

34 α. τρέχει   τρέχος

34 β.δρόμος   δρόμει

Δρόμιση (Ράλλη, 2008, σελ. 53).

4.4.3 Παραγωγικά προσφύματα

Παραπάνω έγινε αναφορά στα χαρακτηριστικά των κλιτικών και παραγωγικών επιθημάτων. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει τα επιθήματα στην Ελληνική γλώσσα υπερτερούν αριθμητικά σε σχέση με τα προθήματα. Ειδικότερα, τα επιθήματα των ουσιαστικών, που δημιουργούν αλλαγές στη βάση τόσο ως προς τη γραμματική κατηγορία άλλα και ως προς την σημασία. Παρακάτω θα ακολουθήσει μια σύντομη λίστα με τα πιο συχνά εμφανιζόμενα επιθήματα, όπου θα γίνεται αναφορά στη γραμματική κατηγορία και την κατηγορία της βάσης, δηλαδή του θέματος που επιλέγουν Μπακάκου - Ορφανού, 2005). Αναλυτικότερη περιγραφή για τα παραγωγικά προσφύματα της Ελληνικής έχει γίνει από την Ράλλη, 2008, σσ. 147-154· Τριανταφυλλίδης 1941, σελ. 115-179).

Παραγωγή ονόματος με επίθημα

Τα παραγόμενα ονόματα προέρχονται, από θέματα ρημάτων ουσιαστικών και επιθέτων.

A. Από ρήμα → ρηματικό ουσιαστικό με διάφορες σημασίες που μπορεί να δηλώνουν πρόσωπο, τόπο, όργανο ενέργεια ή και το αποτέλεσμα αυτής.

-ση, -ξη, -ψη: απαγόρευση, έκπληξη, έξαψη

-της, -τρια, -της, τρια: διαχειριστής, διαχειρίστρια, συλλέκτης, συλλέκτρια

-τήρας, -τήριο, -τήριο: οδοστρωτήρας, καθαριστήριο, σουρωτήριο

-σιά, -ψιά, -ξιά: καθισιά, κλεψιά, ρουφηξιά

-σίμο, -ξίμο, -ψίμο: χτίσιμο, ρίζιμο, ψάξιμο

-μα: κρύωμα, άπλωμα, περπάτημα

-ισμός: χρωματισμός χωρισμός

-μη: δοκιμή, ρωγμή, τομή (Μπακάκου - Ορφανού, σελ. 51).

B. Από όνομα → όνομα

-ας: τζαμάς, μαρμαράς

-άρης: βαρκάρης, πεισματάρης

-ιέρης: πορτιέρης καμηλιέρης

-ίτης: τεχνίτης

-ίστας: κιθαρίστας, πιανίστας, τουρίστας

-τζής: καφετζής, σουβλατζής, σοβατζής

-ιέρα: σκακιέρα, τυριέρα

-ισμός: ρομαντισμός, αθλητισμός

-άδικο: φαγάδικο, μοδιστράδικο

-ήδικο: σουβλατζήδικο, παγωτατζήδικο (Μπακάκου - Ορφανού, σελ. 51).

Υποκοριστικές καταλήξεις σε:

-άκι,-δάκι,-ουδάκι: σπιτάκι, καφεδάκι, χωριουδάκι

-άκης: κοσμάκης

-άκος: κηπάκος

-ίτσα: κουκλίτσα

-ούλα: καρδούλα.

Μεγεθυντικές καταλήξεις σε:

-άρα: γυναικάρα, κοιλάρα

-αράς: κοιλαράς, ψευταράς

-ούκλα: χερούκλα

-άρος: γάταρος, σκύλαρος, παίδαρος

Γ. Από επίθετο → όνομα

-άδα: σβελτάδα, πονηράδα

-οσύνη: δικαιοσύνη, καλοκαρδοσύνη

-τητα: αβρότητα, γλυκύτητα (Μπακάκου - Ορφανού, σελ. 52).

Παραγωγή ρήματος με επίθημα

Τα ρηματικά παράγωγα προέρχονται κατά κύριο λόγο από ονόματα επίθετα και όχι τόσο συχνά από επιρρήματα.

Από όνομα, επίθετο ή επίρρημα → ρήμα

-εύω: θεριεύω, γιατρεύω, αγριεύω

-ιάζω: συννεφιάζω, κουλουριάζω

-ώνω: θεμελιώνω, κλειδώνω

-αίνω: σωπαίνω, χωλαίνω, τρελαίνω (Μπακάκου - Ορφανού, σελ. 52).

Παραγωγή επιθέτου με επίθημα

Τα παράγωγα επίθετα δημιουργούνται από ρήματα, ονόματα και επίθετα με την προσθήκη του κατάλληλου επιθήματος.

A. Από ρήμα → επίθετο

-τικός: διασκεδαστικός, ρυθμιστικός

-τός: δεκτός, βατός

-ωτός: φουντωτός, καμαρωτός

-σίμος:, ξίμος, ψίμος διαθέσιμος, διαχειρίσιμος, ελέγξιμος, ανατρέψιμος (Μπακάκου - Ορφανού, σελ. 52).

B. Από όνομα → επίθετο

-ιάρης: ζηλιάρης, γκρινιάρης, παραπονιάρης

-άτος: ξιδάτος, χνουδάτος, χλιδάτος

-ένιος: μεταξένιος, στιμεντένιος

-ινος: πέτρινος, ξύλινος, χάρτινος

-ινός: χθεσινός, γιορτινός (Μπακάκου - Ορφανού, σελ. 53).

-ερός: θλιβερός, μυτερός γαλακτερός, βαμβακερός

-ωτός: φτερωτός, τριχωτός πριονοτός

Γ. Από επίθετο → επίθετο

-ίκος/ικός: κυριαρχικός, φτωχικός, κιτρινιάρικος ασπρουλιάρικος

-ώπος: κιτρινωπός, πρασινωπός

Υποκοριστικές καταλήξεις

-ούλης: μικρούλης τοσοδούλης

-ούτσικος: καλούτσικος, μικρούτσικος(Μπακάκου - Ορφανού, σελ. 53).

Δ. Από επίρρημα → επίθετο

-ίνος: μακρινός, κοντινός χθεσινός

Παραγωγή επιρρήματος με επίθημα

Από επίθετο → επίρρημα

-ως: ακριβώς, δικαίως

-α: ακριβά, δίκαια, ένδοξα (Holton et al., 2013, σσ. 439-422 ·Μπακάκου-Ορφανού, 2005, σελ. 51- 54 ·Ράλλη, 2018, σσ. 147-154).

Επιθήματα σε διαδικασία γραμματικοποίησης β' συνθετικών

Μια ειδική κατηγορία επιθημάτων αποτελούν τα β' συνθετικά λέξεων σε -λόγιο,-λογία, -λογώ, -ποιώ. Εξαιτίας της σημασιολογικής τους διαφάνειας και του εύκολου σχηματισμού λέξεων εμφανίζουν μεγάλη παραγωγικότητα και σχηματίστηκαν με βάση το πρότυπο των κληρονομημένων ή μη λέξεων της Αρχαίας Ελληνικής ή συνιστούν ελληνογενείς επιστημονικούς ξένους όρους. Λόγου χάρη, (biologie) που αποδόθηκαν με τα αντίστοιχα ελληνικά στοιχεία (βιολογία). Κλείνοντας, πολλά επιθήματα που σχηματίζουν οξύτονα ρήματα σε -λογώ,- βολώ,- κομώ, -δοτώ -θετώ. Αυτά, προέρχονται αρχικά από σύνθετα ονόματα αλλά λόγω της μεγάλης τους παραγωγικότητας συνιστούσαν πρότυπο σχηματισμό και άλλων, χωρίς την παρεμβολή συνθέτου. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούν οι διπλοί τύποι ρημάτων με κοινή ετυμολογική προέλευση ως προς το ρηματικό θέμα από τους οποίους άλλοι είναι παροξύτονοι με προέλευση από προθηματική παραγωγή όπως το μεταδίδω και άλλοι είναι οξύτονοι. Αυτοί, προέρχονται από σύνθετα ονόματα όπως το δανειοδοτώ (Μπακάκου - Όρφανού, 2005, σσ. 53-54).

4.4.4 Παραγωγή χωρίς προσφύματοποίηση

Σε αυτή την κατηγορία παραγωγής εντάσσονται τα παράγωγα με φωνηεντική αλλαγή του θέματος, τα παράγωγα με μετάπλαση, τα παράγωγα με αλλαγή τονισμού και παραγωγή μέσω αναδιπλασιασμού, τις οποίες κατηγορίες θα αναλύσουμε παρακάτω.

4.4.4.1 Παράγωγα με φωνηεντική αλλαγή του θέματος

Ο σχηματισμός παραγών με αλλαγή στο φωνήεν της βάσης είναι γνωστός με τον όρο ετεροίωση, η οποία είχε ευρεία χρήση στα Αρχαία Ελληνικά. Αυτός ο τρόπος παραγωγής υπάρχει και σήμερα χωρίς να θεωρείται ιδιαίτερα παραγωγικό φαινόμενο, γιατί η εφαρμογή του περιορίζεται στα θέματα που προέρχονται από τα αρχαία

ελληνικά. Παράδειγμα σχηματισμού αποτελούν τα: φέρω φορά, τρέχω τροχός, αναμένω αναμονή, απέχω αποχή, διαφέρω διαφορά(Γούτσος, 2012, σελ. 149 ·Ράλλη, 2008, σελ. 141 ·Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 116).

4.4.4.2 Παράγωγα με μετάπλαση

Μετάπλαση είναι η αλλαγή γραμματικής κατηγορίας (Ράλλη, 2008, σελ. 83).

Στο λεξικό υπάρχουν λήμματα, τα οποία αν και έχουν την ίδια μορφή και παρεμφερή σημασία, ανήκουν σε διαφορετικές γραμματικές κατηγορίες. Εάν δεν είναι ξεκάθαρο ποιο από τα δύο στοιχεία αποτελεί τη βάση παραγωγής του άλλου, υποθέτουμε ότι συνδέονται με ένα πλεοναστικό κανόνα του λεξικού που λέγεται μεταπλαστικός (Ράλλη, 2008). Τέτοιες περιπτώσεις μετάπλασης που αφορούν στην αλλαγή κατηγορίας λέξεων, και όχι θεμάτων στην ελληνική υπάρχουν όταν είναι σαφές σε κάθε φυσικό ομιλητή και είναι ξεκάθαρο ποιο στοιχείο λειτουργεί ως βάση και ποιο είναι το παράγωγο. Ας δούμε το παράδειγμα 35 που ακολουθεί:

35α Ουσιαστικό από επίθετο.

κρητικός → Κρητικός

35β Ουσιαστικό από ουσιαστικό

κεφάλα → κεφάλας (Ράλλη, 2008, σσ. 141-142).

Στα παραπάνω παραδείγματα 29α, 29β ολόκληρες λέξεις αλλάζουν γραμματική κατηγορία επιφέροντας κάποιες αλλαγές τόσο στα χαρακτηριστικά της νέας δημιουργίας όσο και στον τρόπο κλίσης. Στο παράδειγμα 5α το ουσιαστικό Κρητικός δεν έχει το ουδέτερο γένος, αφού ως ουσιαστικό δηλώνει τον « κάτοικο της Κρήτης». Στο παράδειγμα 29β το ουσιαστικό κεφάλας περνά στο θηλυκό γένος και υιοθετεί νέα κλίση (Ράλλη, 2008, σελ. 142 ·Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 116).

4.4.4.3. Παραγωγή με αλλαγή τονισμού

Ο σχηματισμός παραγώγων με αλλαγή του τόνου προκαλεί αλλαγή στη θέση του τόνου και στη σημασία της λέξης. Για παράδειγμα στα αγγλικά το ουσιαστικό /prɒɡres/ progress προέρχεται από το ρήμα /proɡrès/ progress= προοδεύω, όπου ο τόνος μετακινείται από την παραλήγουσα στη λήγουσα. Στα αγγλικά ο σχηματισμός παραγώγων με αλλαγή τονισμού είναι συνηθισμένος, διότι η γλώσσα δεν έχει κλίση και η αλλαγή κατηγορίας δεν απαιτεί την παρουσία διαφορετικών κλιτικών επιθημάτων (Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019, σελ. 373 ·Ράλλη, 2008, σελ. 143 ·Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 116). Από την άλλη, στα ελληνικά η παραπάνω διαδικασία αντιμετωπίζει περιορισμούς της πλούσιας κλίσης. Γι' αυτό δεν θεωρείται ιδιαίτερα παραγωγική. Μερικές περιπτώσεις παραγωγής με αλλαγή του τόνου είναι αυτές που ακολουθούν στο *παράδειγμα 36*:

36α βουβάλι → βούβαλος

306 καλάθι → κάλαθος (Ράλλη, 2008, σελ. 143).

Στα παραπάνω παραδείγματα 30α, 30β βλέπουμε ότι έχουμε την παραγωγή μεγεθυντικών που προέρχονται από ουσιαστικά σε-ι ουδέτερου γένους. Παράλληλα, έχουμε ταυτόχρονη αλλαγή του στον τόνο που υποχωρεί στην τρίτη συλλαβή πριν από το τέλος (Ράλλη, 2008).

4.4.4.4 Αναδιπλασιασμός

Ως αναδιπλασιασμό εννοούμε κυρίως την επανάληψη ή της ίδιας ριζικής συλλαβής ή ενός μέρους της ρίζας μιας λέξης προς δήλωση έμφασης ή επίτασης. Σε ορισμένες περιπτώσεις αναδιπλασιασμού επαναλαμβάνεται ολόκληρη η ρίζα της λέξης όπως φαίνεται στις λέξεις: βάρ-βάρ-ος, γάρ-γάρ-ος (Σακελλαριάδης, 1997, σελ. 38). Με τον αναδιπλασιασμό ως μέρος της βάσης είναι πιθανό να εμφανίζονται προσφύματα που

στην Ελληνική είναι προθήματα όπως: γέ-γονε, δε-δομένος (Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019, σελ. 374).

Ο σχηματισμός των παράγωγων λέξεων δεν είναι απολύτως ελεύθερων. Υπόκεινται σε περιορισμούς, για τον ορθό σχηματισμό των δομών. Αυτοί μπορεί να είναι φωνολογικοί, μορφολογικοί, σημασιολογικοί ή και πραγματολογικοί (Ράλλη, 2008· Ράλλη, 2018· Χατζισαββίδης, 2012).

4.5 Σύνθεση

«Η σύνθεση είναι η διαδικασία λεξιλογικού σχηματισμού που προκύπτει από τον συνδυασμό δύο ή περισσότερων λεξικών μορφημάτων με τέτοιο τρόπο, ώστε το αποτέλεσμα που προκύπτει να αποτελεί μια λέξη, που διαθέτει φωνολογική και τυπογραφική (γραφική) ενότητα και σημασία» (Χατζισαββίδης, 2012, σελ. 117). Στη Νέα Ελληνική η σύνθεση είναι μια ιδιαίτερα παραγωγική διαδικασία (Ράλλη, 2018). Σύνθετες λέξεις μπορούν να αποτελέσουν κυρίως ουσιαστικά, επίθετα και ρήματα. Οι βάσεις τους μπορεί να προέρχονται από ελεύθερες λέξεις της Νέας Ελληνικής, απλές ή παράγωγες όπως: (κατωσέντονο, αργοκίνητος, μυρμηγκοφωλιά) (Μπακάκου-Ορφανού, 2005).

Κεφάλαιο 5 Ερευνητικό μέρος

6.1 Ψευδολέξεις προηγούμενα ερευνητικά δεδομένα

Μια ψευδολέξη (pseudoword) όπως η λέξη [blik] είναι μια ψεύτικη λέξη, δηλαδή μια σειρά γραμμάτων που μοιάζει με μια πραγματική λέξη (από άποψη ορθογραφικής και φωνολογικής δομής), αλλά δεν υπάρχει στην πραγματικότητα στη γλώσσα. Συγκεκριμένα, ως ψευδολέξη ορίζεται ένα γραφημικό σύνολο, το οποίο στερείται σημασιολογικού περιεχομένου.” Αυτές, χρησιμοποιούνται σε πλήθος γλωσσολογικών και ψυχογλωσσικών ερευνών. (Chuang, Volmer, Shafaei- Bajestan, Gahl, Hendrix & Bayeen, 2020 p.1).

Οι Metsala & Walley (1998), υποστηρίζουν ότι η ανάπτυξη του λεξιλογίου των παιδιών δεν αποτελείται από την αποσπασματική αναπαράσταση τεμαχίων, αλλά ότι γίνεται αντιληπτό σαν μια συνολική μονάδα στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση όπως είναι: οι χειρονομίες, τα χαρακτηριστικά τους και ο τρόπος άρθρωσης τους. Παράλληλα είναι γνωστό ότι το λεξιλόγιο των παιδιών μεγαλώνει με το πέρασμα του χρόνου, καθώς οι φωνολογικές αναπαραστάσεις που έχουν σε τεμαχιακό και φωνολογικό επίπεδο αναδομούνται σιγά σιγά, χρησιμοποιώντας ως βάση τις αρχικές αναπαραστάσεις που έχουν (Metesala & Walley, 1998). Έπειτα, οι λέξεις και οι ψευδολέξεις έχουν μια προσωδιακή αναπαράσταση, δηλαδή αποτελούνται από τονισμένες και άτονες συλλαβές και η ηχητική τους παραγωγή δεν είναι δυνατόν να χωριστεί από τα από τα προσωδιακά χαρακτηριστικά από τα οποία προκύπτουν. Γι' αυτό τον λόγο η αντίληψη του προφορικού λόγου είναι ευαίσθητη στα προσωδιακά χαρακτηριστικά (Goldsmith, 1990).

Είναι γνωστό ότι τα παιδιά σχηματίζουν δικές τους λέξεις με σκοπό να επικοινωνήσουν με το περιβάλλον τους άλλα όχι με τυχαίο και αφηρημένο τρόπο. Αντίθετα, ακολουθούν τους κανόνες σχηματισμού των λέξεων (μορφολογία, φωνολογία, σύνταξη) (Παζαρλή, 2017). Τα παιδιά με αυτό τον τρόπο μας εκπλήσσουν καθώς το λεξιλόγιό τους στη νηπιακή ηλικία είναι περιορισμένο. Παρόλα αυτά, με τις λεξικές τους επινοήσεις δείχνουν ότι έχουν κατακτήσει και κατανοήσει τους μηχανισμούς που έχει η μητρική τους γλώσσα για την παραγωγή λεξιλογίου είτε αυτές προέρχονται από πρωτότυπες λέξεις είτε από τη σύνθεση δύο απλών λέξεων σε μια. Με αυτό τον τρόπο αντιλαμβανόμαστε ότι η εκμάθηση του λεξιλογίου δεν είναι μια απλή διαδικασία, γιατί τα παιδιά δεν μαθαίνουν έναν κατάλογο με λέξεις, αλλά ανακαλύπτουν την υποκειμενική σημασία των λέξεων (Αλεξίου, 2009). Χαρακτηριστικά, οι γραμματικές ανακατατάξεις, τα λάθη (βήματα) που κάνουν τα παιδιά εμφανίζουν τη δυναμική και την ποικιλία που μπορεί να έχει μια γλώσσα. Ακόμη, περνούν μέσα από μια εξελικτική πορεία μέχρι να κατακτήσουν πλήρως το σύστημα της γλώσσας τους, αναπτύσσοντας μια δική τους οπτική και δυναμικές για τη γλώσσα μέχρι να καταφέρουν να φτάσουν στην πλήρη κατάκτηση του γραμματικού συστήματος (Παζαρλή, 2017).

Έχουν διεξαχθεί έρευνες που χρησιμοποιούν τις ψευδολέξεις ως μέσο για την αξιολόγηση των γλωσσικών δεξιοτήτων των παιδιών τόσο τυπικής όσο και ατυπικής ανάπτυξης. Μια συχνή τεχνική που χρησιμοποιείται είναι η επανάληψη ψευδολέξεων. Στην έρευνα των Sahlen, Routerskiold-Wagner, Nettelband & Raderborg (1999), για τη Σουηδική γλώσσα, εξέτασαν παιδιά ατυπικής και τυπικής ανάπτυξης με διάφορα τεστ μέσα σε αυτά και η επανάληψη λέξεων και ψευδολέξεων για τον ρόλο του λεξικού τόνου, σε σχέση με τις εκφραστικές δεξιότητες των παιδιών (φωνολογία και γραμματική). Στην έρευνα συμμετείχαν 27 παιδιά ηλικίας 5 ετών με ειδική γλωσσική διαταραχή και 24 παιδιά τυπικής ανάπτυξης ηλικίας 5;3-6; 10 ως ομάδα ελέγχου. Τα παιδιά εξετάστηκαν σε 24 ψευδολέξεις από τις οποίες περιελάμβαναν έξι δισύλλαβες, τρισύλλαβες και τετρασύλλαβες, καθώς και έξι πεντασύλλαβες. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η επανάληψη ψευδολέξεων αποτελεί πιο δύσκολη διαδικασία σε σχέση με την επανάληψη λέξεων για τα παιδιά με ειδική γλωσσική διαταραχή. Ένας

σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την επανάληψη τους είναι, αν προέρχονται από υπαρκτή λέξη καθώς με αυτό τον τρόπο, δίνεται στα παιδιά η δυνατότητα να βασιστούν στην προϋπάρχουσα γνώση τους για τον σχηματισμό και την αναγνώριση των επιμέρους συστατικών μιας λέξης. Επίσης, το επίπεδο φωνολογικής ανάπτυξης διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, διότι όσο πιο υψηλό είναι, έχουμε μεγαλύτερο ποσοστό σωστών απαντήσεων. Όσον αφορά όμως στον αριθμό των συλλαβών, παρατηρήθηκε για τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης ότι οι δισύλλαβες και οι τρισύλλαβες λέξεις παράχθηκαν σωστά από τα παιδιά σε ποσοστό 70%. Για τον λεξικό τόνο τόσο στην επανάληψη λέξεων αλλά και ψευδολέξεων παρατηρήθηκε ότι οι άτονες συλλαβές που προηγούνται του τόνου, αποβάλλονται έξι φορές συχνότερα σε σχέση με τις συλλαβές που έπονται του τόνου, δείχνοντας έτσι τις προσωδιακές και τεμαχιακές αλληλεπιδράσεις που υπάρχουν στις λέξεις υπαρκτές και μη υπαρκτές.

Στην έρευνα της Bowey (2001), η επανάληψη ψευδολέξεων θεωρείται ως ένα απ' τα καλύτερα εργαλεία για τη μέτρηση του φωνολογικού αποθέματος των παιδιών. Ιδιαίτερα, αυτή η ικανότητα τους συμβάλει στην κατάκτηση του λεξιλογίου από τα ίδια τα παιδιά. Κατά τη διάρκεια ανάπτυξης τους μπορούν να κατακτηθούν και πιο λεπτομερείς φωνολογικές αναπαραστάσεις. Δείχνοντας την ικανότητα κωδικοποίησης του υλικού του φωνολογικού αποθέματος, βελτιώνοντας με αυτό τον τρόπο την λειτουργία της λεκτικής μνήμης και κατ' επέκταση της φωνολογικής. Η επανάληψη ψευδολέξεων δεν είναι μια απλή διαδικασία, διότι έχουμε την εμπλοκή διάφορων φωνολογικών διαδικασιών συμπεριλαμβανομένης και της λεξικής αντίληψης, που αποτελείται από την παραγωγή μιας φωνολογικής αναπαράστασης και τη διάσπαση της σε επιμέρους συστατικά στη φωνολογική αποθήκη, τις πληροφορίες που χρειάζονται για τη λεκτική της παραγωγή, και τελικά τη παραγωγή της. Οποιαδήποτε δυσκολία προκύψει σε κάποια από τις παραπάνω διαδικασίες μπορεί να οδηγήσει σε προβλήματα στην επανάληψη ψευδολέξεων. Ενώ ένας παράγοντας που επηρεάζει τη διαδικασία αυτή είναι η πολυπλοκότητα της λεξικής δομής. Όσο πιο πολύπλοκη είναι τόσο δυσκολότερη και η πραγμάτωση της.

Η έρευνα των Gathercole & Baddely (1989), έδειξε ότι οι ψευδολέξεις που περιέχουν συμφωνικά συμπλέγματα εμφανίζουν μικρότερο βαθμό επανάληψης σε σχέση με εκείνες που δεν είχαν. Το ίδιο παρατηρήθηκε και σε λέξεις με ασυνήθιστες συμφωνικές ακολουθίες. Η γνώση που έχουν τα παιδιά για το φωνολογικό σύστημα της μητρικής τους γλώσσας συμπεριλαμβανομένης και της προσωδιακής δομής

προέρχεται από το λεξιλόγιο που έχουν ήδη δομήσει. Βασιζόμενα σε αυτό, τα παιδιά σχηματίζουν και διατηρούν ψευδολέξεις που περιέχουν γνωστά λεξικά ή υπολεξικά (τμήματα της λέξης) στοιχεία. Επιπλέον, η γνώση του φωνολογικού συστήματος της γλώσσας συμβάλει στον σχηματισμό και άγνωστων προς τα παιδιά λέξεων, αφού τα παιδιά ακολουθούν τη διαδικασία που ήδη γνωρίζουν για τον σχηματισμό, τη διατήρηση των λέξεων και της των φωνολογικών τους αναπαραστάσεων τους.

Στην έρευνα των Revithiadou, Lengeris & Ioannou (2013), διεξήχθησε μια διαχρονική μελέτη με σκοπό να εξετάσει, αν η φωνολογική μνήμη συμβάλλει στην κατάκτηση του λεξιλογίου από τα παιδιά. Στη διάρκεια αυτής της μελέτης τα παιδιά εξεταστήκαν σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση στα παιδιά χορηγήθηκαν τεστ για το δεκτικό λεξιλόγιο, τη γραμματική, την επανάληψη ψευδολέξεων, τη φωνολογική ευαισθησία αλλά και τεστ νοημοσύνης. Στη δεύτερη φάση τους χορηγήθηκαν τεστ για το αντιληπτικό λεξιλόγιο και την επανάληψη ψευδολέξεων. Στην συγκεκριμένη έρευνα συμμετείχαν 71 παιδιά. 36 αγόρια και 35 κορίτσια ηλικίας 4 ετών. Η έρευνα έλαβε χώρα στα σπίτια των παιδιών από τρεις εξειδικευμένους ερευνητές, ενώ η δεύτερη φάση υλοποιήθηκε μετά από κενό δύο εβδομάδων ανάμεσα στο τρίτο και στο τέταρτο τρίμηνο του σχολικού έτους. Το τεστ επανάληψης ψευδολέξεων αποτελούνταν από 40 ψευδολέξεις εκ των οποίων οι μισές περιείχαν συμφωνικό σύμπλεγμα. Τα αποτελέσματα της πρώτης φάσης έδειξαν ότι η επανάληψη ψευδολέξεων και το τεστ φωνολογικής ευαισθησίας ήταν εκείνα που δικαιολογούσαν το εύρος, το οποίο υπήρχε στην αντίληψη του δεκτικού λεξιλογίου και τη γραμματική απότου ελέγχθηκε η νοημοσύνη των παιδιών. Όταν όμως εξετάστηκε ξεχωριστά η φωνολογική ευαισθησία και η επανάληψη ψευδολέξεων δεν φάνηκε να επηρεάζει το δεκτικό λεξιλόγιο και τη γραμματική. Έπειτα, στην εξέταση του νοητικού επιπέδου των παιδιών καθώς και άλλων παραγόντων που επηρέασαν την απόδοσή τους, τα αποτελέσματα της πρώτης φάσης προέβλεψαν τα αποτελέσματα της δεύτερης φάσης. Συγκεκριμένα, το λεξιλόγιο της πρώτης φάσης ήταν το μόνο που προέβλεψε την επανάληψη ψευδολέξεων στη δεύτερη φάση. Το συμπέρασμα της έρευνας είναι ότι η επανάληψη των ψευδολέξεων, συμβάλλει στην κατάκτηση του λεξιλογίου σε σημαντικό βαθμό ως μια λανθάνουσα μορφή της φωνολογικής κατάκτησης.

Τα ελληνικά όπως ήδη έχουμε αναφέρει βλέπε κεφάλαιο 2 για τον τόνο είναι μια γλώσσα με λεξικό τόνο που απεικονίζεται με ένα συγκεκριμένο σύμβολο. Συνεπώς, η μελέτη του τόνου στην ανάγνωση λέξεων στην ελληνική γλώσσα εμφανίζει ιδιαίτερο

ενδιαφέρον καθώς ο μόνος περιορισμός που υπάρχει ως προς την τοποθέτηση του, είναι ο νόμος της τρισυλλαβίας (Holton et. al, 2012 Μαγουλάς & Μαγουλά, 2019 ·Μπαμπινιώτης, 2017· Mirabel, 1978 · Πετρούνιας, 1993 Τομπαΐδης, 1995). Επίσης, να αναφέρουμε ότι αλλαγή στη θέση του τόνου προκαλούν και μερικά κλιτικά μορφήματα σε αλληλεπίδραση με τον λεξικά καθορισμένο τόνο από τη ρίζα της λέξης (Revithiadou, 2004).

Η ελληνική γλώσσα εμφανίζει μια προτίμηση στην τοποθέτηση του τόνου στην παραλήγουσα (Karra, 2002). Έτσι, η ανάγνωση των λέξεων βασίζεται στη λεξική ενεργοποίηση του αναγνώστη, δηλαδή η παραγωγή των μετρικών σχημάτων από το λεξικό εφαρμόζεται αποτελεσματικά σε μεγάλο βαθμό. Μάλιστα, όσον αφορά στις ψευδολέξεις όταν μια τέτοια λέξη δεν μοιάζει με μια ήδη προϋπάρχουσα λέξη, τότε έχουμε λεξική ενεργοποίηση του αναγνώστη και η μη υπαρκτή λέξη τονίζεται κατά αναλογία με την πραγματική λέξη, ανεξαρτήτως που βρίσκεται το τονικό σύμβολο. Αν τώρα η λέξη δεν προκαλεί λεξική ενεργοποίηση, τότε ο αναλογικός μηχανισμός τονισμού δεν ενεργοποιείται και εμφανίζονται τονικά λάθη. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι η χρήση του διακριτικού χαρακτηριστικού του τόνου η αποκοδικωποίηση του, αποτελεί μια υψηλά λειτουργική διαδικασία για την ανάγνωση των λέξεων. Το ίδιο αναμένεται και για τις ψευδολέξεις, όπου το διακριτικό χαρακτηριστικό καθορίζει την τονούμενη συλλαβή.

Σε έρευνα του Protopapa (2006), για την τοποθέτηση του τόνου στην ανάγνωση λέξεων και ψευδολέξεων από 177 παιδιά (89 αγόρια και 88 κορίτσια) πρώτης γυμνασίου ηλικίας 12 ετών που φοιτούσαν σε σχολεία στην Αττική, οι μαθητές εξετάστηκαν ατομικά σε έναν ήσυχο χώρο του σχολείου τους, σε συνεδρία εβδομήντα πέντε λεπτών με ένα διάλειμμα. Συγκεκριμένα, τα παιδιά εξετάστηκαν στην ανάγνωση λέξεων και ψευδολέξεων.

Για τη διεξαγωγή της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν 20 ψευδολέξεις από το τεστ των Maridaki-Kassotaki (1998) που εξετάζουν την εργαζόμενη μνήμη μέσω μη υπαρκτών λέξεων, που υπόκεινται στους φωνοτακτικούς περιορισμούς της Ελληνικής. Οι λέξεις εμφάνιζαν ποικιλία ως προς τον αριθμό των συλλαβών και αποτελούνταν από δύο έως πέντε συλλαβές. Επιπλέον, όσον αφορά στα συμφωνικά συμπλέγματα που υπήρχαν εντός των λέξεων, ήταν από μηδέν έως δύο. Ο τόνος στις λέξεις σημειώνονταν με το διακριτικό σύμβολο του τόνου σε όλες τις θέσεις που μπορεί να

καταλάβει. Οι λέξεις αυτές παρουσιάστηκαν στα παιδιά σε κεφαλαιογράμματα και σε πεζή γραφή. Οι λέξεις που δόθηκαν στα παιδιά ήταν 84 συνολικά και αποτελούνταν από μία έως επτά συλλαβές, οι οποίες προέρχονταν από διάφορα μέρη του λόγου. Όταν μελετήθηκε η τοποθέτηση του τόνου οι μονοσύλλαβες λέξεις αποκλείστηκαν και εξετάστηκαν ενώ οι υπόλοιπες 71 λέξεις που περιείχαν από μηδέν έως δύο συμπλέγματα, παρουσιάστηκαν στα παιδιά με τον ίδιο τρόπο όπως και οι ψευδολέξεις.

Στη συνέχεια, τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι τα τονικά λάθη που προέκυψαν εμφανίζονται συχνότερα και σε μεγαλύτερο βαθμό στις ψευδολέξεις. Παράλληλα παρατηρήθηκε ότι τα τονικά λάθη σε τεμαχιακό επίπεδο, είναι συχνότερα στις ψευδολέξεις σε σχέση με τις λέξεις σε ποσοστό 58%. Όσον αφορά στην τοποθέτηση του τόνου σε συγκεκριμένη συλλαβή, το 85% των ψευδολέξεων τονίστηκε λανθασμένα στην παραλήγουσα. Το συνολικό όμως, ποσοστό των τονικών λαθών στην παραλήγουσα σε λέξεις και ψευδολέξεις ήταν χαμηλότερο από το ποσοστό των τονικών λαθών σε προπαραλήγουσα και λήγουσα με ($p < 0,005$). Παρατηρήθηκε ακόμη, ότι τα τονικά λάθη στην ανάγνωση οφείλονταν στον αριθμό των συλλαβών των λέξεων.

Ενώ, στην ανάγνωση των ψευδολέξεων τα τεμαχιακά λάθη οφείλονταν στη φωνολογική πολυπλοκότητα σε ποσοστό 53% αλλά και στη λανθασμένη τοποθέτηση του τόνου. Τα τεμαχιακά λάθη κατά την ανάγνωση των λέξεων φαίνεται να επηρεάζονται σε κάποιο βαθμό από τον αριθμό των συλλαβών και τη λανθασμένη τοποθέτηση του τόνου, η οποία είναι ευάλωτη στους ακαθόριστους λεξικούς παράγοντες. Συνεπώς, τα τεμαχιακά λάθη που πραγματοποιούνται κατά την ανάγνωση των ψευδολέξεων, οφείλονται στη φωνολογική πολυπλοκότητα, τον αριθμό συλλαβών και συμφωνικών συμπλεγμάτων, ενώ τα τονικά λάθη οφείλονται στη θέση του τόνου και στη φωνολογική πολυπλοκότητα.

Σε γενικές γραμμές διαπιστώθηκε ότι οι καλύτεροι αναγνώστες δεν κάνουν τόσα λάθη όσο οι πιο αδύναμοι αναγνώστες. Επιπρόσθετα, διαπιστώνεται ότι τα παιδιά όταν διαβάζουν πολλές φορές δεν παρατηρούν το τονικό σημάδι που υπάρχει στη λέξη, γι' αυτό και εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός λαθών στην ανάγνωση των λέξεων και των ψευδολέξεων. Αυτό βέβαια, δεν σημαίνει ότι τα παιδιά δεν παρατηρούν και κατανοούν τη λειτουργία του τονικού σημάδιού.

Οι Protopapas, Gerakaki & Alexandri (2006), από την άλλη, υλοποίησαν έρευνα που αποτελούνταν από δύο πειράματα με σκοπό να μελετήσουν την τοποθέτηση του τόνου κατά την ανάγνωση ψευδολέξεων με και χωρίς τη χρήση του διακριτικού σημαδιού, από παιδιά πρώτης και τρίτης γυμνασίου. Στην έρευνα συμμετείχαν 37 παιδιά: 13 αγόρια και 24 κορίτσια ηλικίας 12 έως 15 ετών. Στο πρώτο πείραμα εξετάστηκε η υπόθεση ότι τα παιδιά κατά τη διάρκεια ανάγνωσης ψευδολέξεων ενεργοποιούν μετρικά σχήματα, που ήδη υπάρχουν για τις λέξεις που βρίσκονται στο νοητικό τους λεξικό. Αρχικά, χρησιμοποιήθηκαν 92 λέξεις που αποτελούνταν από δύο έως πέντε συλλαβές, που περιελάμβαναν από μηδέν έως δύο συμφωνικά συμπλέγματα με λέξεις υψηλής και χαμηλής συχνότητας. Οι λέξεις χαρακτηρίζονται υψηλής και χαμηλής συχνότητας με βάση το Hellenic National Corpus (HNC). Εδώ η κάθε λέξη μετατράπηκε σε ψευδολέξη με την αλλαγή κάποιων φωνημάτων, ώστε να είναι φωνολογικά αποδεκτές. Τα συμφωνικά συμπλέγματα τροποποιήθηκαν σε έναν από τους τρεις τομείς: τόπο, τρόπο άρθρωσης και ηχηρότητα. Έπειτα, οι λέξεις αυτές χωρίστηκαν σε τρεις ομάδες η πρώτη ομάδα αποτελούνταν από υψηλής συχνότητας λέξεις που ήταν ελάχιστα τροποποιημένες. Η δεύτερη ομάδα αποτελούνταν από λέξεις υψηλής συχνότητας που είχαν υποστεί ριζικές μεταβολές. Η τρίτη ομάδα λέξεων περιλάμβανε λέξεις χαμηλής συχνότητας που ήταν ελάχιστα αλλαγμένες. Οι παραπάνω ψευδολέξεις παρουσιάστηκαν στα παιδιά χωρίς το διακριτικό χαρακτηριστικό του τόνου ενώ οι λέξεις εξετάστηκαν σε πιλοτικό επίπεδο σε 10 φοιτητές. Μετά την πιλοτική εφαρμογή για τη διεξαγωγή του πειράματος χρησιμοποιήθηκαν 44 λέξεις. Από τα παιδιά ζητήθηκε να διαβάσουν φωναχτά τις λέξεις όσο πιο γρήγορα γίνεται χωρίς να γίνονται λάθη όσο είναι δυνατόν. Το κάθε παιδί εξετάστηκε ατομικά σε μια ήσυχη αίθουσα του σχολείου του και παράλληλα η διεξαγωγή των πειραμάτων καταγράφονταν.

Τα αποτελέσματα του πρώτου πειράματος ήταν ότι η υπόθεση ότι οι λέξεις θα τονιστούν με βάση το που τονίζονταν οι πρωτότυπες λέξεις, το οποίο επαληθεύτηκε για τις δύο πρώτες ομάδες λέξεων. Επίσης, επαληθεύτηκε μερικώς η υπόθεση ότι οι λέξεις που δεν μοιάζουν πολύ με τις πρωτότυπες, ότι φέρουν λανθασμένα τον τόνο στην παραλήγουσα. Έτσι, οι διαφορές που παρατηρήθηκαν ανάμεσα στις δύο πρώτες ομάδες λέξεων δείχνουν ότι οι λεξικές πληροφορίες που γνωρίζουν τα παιδιά χρησιμοποιούνται, όπου υπάρχει και το υπόβαθρο για να εφαρμοστούν και να χρησιμοποιηθούν για την τοποθέτηση του τόνου στην ανάγνωση ψευδολέξεων. Η

απουσία του τονικού διακριτικού χαρακτηριστικού από την άλλη, δείχνει ότι η υπόθεση για τον τονισμό των λέξεων στη παραλήγουσα επαληθεύεται στις περισσότερες περιπτώσεις, συμπεριλαμβανομένων και των λέξεων της ομάδας 2 που δεν μοιάζουν με τις πρωτότυπες.

Στο δεύτερο πείραμα μια από τις ομάδες λέξεων που παρουσιάστηκε στα παιδιά με τη χρήση του τονικού σημαδιού, και η διαδικασία που ακολούθησαν τα παιδιά ήταν κοινή με το πρώτο πείραμα. Εξετάστηκε πάλι το τονικό μοντέλο που θεωρείται πιο συνηθισμένο (τονισμός στην παραλήγουσα), η θέση και η λειτουργία του τόνου μέσω της ανάγνωσης ψευδολέξεων. Οποιαδήποτε απόκλιση θεωρήθηκε ως λανθασμένη. Για τη διεξαγωγή αυτού του πειράματος δημιουργήθηκαν νέες ψευδολέξεις με πιο σύνθετη δομή για να είναι σίγουροι οι ερευνητές ότι θα προκύψουν λάθη κατά τη διάρκεια της εξέτασης. Στην έρευνα αυτή συμμετείχαν 33 παιδιά πρώτης και τρίτης γυμνασίου 11 αγόρια και 22 κορίτσια 12 έως 15 ετών. Για το πείραμα αρχικά προτάθηκαν εβδομήντα δύο λέξεις, που αποτελούνταν από 3 έως 5 συλλαβές και περιείχαν από ένα έως 3 συμφωνικά συμπλέγματα ενώ οι λέξεις που μετατράπηκαν σε ψευδολέξεις τροποποιήθηκαν μέσω της αλλαγής κάποιων φωνημάτων, ώστε να μην μοιάζουν με τις πρωτότυπες άλλα να είναι φωνολογικά αποδεκτές. Έτσι, όπως και στο προηγούμενο πείραμα χρησιμοποιήθηκαν ως ομάδα ελέγχου 10 φοιτητές. Οι λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν τελικά στο πείραμα ήταν 46 και έφεραν τον τόνο εκεί, όπου τονίζονταν οι πρωτότυπες λέξεις.

Τα αποτελέσματα του πειράματος ήταν ότι δεν είχαμε επίδραση του τόνου σε τεμαχιακό επίπεδο. Παρόλα αυτά, παρατηρήθηκε αύξηση των τεμαχιακών λαθών όσο αυξάνονταν η πολυπλοκότητα της δομής. Αυτά τα λάθη δεν σχετίζονται με την τοποθέτηση του τόνου, ενώ λιγότερα λάθη παρατηρήθηκαν στις λέξεις που τονίζονταν στη παραλήγουσα σε σχέση με λέξεις που τονίζονταν σε άλλη συλλαβή. Όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη έρευνα, το διακριτικό τονικό χαρακτηριστικό δεν είναι ικανό από μόνο του να προβλέψει τη θέση του τόνου, καθώς παρατηρούνται λάθη στην τοποθέτηση του. Τα τονικά λάθη που εντοπίστηκαν συνολικά δεν ήταν ομοιόμορφα σε λέξεις που ξεπερνούσαν τις τρεις συλλαβές. Ακόμη, όσον αφορά στην τοποθέτηση του τόνου διαφορές σημειώθηκαν ανάμεσα στην προπαραλήγουσα και στη λήγουσα, ανάμεσα στην παραλήγουσα και την προπαραλήγουσα. Όμως, το μεγαλύτερο ποσοστό λαθών στην παραλήγουσα

οφείλεται στο γεγονός ότι ο τονισμός στην παραλήγουσα αποτελεί το πιο συνηθισμένο τονικό σχήμα.

Συνολικά λοιπόν, παρατηρήθηκε ότι η τοποθέτηση του τόνου αποτελεί ένα καλό παράγοντα πρόβλεψης για την τοποθέτηση του στις κανονικές λέξεις και έγινε εμφανής η προτίμηση τονισμού στην παραλήγουσα που αποτελεί το συνηθισμένο τονικό μοντέλο, αφού σημειώθηκαν λιγότερα λάθη σε αυτή τη συλλαβή όταν εκείνη έφερε το διακριτικό σημάδι του τόνου. Στις άλλες περιπτώσεις είχαμε μεγαλύτερο αριθμό λαθών προς την παραλήγουσα σε σχέση με τις άλλες συλλαβές. Παράγοντες που επηρεάζουν την φωνολογική πολυπλοκότητα συνδέονται με τεμαχιακά λάθη και όχι με τονικά λάθη. Το αντίθετο φάνηκε να ισχύει για τη θέση του τόνου. Το προαναφερθέν σχήμα στηρίζει την άποψη ότι η τεμαχιακή και υπερτεμαχιακή διαδικασία είναι δύο διαφορετικές λειτουργίες.

Έπειτα, σε έρευνα των Tzakosta & Stavroulaki (2015), μελετήθηκε, αν ο αριθμός των συλλάβων και η ακαθόριστή θέση του τόνου αλλά και η μορφολογική πολυπλοκότητά της λέξης, επηρεάζει την κατάκτηση και την παραγωγή μορφολογικά απλών και μορφολογικά σύνθετων λέξεων. Γι' αυτό τον σκοπό δημιουργήθηκε ένα εργαλείο κατονομασίας εικόνων πολλαπλών επιλογών που περιελάμβανε 17 μορφολογικά σύνθετες και απλές ψευδολέξεις. Από αυτές, οι εννέα ήταν σύνθετες μορφολογικά και οι οχτώ ήταν μορφολογικά απλές. Τρεις από τις εννέα μορφολογικά σύνθετες λέξεις ήταν φωνολογικά απλές, δηλαδή δεν υπήρχε σύμπλεγμα στην έμβαση της λέξης, ενώ δύο από τις οχτώ απλές μορφολογικά λέξεις ήταν και φωνολογικά απλές. Για κάθε τύπο λέξης δίνονταν στους συμμετέχοντες η δυνατότητα να επιλέξουν την απάντησή τους με ελάχιστο όριο τις δύο επιλογές και μέγιστο τις έξι. Πιο συγκεκριμένα, η δυνατότητα δύο επιλογών παρέχονταν για τις δισύλλαβες λέξεις ενώ οι έξι επιλογές παρέχονταν στις μορφολογικά σύνθετες λέξεις και αντίστοιχα στις σύνθετες και παράγωγες λέξεις. Οι μορφολογικά σύνθετες λέξεις αποτελούνταν από έξι συλλαβές ενώ οι δισύλλαβες και τρισύλλαβες λέξεις ήταν μορφολογικά απλές. Αυτές μπορεί να ήταν κλιτές, άλλα όχι σύνθετες ή παράγωγες, γιατί οι τετρασύλλαβες και εξασύλλαβες λέξεις ήταν μορφολογικά σύνθετες και σε συνδυασμό με τις εικόνες τα παιδιά συνολικά εκτέθηκαν σε 97 ψευδολέξεις.

Στην έρευνα συμμετείχαν σαν ομάδα ελέγχου 7 τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά ηλικίας 5-6 ετών και 8 παιδιά της ηλικιακής ομάδας που είχαν διαγνωστεί με ειδική

γλωσσική διαταραχή. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι τα τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά είναι πιο συντηρητικά στην παραγωγή ψευδολέξεων βασιζόμενα στην ήδη προϋπάρχουσα γνώση τους για τη μητρική τους γλώσσα, χρησιμοποιώντας φωνολογικές αρχές και μηχανισμούς για τον σχηματισμό λέξεων. Αντίθετα, τα παιδιά με γλωσσική διαταραχή φαίνεται να πειραματίζονται με τις ψευδολέξεις. Τα τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά δεν επέλεξαν πάνω από μια απάντηση για την κάθε λέξη σε σχέση με την πειραματική ομάδα, όπου τα συμφωνικά συμπλέγματα που περιλαμβάνονταν στις λέξεις έγιναν αντιληπτά από όλα τα παιδιά. Όσον αφορά στον τονισμό τα τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά δείχνουν να προτιμούν τον ιαμβικό σχηματισμό τόσο για τις μορφολογικά απλές όσο και για τις μορφολογικά σύνθετες λέξεις. Ο τροχαϊκός σχηματισμός προτιμάται για τις μορφολογικά σύνθετες, όταν το ένα από τα δύο σύνθετα είναι πραγματική λέξη. Αυτό δείχνει ότι ο τόνος εξαρτάται από τη γνώση του λεξιλογίου. Τα ατυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά εμφανίζουν από την άλλη πολύ μεγαλύτερη προτίμηση στον ιαμβικό σχηματισμό. Από φωνολογική άποψη οι σύνθετες συλλαβές δεν ελκύουν τον τόνο. Τα παιδιά με γλωσσική διαταραχή εν μέρει χρησιμοποιούν τις σύνθετες συλλαβές ως φορείς τόνου (60%), ενώ τα τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά δεν δείχνουν κάποια ιδιαίτερη προτίμηση ανάμεσα στις απλά και σύνθετες μορφολογικά λέξεις. Συμπερασματικά, η συλλαβική πολυπλοκότητα δεν παίζει ρόλο στην τοποθέτηση του τόνου.

Κλείνοντας, αυτό το κεφάλαιο παρατηρούμε ότι οι ψευδολέξεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους με στόχο να αξιολογήσουν διάφορες γλωσσικές δεξιότητες (ανάγνωση, μορφολογική πολυπλοκότητα των λέξεων, θέση τόνου, φωνολογική μνήμη) των παιδιών τυπικής και ατυπικής ανάπτυξης. Οι πολλαπλές δυνατότητες χρήσης τους, μας δείχνει ότι μπορούν να αποτελέσουν ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο στα χέρια των ερευνητών, αφού μέσω αυτών μπορούν να εξετάσουν τη διαδικασία κατάκτησης διάφορων γλωσσικών δεξιοτήτων.

5.2 Μεθοδολογία παρούσας έρευνας

5.2.1 Σκοπός

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει αν η μορφολογική και φωνολογική συνθετότητα (αριθμός συλλαβών και θέση του τόνου) των λέξεων, επηρεάζει την κατάρκτηση και την παραγωγή μορφολογικά σύνθετων και απλών δόμων.

5.2.2 Χρησιμότητα της έρευνας

Η διεξαγωγή της παραπάνω έρευνας είναι πολύ σημαντική καθώς δεν υπάρχουν πολλές έρευνες που να μελετούν αυτό το ζήτημα. Αυτό είναι φανερό και από το κεφάλαιο 7 των ψευδολέξεων. Υπάρχει μόνο μια έρευνα που εξετάζει ακριβώς αυτό το θέμα σε παιδιά τυπικής και ατυπικής ανάπτυξης, αυτή των Tzakosta & Stavroulaki, 2015. Τα αποτελέσματα της δείχνουν ότι οι φωνολογικοί παράγοντες όπως η θέση του τόνου και η συνθετότητα της συλλαβής, δεν επηρεάζουν συστηματικά τα των σχηματισμό των παραγόμενων τύπων σε αντίθεση με τη μορφολογική πολυπλοκότητα. Όσον αφορά στην απόδοση των μη τυπικώς αναπτυσσόμενων παιδιών, ήταν λιγότερο καλή από αυτή των τυπικώς αναπτυσσόμενων καθώς δεν έχουν κατακτήσει σωστά της μορφολογικές αρχές της γλώσσας τους (Tzakosta & Stavroulaki, 2015).

5.2.3 Ερευνητικά ερωτήματα

1. Τα παιδιά προτιμούν φωνολογικά απλές ή φωνολογικά σύνθετες δομές;
2. Η δομή της λέξης επηρεάζει την θέση του τόνου;
3. Τα παιδιά προτιμούν τις σύνθετες ή απλές συλλαβές ως φορέα του τόνου;

5.2.4 Ερευνητικές υποθέσεις

1. Τα παιδιά προτιμούν τις φωνολογικά απλές δομές.
2. Η μορφή της λέξης επηρεάζει τη θέση του τόνου.
3. Τα παιδιά προτιμούν τις απλές συλλαβές ως φορέα τόνου.

5.2.5 Εργαλείο

Για να μπορέσουμε να εξετάσουμε αν η μορφολογική συνθετότητα οδηγεί στην ακριβή παραγωγή μορφολογικά σύνθετων και απλών δόμων κατασκευάστηκε ένα ερωτηματολόγιο πολλαπλών επιλογών, που περιελάμβανε ονομασία εικόνων με ψευδολέξεις. Συνολικά δημιουργήθηκαν είκοσι εικόνες που αντιστοιχούσαν σε είκοσι ψευδολέξεις. Οι 12/20 ψευδολέξεις ήταν μορφολογικά σύνθετες, δηλαδή σύνθετες ή παράγωγες λέξεις. Οι 8/20 ήταν μορφολογικά απλές, οι 6/20 μορφολογικά σύνθετες λέξεις ήταν και φωνολογικά απλές, δηλαδή δεν είχαν σύμπλεγμα στην έμβαση της συλλαβής, ενώ 7/20 λέξεις ήταν μορφολογικά και φωνολογικά απλές. Ακόμη, 6/20 ήταν μορφολογικά και φωνολογικά σύνθετες και 1/20 ήταν μορφολογικά σύνθετη και φωνολογικά απλή. Το ερωτηματολόγιο συνετέθη από λέξεις που ποικίλαν ως προς τον αριθμό των συλλαβών. Πιο συγκεκριμένα, από 3 δισύλλαβες, 4 τρισύλλαβες, 9 τετρασύλλαβες και 4 πεντασύλλαβες. Από αυτές οι δισύλλαβες και τρισύλλαβες λέξεις ήταν μορφολογικά απλές ενώ οι τετρασύλλαβες και πεντασύλλαβες λέξεις είναι μορφολογικά σύνθετες.

Για κάθε εικόνα - ψευδολέξη το κάθε παιδί είχε τη δυνατότητα να επιλέξει με ελάχιστο όριο επιλογών το 3 και μέγιστο όριο το 6. Ειδικότερα, για τις δισύλλαβες λέξεις παρέχονταν 4 επιλογές. Για τις τρισύλλαβες 3, για τις τετρασύλλαβες 3 έως 6

και για τις πεντασύλλαβες 6 επιλογές. Συνεπώς, αθροίζοντας όλες τις επιλογές των εικόνων τα παιδιά εκτέθηκαν συνολικά σε 96 ψευδολέξεις.

5.2.6 Συμμετέχοντες

Η έρευνα υλοποιήθηκε στην πόλη του Ρεθύμνου το χρονικό διάστημα από 28-5-2019 έως 4-6-2019. Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά 86 παιδιά προσχολικής ηλικίας, που κατοικούν στο νομό Ρεθύμνου. Δύο παιδιά αρνήθηκαν να συμμετάσχουν, ενώ ένα παιδί αποκλείστηκε λόγω σοβαρών μαθησιακών δυσκολιών.

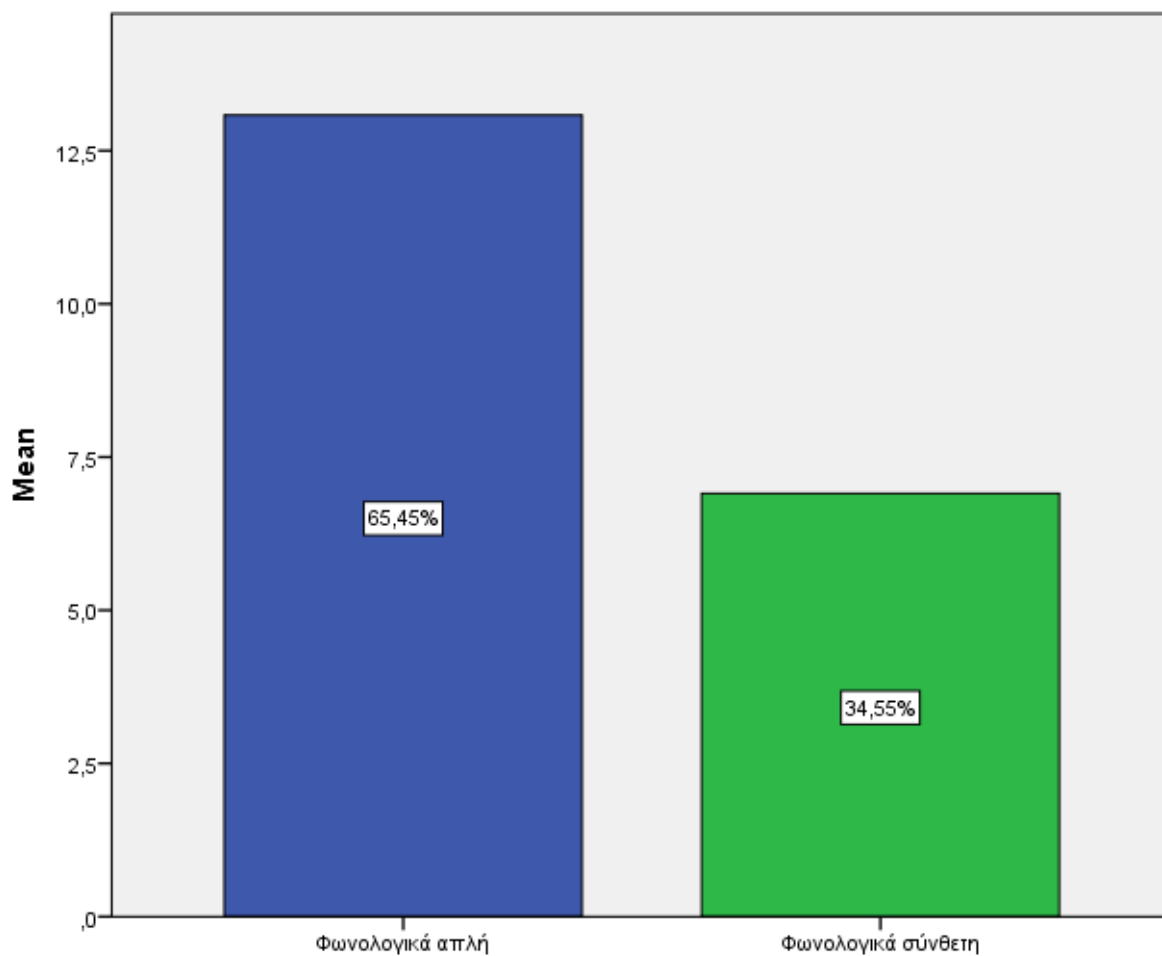
5.3 Στατιστική ανάλυση των δεδομένων

Παρακάτω θα ακολουθήσουν πίνακες και γραφήματα από τα δεδομένα που συλλέξαμε για να μπορέσουμε να επαληθεύσουμε ή όχι τα ερευνητικά μας ερωτήματα και υποθέσεις.

Στον *Πίνακα 1* βλέπουμε ότι τα παιδιά επέλεξαν το λιγότερο 10 φωνολογικά απλές λέξεις και το μέγιστο 18 φωνολογικά απλές λέξεις με μέσο όρο 13,8. Όσον αφορά στις φωνολογικά σύνθετες λέξεις επέλεξαν το λιγότερο 2 και το μέγιστο 10 με μέσο όρο 6,91. Είναι φανερό ότι τα παιδιά επέλεξαν περισσότερες φωνολογικά απλές λέξεις σε σχέση με τις φωνολογικά σύνθετες. Αυτό, επιβεβαιώνεται και από το *Γράφημα 1* που ακολουθεί

Πίνακας 1

	N	Minimum	Maximum	Sum	Mean	Std. Deviation
Φωνολογικά απλή	86	10	18	1125	13,08	1,374
Φωνολογικά σύνθετη	86	2	10	594	6,91	1,377
Valid N (listwise)	86					

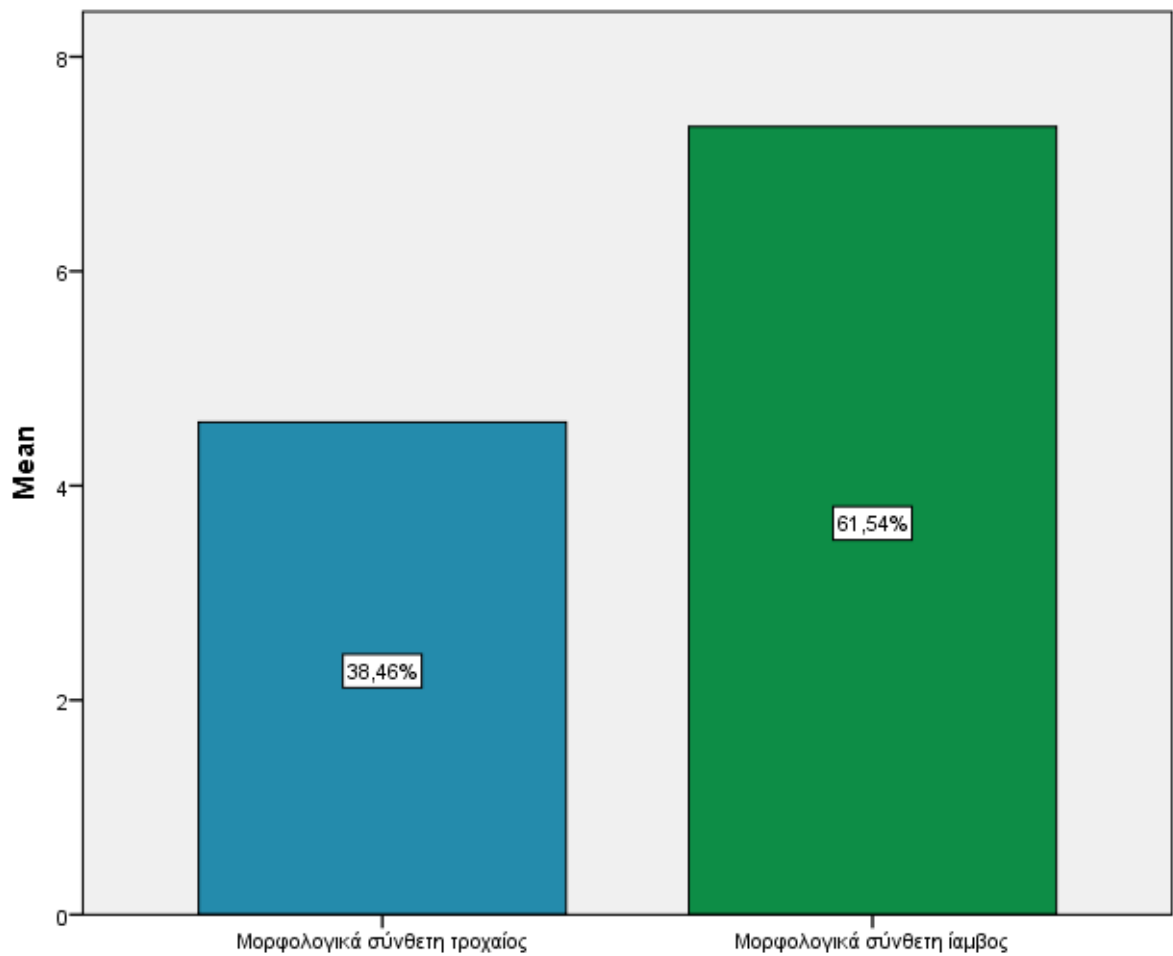
Γράφημα 1

Παρατηρώντας το *Γράφημα 1* βλέπουμε ότι τα παιδιά επέλεξαν περισσότερες φωνολογικά απλές λέξεις σε ποσοστό 66,45% σε σχέση με τις φωνολογικά σύνθετες λέξεις με ποσοστό 34,55%. Η διαφορά ανάμεσα στις φωνολογικά απλές και φωνολογικά σύνθετες λέξεις είναι 31,9%. Τα παιδιά επέλεξαν κατά 31,9% περισσότερες φωνολογικά απλές λέξεις.

	N	Minimum	Maximum	Sum	Mean	Std. Deviation
Μορφολογικά σύνθετη ίαμβος	86	3	11	632	7,35	1,555
Μορφολογικά σύνθετη τροχαίος	86	1	8	395	4,59	1,482
Μορφολογικά απλή ίαμβος	86	1	6	336	3,91	1,123
Μορφολογικά απλή τροχαίος	86	2	7	352	4,09	1,144
Valid N (listwise)	86					

Πίνακας 2

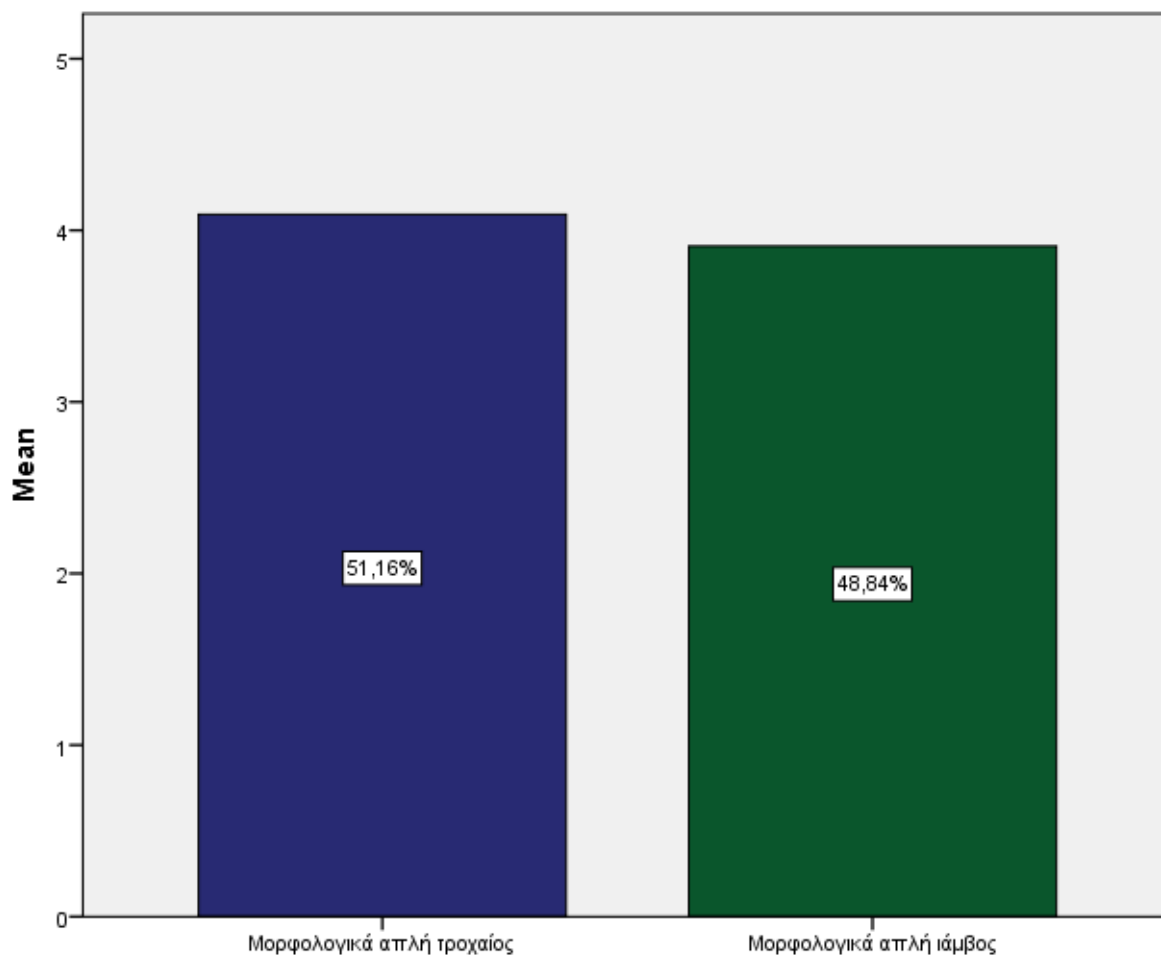
Στον *Πίνακα 2* εξετάζουμε πόσες από τις σύνθετες και απλές μορφολογικά λέξεις επιλέχθηκαν με τροχαίο ή ίαμβο. Σχετικά με τις μορφολογικά σύνθετες λέξεις παρατηρούμε ότι με ίαμβο επιλέχθηκαν το λιγότερο 3 λέξεις και το μέγιστο 11 με μέσο όρο 7,35. Με τροχαίο επιλέχθηκαν το λιγότερο 1 και το μέγιστο 8 με μέσο όρο 4,59. Στις μορφολογικά απλές λέξεις με ίαμβο επιλέχθηκε το λιγότερο 1 λέξη και το μέγιστο 8 με μέσο όρο 3,91. Με τροχαίο επιλέχθηκαν το λιγότερο 2 λέξεις και το μέγιστο 7 με μέσο όρο 4,9. Παρατηρούμε ότι τα παιδιά στις μορφολογικά σύνθετες λέξεις προτίμησαν τον σχηματισμό ίαμβων έναντι των τροχαίων. Στις μορφολογικά απλές λέξεις ωστόσο, τα παιδιά επέλεξαν περισσότερους τροχαίους απ' ότι ίαμβους. Παρακάτω δίνονται και τα αντίστοιχα γραφήματα.

4

Γράφημα 2

Στο *Γράφημα 2* παρατηρούμε ότι τα παιδιά επέλεξαν σε ποσοστό 61,54% ίαμβους και 38,46% τροχαίους. Στις μορφολογικά σύνθετες λέξεις οι ίαμβοι υπερτερούσαν σε σχέση με τους τροχαίους κατά 23,8%.

Γράφημα 3

Το *Γράφημα 3* δείχνει τον σχηματισμό ιάμβων και τροχαίων στις μορφολογικά απλές λέξεις, όπου τα παιδιά επέλεξαν τροχαίους σε ποσοστό 51,16% και ιάμβους σε ποσοστό 48,84% με τους τροχαίους να προηγούνται κατά 2,32%.

	N	Minimum	Maximum	Sum	Mean	Std. Deviation
Σύνθετη συλλαβή φορέας τόνου	86	1	9	350	4,07	1,768
Απλή συλλαβή φορέας τόνου	86	11	19	1368	15,91	1,780
Valid N (listwise)	86					

Πίνακας 3

Στον Πίνακα 3 βλέπουμε σε ποιο είδος συλλαβής τοποθέτησαν τα παιδιά τον τόνο. Κυρίως παρατηρούμε ότι στις σύνθετες συλλαβές, τα παιδιά επέλεξαν το λιγότερο μια λέξη και το μέγιστο 9 λέξεις με μέσο όρο 4,7. Στις απλές συλλαβές τα παιδιά επέλεξαν το λιγότερο 11 λέξεις με μέγιστο αριθμός επιλογών των απλών συλλαβών τις 19 λέξεις με μέσο όρο 15,91%. Σε αυτό τον πίνακα είναι ξεκάθαρο ότι τα παιδιά προτίμησαν με μεγάλη διαφορά να τοποθετήσουν τον τόνο σε απλές συλλαβές.

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
ID * Πόδας	1715	100,0%	0	0,0%	1715	100,0%

Πίνακας 4

Στον Πίνακα 4 παρατηρούμε ότι υπάρχουν συνολικά 1715 ίαμβοι και τροχάιοι τόσο στις μορφολογικά σύνθετες όσο και στις και στις μορφολογικά απλές λέξεις.

Παρακάτω θα εξετάσουμε σε ποιο βαθμό ο τύπος της συλλαβής επηρεάζει την τοποθέτηση του τόνου.

Chi-Square Tests

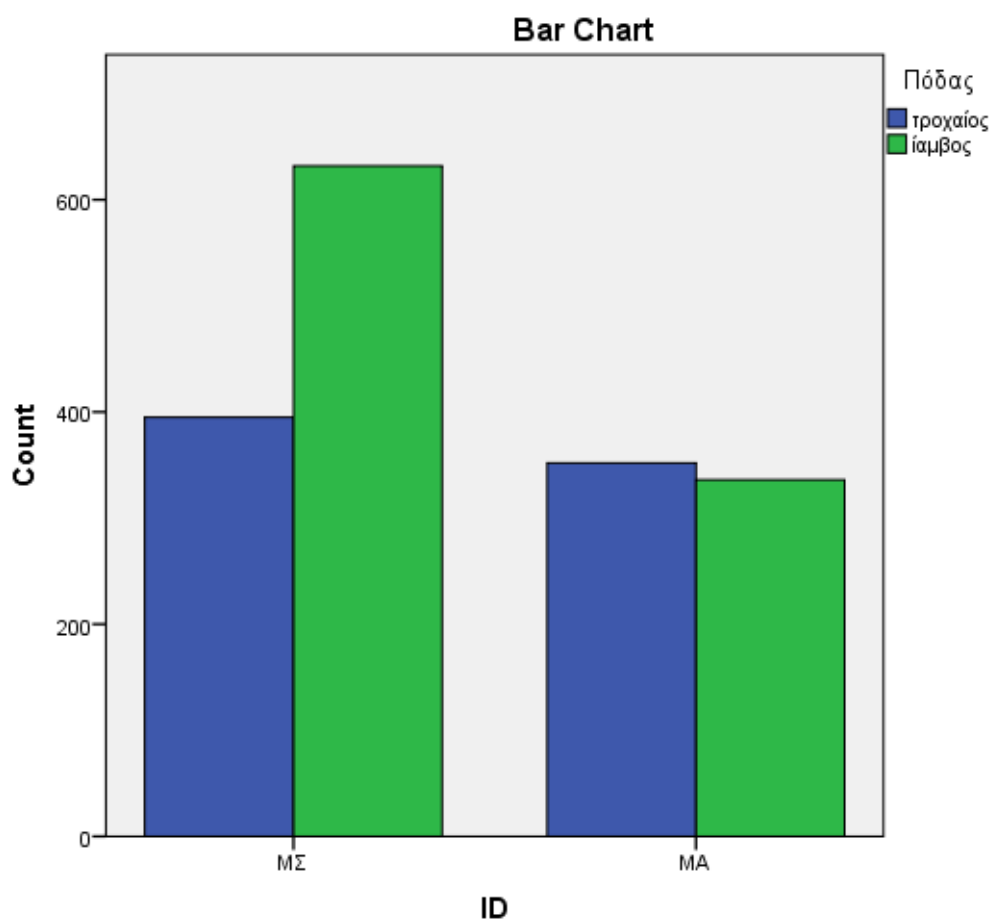
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	27,035 ^a	1	,000		
Continuity Correction ^b	26,520	1	,000		
Likelihood Ratio	27,002	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	27,019	1	,000		
N of Valid Cases	1715				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 299,67.

b. Computed only for a 2x2 table

Πίνακας 5

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης χ^2 που υλοποιήθηκε με βαθμούς ελευθερίας $DF = 1$ μας δείχνει ότι υπάρχει στατιστικώς σημαντική διαφορά ανάμεσα στη μορφή της λέξης και στη θέση του τόνου, καθώς το $p > 0,01$. Το αποτέλεσμα αυτό φαίνεται από το γράφημα που ακολουθεί.

Γράφημα 4

ΜΣ= Μορφολογικά σύνθετες λέξεις

ΜΑ= Μορφολογικά απλές λέξεις

Το γράφημα 4 δείχνει ότι τα παιδιά στις μορφολογικά σύνθετες λέξεις επέλεξαν να σχηματίσουν πολύ περισσότερους ιάμβους (πάνω από 600) σε σχέση με τους τροχαίους (400). Όσον αφορά στις μορφολογικά απλές λέξεις ο σχηματισμός τροχαίων υπερτερεί λίγο σε σχέση με τον σχηματισμό ιάμβων. Τόσο στις μορφολογικά σύνθετες όσο και στις μορφολογικά απλές λέξεις το τονικό σχήμα που προτιμήθηκε από τα παιδιά είναι ο ιάμβος.

5.3.1 Αποτελέσματα

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας σύμφωνα με τους παραπάνω πίνακες και γραφήματα είναι τα εξής: όσον αφορά στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα για το αν τα παιδιά προτιμούν τις φωνολογικά απλές ή σύνθετες λέξεις, η έρευνα έδειξε ότι τα παιδιά επέλεξαν περισσότερες φωνολογικά απλές λέξεις κατά 31,9% σε σύγκριση με τις φωνολογικά σύνθετες λέξεις, φτάνοντας στο ποσοστό του 66,45%. Σχετικά με τη μορφολογική σύνθεση των λέξεων και τη θέση του τόνου στις μορφολογικά σύνθετες υπήρξε προτίμηση στον σχηματισμό ιάμβων με ποσοστό 61,54% έναντι των τροχαίων με ποσοστό 38,64% με τους ιάμβους να προηγούνται κατά 23,8%. Στις μορφολογικά απλές λέξεις υπήρξε μεγαλύτερη παραγωγή τροχαίων 51,8% έναντι των ιάμβων με ποσοστό 48,84%. Η διαφορά μεταξύ των δύο τονικών σχημάτων είναι μικρή καθώς οι τροχαιοί προηγούνται κατά 2,32%. Στο τρίτο ερευνητικό μας ερώτημα για το αν τα παιδιά προτιμούν τις σύνθετες ή τις απλές συλλαβές ως φορέα τόνου, τα δεδομένα μας έδειξαν ότι στην πλειοψηφία τους τα παιδιά προτιμούν να τοποθετούν τον τόνο στις απλές συλλαβές σε σχέση με τις σύνθετες, με το μέσο όρο των απλών συλλαβών να είναι πολύ μεγαλύτερος 15,91 σε σχέση με εκείνο των σύνθετων συλλαβών 4,07. Επιπλέον, σημειώθηκε στατιστικώς σημαντική διαφορά ανάμεσα στη μορφή της λέξης και τη θέση του τόνου, αφού το p value του ελέγχου χ^2 που εφαρμόστηκε είναι μικρότερο του 0,01 ($p < 0,01$) βλέπε *Γράφημα 4*.

Τέλος, ένα παιδί έδωσε άλλη απάντηση για την πρώτη λέξη του εργαλείου λέγοντας φώτα. Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας σε σύγκριση με τα αποτελέσματα της έρευνας των Tzakosta & Stavroulaki, 2015, δείχνει ότι σε κάποια σημεία συμπίπτουν και σε κάποια όχι. Οι δύο έρευνες έχουν ως κοινό στοιχείο ότι τα παιδιά που συμμετείχαν σε αυτές τόσο στις μορφολογικά όσο και στις μορφολογικά σύνθετες λέξεις, ότι στα συμφωνικά συμπλέγματα πραγματώθηκαν κανονικά, τα τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά προτιμούν κυρίως ως φορέα τόνου τις απλές συλλαβές και όχι τις σύνθετες όσον αφορά στην ερευνά μας.

Αντίθετα, στην άλλη έρευνα δεν υπάρχει ξεκάθαρος διαχωρισμός ανάμεσα στις μορφολογικά σύνθετες και απλές λέξεις. Όσον αφορά στις μορφολογικά σύνθετες και απλές λέξεις της έρευνα μας, στις μορφολογικά σύνθετες λέξεις προτιμήθηκε ο ίαμβος με μεγάλη διαφορά, ενώ στις μορφολογικά απλές προτιμήθηκε με μικρή διαφορά ο τροχαίος. Στην άλλη έρευνα ο ίαμβος προτιμήθηκε και για τις δύο μορφολογικές κατηγορίες των λέξεων. Συνεπώς, τα παραπάνω αποτελέσματα ενισχύουν τον ισχυρισμό της Tzakosta, 2004 ότι η ελληνική γλώσσα δεν είναι καθαρά τροχαϊκή.

5.3.2 Περιορισμοί και μελλοντικές προτάσεις

Η παρούσα έρευνα υπόκειται σε κάποιους περιορισμούς, οι οποίοι είναι σημαντικό να ληφθούν υπόψη για τη βελτίωση της διεξαγωγής της σε μελλοντική χρήση και για τη συλλογή ερευνητικών δεδομένων. Μια παράμετρος που θα μπορούσε να εξετασθεί είναι η απόδοση μεταξύ νηπίων και προνηπίων για να εντοπιστούν οι διάφορες στην απόδοση τους. Με αυτό τον τρόπο ελέγχεται κατά πόσο η ηλικία των παιδιών διαδραματίζει ρόλο στην απόδοση τους. Σε αυτή την έρευνα δεν πραγματοποιήθηκε η προαναφερόμενη σύγκριση ανάμεσα στις δύο ομάδες, επειδή κατά τη διάρκεια συλλογής των δεδομένων τα προνήπια ήταν λίγα αριθμητικά ώστε να υλοποιηθεί ο έλεγχος.

Επίσης, ενδιαφέρον θα παρουσίαζε η τοποθέτηση εξασύλλαβων και εφτασύλλαβων λέξεων, ώστε να δούμε την απόδοση των παιδιών σε όλες τις προς εξέταση παραμέτρους ενώ άλλη μια παράμετρος που μπορεί να ήθελε κάποιος ερευνητής να ελέγξει, είναι η απόδοση μεταξύ των δύο φύλων. Εδώ, δεν υλοποιήθηκε αυτού του είδους ο έλεγχος, καθώς όλα τα παιδιά έχουν έμφυτο τον μηχανισμό γλωσσικής κατάκτησης. Άρα, η γλωσσική τους ανάπτυξη ακολουθεί τη φυσική της πορεία. Παράλληλα, θα ήταν ενδιαφέρον να γίνει μια ανάλυση για το αν η μορφολογική συνθετότητα επηρεάζει τη φωνολογική συνθετότητα κάτι, που δεν υλοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα, διότι οι φωνολογικά απλές και μορφολογικά απλές λέξεις ήταν πολλές σε αριθμό.

Επιπρόσθετα, δεν μελετήθηκαν οι γλωσσικές διαταραχές καθώς η χρήση του συγκεκριμένου εργαλείου, θα μπορούσε να φανεί χρήσιμη για τον εντοπισμό των διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών ανάμεσα στα τυπικώς και μη τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά, ώστε μελλοντικά να σχεδιαστούν εργαλεία, εκπαιδευτικά προγράμματα ή προγράμματα παρέμβασης, που θα τα διευκολύνουν στην κατάκτηση

της μητρικής τους γλώσσας, προσφέροντάς τους ειδικευμένη και στοχευμένη βοήθεια. Όσον αφορά στα διαλεκτόφωνα άτομα, αποτελούν μια ειδική κατηγορία καθώς εμφανίζουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στον προφορικό τους λόγο.

Τέλος, θα ήταν ενδιαφέρον να εφαρμοστεί η έρευνα σε πληθυσμό με έντονο διαλεκτικό στοιχείο προκειμένου να ιχνηλατηθεί σε μεγαλύτερο βαθμό η γλωσσική συμπεριφορά των διαλεκτόφωνων. Τα δεδομένα που θα συλλεχθούν θα αποτελέσουν χρήσιμο υλικό αφενός για τους εκπαιδευτικούς που διδάσκουν σε περιοχές με έντονο διαλεκτικό στοιχείο, καθώς αυτό θα συμβάλλει στο να κατανοήσουν καλύτερα τη γλωσσική συμπεριφορά των ομιλητών, οργανώνοντας τη διδασκαλία τους με ορθό τρόπο, ώστε να είναι πλήρως κατανοητή από τους αποδέκτες τους, αφετέρου για την ακαδημαϊκή κοινότητα, όπου τα δεδομένα αυτά αποτελούν έναν θησαυρό για τη μελέτη σε βάθος, των διαλέκτων άλλα και την σύγκριση μεταξύ τους για τον εντοπισμό κοινών στοιχείων.

Συμπεράσματα

Κατά τη διάρκεια συγγραφής της εργασίας γίνεται φανερό ότι η γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού δεν αποτελεί μια γραμμική ομαλή διαδικασία. Το κάθε παιδί ακολουθεί το δικό του μονοπάτι ανάπτυξης έως ότου φτάσει στη σωστή γλωσσική πραγμάτωση. Το παιδί καλείται να κατανοήσει μια σειρά πολύπλοκων διαδικασιών και των περιορισμών τους. Η ηλικία του παιδιού φαίνεται να έχει σημαντικό ρόλο καθώς με την πάροδο του χρόνου κατακτά νέες δομές και φωνήματα, που μπορεί να χρησιμοποιήσει για να επικοινωνήσει με τους γύρω του. Παράλληλα το παιδί φθάνοντας στη νηπιακή ηλικία έχει ήδη κατακτήσει τον γλωσσικό μηχανισμό της γλώσσας του σχεδόν σε όλα τα επίπεδα και είναι σε θέση να επικοινωνεί σωστά με τους γύρω του. Η νέα πρόκληση που αντιμετωπίζει σε αυτή την ηλικία είναι η προσαρμογή στο επικοινωνιακό πλαίσιο του σχολείου, όπου η επικοινωνία δεν γίνεται πάντα με βάση το γνωστικό υπόβαθρο του κάθε παιδιού. Μέχρι να πάει το παιδί σχολείο μαθαίνει μέσα στο περιβάλλον του σπιτιού του, όπου επιλέγει κάθε φορά για το τι θέλει να μιλήσει και να μάθει. Το σχολείο όμως είναι σχεδιασμένο από τους ενήλικες. Εκεί τον λόγο τον έχει ο εκπαιδευτικός για το ό,τι λαμβάνει χώρα στη τάξη. Το παιδί μπορεί να μην είναι καθόλου εξοικειωμένο με το συγκεκριμένο γλωσσικό περιβάλλον, πράγμα που μπορεί να του προκαλέσει κάποιες δυσκολίες ως προς τον τρόπο επικοινωνίας του, αφού καλείται να επιλέξει και να προσαρμόσει τις γλωσσικές του δεξιότητες στο σχολικό περιβάλλον.

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να εξετάσει κατά πόσο η μορφολογική και φωνολογική συνθετότητα επηρεάζει την παραγωγή λεξιλογίου σε τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά προσχολικής ηλικίας που είναι φυσικοί ομιλητές της Ελληνικής. Τα δεδομένα, μας έδειξαν ότι η μορφολογική πολυπλοκότητα παίζει σημαίνοντα ρόλο ως προς την τοποθέτηση του τόνου. Επίσης, η μορφή της συλλαβής φαίνεται να έχει σημαντικό ρόλο ως προς την τοποθέτηση του τόνου καθώς προτιμήθηκαν οι απλές συλλαβές και όχι οι συνθέτες. Όλα τα παραπάνω αποτελούν σημαντικά ευρήματα για τη διδακτική αξιοποίηση τους από τους εκπαιδευτικούς. Τα παραπάνω αποτελέσματα μπορούν ακόμη, να χρησιμοποιηθούν από την ακαδημαϊκή κοινότητα τόσο για τη βελτίωση των αναλυτικών προγραμμάτων όσο και για την ορθή κατάρτιση των μελλοντικών εκπαιδευτικών.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Ανδρέου, Γ.(2012).*Γλώσσα: Θεωρητική & Μεθοδολογική Προσέγγιση*. Αθήνα: Πεδίο.

Γούτσος, Δ. (2012). *Γλώσσα: Κείμενο, Γλώσσα, Ποικιλία, Σύστημα*. Αθήνα: Κριτική.

DeCasper, A. (1992). Πώς επηρεάζουν οι προγεννητικές ακουστικές εμπειρίες τη μεταγεννητική αντίληψη. Στο Γ. Κουγιουμτζάκης (εκδ). *Πρόοδοι στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία των Πρώτων Χρόνων*,(σελ.20-35). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Holton, D., Mackridge, P., & Φιλippάκη-Waburton, E. (2012). *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας* (Β. Σπυρόπουλος, μετ.). Αθήνα: Πατάκη.

Κάππα, Ι.(2013). Φωνολογία.Στο Α. Ρεβυθιάδου & Β. Σπυρόπουλος.(επιμ). *Αντιπαραβολική μελέτη Γραμματικών Δομών Αλβανικής-Ελληνικής, Φωνολογία, 50-103*. Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Αλλοδαπών και Παλιννοστούντων Μαθητών, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθησης (ΕΣΠΑ 2007-2013). Εκδ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ειδικός Λογαριασμός Κονδυλίων Έρευνας (Ε.Λ.Κ.Ε.) Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε από: http://www.diapolis.auth.gr/diapolis_files/drasi5/Drasi5_website/Drasi5_Ypodrasi_5_2/Ebook_Alb_Gr.pdf

Κατή, Δ. (2000). *Γλώσσα κι επικοινωνία στο παιδί*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Κάππα, Ι.(2002). Κατάκτηση της Ελληνικής. Στο Ι. Κάππα (Επιμ.) *Φωνολογική Κατάκτηση*.(σσ.138-183). Αθήνα: Εκδόσεις Βήτα.

Lyons., J. (2012). *Εισαγωγή στη γλωσσολογία* (Μ. Αραποπούλου, Μ., Βραχιονίδου, Α.Αρχάκης & Κ. Αικατερίνη, μετ.). Αθήνα: Πατάκη.

Μαγουλάς, Γ., & Μαγουλά, Ε. (2019). *Γλωσσολογία και Ελληνική Γλώσσα*. Αθήνα: Πεδίο.

Macridge, P. (2011). *Η Νεοελληνική Γλώσσα: Περιγραφική Ανάλυση της Νεοελληνικής Κοινής*. Αθήνα: Πατάκης.

- Mirabel, A. (1978) *Η Νέα Ελληνική Γλώσσα: Περιγραφή και Ανάλυση*. (μτφ.) Καρατζά Σ., Κ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών σπουδών: Θεσσαλονίκη.
- Μπακάκου- Ορφανού, Α. (2005). *Η λέξη της Νέας Ελληνικής στο γλωσσικό σύστημα και στο κείμενο*. Αθήνα: Παρουσία.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2017). *Σύγχρονη Σχολική Γραμματική: Ελληνική Γλώσσα, Γραμματική, Σύνταξη για όλους*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπασλής, Γ. (2003). *Η κατάκτηση της Γλώσσας από το Παιδί*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Μπασλής, Γ. (2006). *Εισαγωγή στη Διδασκαλία της Γλώσσας*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Nespor, M. (2013). *Φωνολογία* (Α. Ράλλη, Α. Νάτσης & Α. Παπασταύρου, μτφ.). Αθήνα: Πατάκη.
- Παζαρή, Σ., Λ.(2017). *Οι νεολογισμοί στο έργο του Ε. Τριβιζά και στην παιδική γλώσσα: από το λογοτεχνικό ύφος στην ανάπτυξη της γλωσσικής δημιουργικότητας* (Master'sthesis) Βόλος: 2017. Ανακτήθηκε από: <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/47540/15831.pdf?sequence=1>
- Πετρούνιας, Ε., Β. (1993). *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική « Αντιπαραθετική» Ανάλυση: Γενικές Γλωσσικές Αρχές-Φωνητική-Εισαγωγή στη Φωνολογία*. University Studio Press: Θεσσαλονίκη.
- Πόρποδας, Κ., Δ. (2002). *Η Ανάγνωση*. [χ.ο.]: Πάτρα.
- Ράλλη, Α. (2008). *Μορφολογία*. Πατάκη: Αθήνα.
- Ράλλη, Α. (2018). *Μορφολογία*. Πατάκη: Αθήνα.
- Schaffer, R. D. (2004). *Εξελικτική Ψυχολογία Παιδική και Εφηβική Ηλικία* (Μ. Ε. Μακρή, μτφ.) Ιών: Έλλην.
- Schater, D. L., Gilbert, D.T. & Wegner, D. M. (2012). *Ψυχολογία*. (Σ. Βοσνιάδου, μτφ.). Αθήνα: Gutenberg.
- Σακελλαριάδης, Χ. Γ. (1997). *Στοιχεία Μορφολογίας Μορφήματα Παραγωγικές Καταλήξεις της Νεοελληνικής*. Αθήνα: Σαββάλας.

Τζακώστα, Μ. (2013). ΤΟ «ΚΑΛΥΤΕΡΟ» ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΠΑΝΤΑ «ΑΡΚΕΤΑ ΚΑΛΟ»: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ «ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΩΝ» ΕΜΠΕΙΡΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ. Στο Ν. Τσιτσανούδη- Μαλλίδη. (Επιμ.) *Γλώσσα και Σύγχρονη (Πρωτο)σχολική εκπαίδευση: Επίκαιρες προκλήσεις και προοπτικές*.(σσ.370-398). Αθήνα: Gutenberg.

Τομπαΐδης, Δ. (1995). *Διδασκαλία Νεοελληνικής Γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Τσοπανάκης, Γ. (2013). *Νεοελληνική Γραμματική*. Θεσσαλονίκη: Αδελφών Κυριακίδη.

Treavor, H. (2008). *Η ψυχολογία της γλώσσας* (Μ. Ζαφείρη, Φ. Λέκκας, Κ. Ροίκου & Ο.Φωτακοπούλου, μτφ.). Θεσσαλονίκη.: University Studio Press:

Τριανταφυλλίδης, Μ. (2006). *Νεοελληνική Γραμματική*. Αθήνα: Οργανισμός εκδόσεως διδακτικών βιβλίων.

Φιλλιπάκη-Waburton, E. (1992). *Εισαγωγή στη Θεωρητική Γλωσσολογία*. Αθήνα: Νεφέλη.

Fromkin, V., Rodman, R., & Hyams, N. (2013). *Εισαγωγή στη Μελέτη της Γλώσσας* (Ε. Βάζου, Γ. Ξυδόπουλος, Φ. Παπαδοπούλου & Α. Τσαγγαλίδης, μτφ.). Α. Αθήνα: Πατάκη.

Χατζισαββίδης, Σ.(2012). *Νεοελληνική Γραμματική: Θεωρητικές προσεγγίσεις Βάσεις και Περιγραφή*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Holton, D., Mackridge, P., & Φιλίππακη-Waburton, I. (2012). *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*(Β. Σπυρόπουλος, μτφ.). Αθήνα: Πατάκη.

Ξενόγλωσση

Arvaniti, A. (1991). *The phonetics of Modern Greek rhythm and its phonological implications* (Doctoral dissertation, University of Cambridge). Retrieved from: <https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/225229>

Aslin, R. N. & Smith, L. B. (1988). Perceptual development. *Annual Review of Psychology*, 39, 435–473.

Barlow, J. A. (2003). Asymmetries in the acquisition of consonant clusters in Spanish. *The Canadian Journal of Linguistics/La revue canadienne de linguistique*.48(2), 179-210.[doi:10.1353/cjl.2004.0024](https://doi.org/10.1353/cjl.2004.0024).

Booij, G., & Rubach, J. (1984). Morphological and Prosodic Domains in Lexical Phonology. In J. E. Colin & J. M. Aderson (Eds.), *Phonology Yearbook, 1*, (pp.1-27) Cambridge: University Press. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/4615380>

Bowey, J. A. (2001). Non word repetition and young children's receptive vocabulary: A longitudinal study. *Applied Psycholinguistics*, 22(3),441-469. doi: 10.1017/S0142716401003083

Brown, G. D. A., & Hulme, C. (1996). Nonword repetition, STM, and word age-of-acquisition: A computational model. In S. E. Gathercole (Eds.), *Models of short-term memory* (pp. 129–148). Hove: Psychology Press

Chomsky, N., & Halle, M. (1968). *The sound pattern of English*. New York : Harper & Row.

Clements, N. & Kayser, S. (1983). CV Phonology: A Generative Theory of the syllable. *Linguistic Inquiry Monographs Cambridge, Mass.* 9, 1-191. <http://pascal-francis.inist.fr/vibad/index.php?action=getRecordDetail&idt=12138693>

Chuang, Y. Y., Vollmer, M. L., Shafaei-Bajestan, E., Gahl, S., Hendrix, P., & Baayen, R. H. (2020). The processing of pseudoword form and meaning in production and comprehension: A computational modeling approach using linear discriminative learning. *Behavior research methods*, 1-32.

Demuth, K., & Fee, E. J. (1995). *Minimal prosodic words in early phonological development*. Ms, Brown University and Dalhousie University. Retrieved from https://www.mq.edu.au/__data/assets/pdf_file/0015/910050/1995-Demuth-and-Fee-Minimal-Prosodic.pdf

Drachman, G. (1990). Onset clusters in Greek. In Mascaró, J. & Nespor, M. (Eds.), *Grammar in progress. Glow essays for Henk V. Riemsdijk*. Dordrecht Foris. 113-123.

Ferguson, C. A., & Farwell, C. B. (1975). Words and sounds in early language acquisition. *Language*, 15, 419-439.

Fikert, P. (1994). *On the acquisition of prosodic structure*. (Doctoral thesis University of Leiden dissertation). Retrieved from <https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/32125>

Gathercole, S. E., & Baddeley, A. D. (1989). Evaluation of the role of phonological STM in the development of vocabulary in children: A longitudinal study. *Journal of Memory and Language*, 28, 200–213.

Gathercole, S. E., Willis, C., Emslie, H. & Baddeley, A. D. (1991). The influence of number of syllables and wordlikeness on children's repetition of nonwords. *Applied Psycholinguistics*, 12, 349–367.

Gathercole, S. E., Frankish, C. R., Pickering, S. J., & Peaker, S. (1999). Phonotactic influences on short-term memory. *Journal of Experimental Psychology*, 25, 84–95.

Goad, H., & Rose, Y. (2002). A structural account of onset cluster reduction. In *Proceedings of the Boston University Conference on Language Development* (Vol. 26, pp. 220-231).

Goldsmith, J., A. (1990). *Autosegmental and metrical phonology*. 1, 376. Basil Blackwell.

Itô, J. (1986). *Syllable Theory in Prosodic Phonology*. (Ph.D. dissertation, University of Massachusetts. Amherst).

Jakobson, R. 1941/68. The Phonological Development of Child Language and Aphasia as a Linguistic Problem In R. Jakobson (Eds.), *Child language, aphasia and phonological universals*(pp.13-38). The Hague & Paris: Mouton.

Kappa I. To appear. "On the Phonological Development of the early Words: a Case Study" In Marianthi Makri-Tsilipakou. (Eds.). *Proceedings of the 14th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*, Thessaloniki: University of Thessaloniki.

Kappa, I. (2002). On the acquisition of syllabic structure in Greek. *Journal of Greek Linguistics*, 3, 1-52 <https://doi.org/10.1075/jgl.3.03kap>

Kiparsky, P. (1985). Some Consequences of Lexical Phonology. In P. Kiparsky. (Eds.) *Phonology Yearbook*, 2, (pp.85-138). Cambridge: University Press. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/4419953>

Lleó, C., & Prinz, M. (1996). *Consonant clusters in child phonology and the directionality of syllable structure assignment*. *Journal of child language*, 23, 31-56. doi:[10.1017/S0305000900010084](https://doi.org/10.1017/S0305000900010084).

Magoula, E. (2000). *The acquisition of phonological system in Modern Greek: The case of Consonants [in Greek]*. Unpublished Ph.D. Thesis, University of Athens.

- Malikouti- Drachman, A., & Drachman G. (1989). *Τονισμός στα Ελληνικά [Stress in Greek]*. *Studies in Greek Linguistics* 9, 127-143.
- Malikouti-Drachman, A. (2001). Greek Phonology: A Contemporary Perspective. *Journal of Greek Linguistics*. 2(1), 187-243. <https://doi.org/10.1075/jgl.2.08mal>
- Malikouti-Drachman, A. (1984). “Syllables in Modern Greek”. In U. Wolfgang. Dressler, H. Luscüzky, O. Pfeiffer & J. Rennison . (Eds.), *Phonologica* (pp.181-187). London: Cambridge University Press.
- Malikouti-Drachman, A. (1999). Constraints on Greek Hypocoristics. In A. Mozer (Eds), *Proceedings of the 3rd International Conference on the Greek Language*, September 25–27, 1997, Athens. (391–400). Athens: Ellinika Grammata.
- Metsala, J., L. &Walley, A.C. (1998). Spoken vocabulary growth and the segmental restructuring of lexical representations: Precursors to phonemic awareness and early reading ability. In J. L. Metsala & L. C. Ehri (Eds.), *Word recognition in beginning literacy* (pp. 89–120). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Papadopoulou, K. (2000). *Phonological acquisition in modern Greek*. Unpublished BSc University of New Castle upon Tyne.
- Papademetre, L. (1988). *Language Change in progress: unstressed vowel deletion in Standard Modern Greek*. *Γλωσσολογία* 7(8). 177-191.
- Pas van der, B. (2004). The role of contiguity in phonological acquisition. In S. Baau & J. Van Kampen (Eds), *Generative approaches to Language Acquisition. Proceedings of Gala 2003. Vol 2*, (pp.353-364). Utrecht University.
- Philippaki-Warburton, I. (1976). On the boundaries of morphology and phonology: a case study from Modern Greek. *Journal of Linguistics*,12 (2), 259-278. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable -278>.
- Protopapas, A., Gerakaki, S., & Alexandri, S. (2006). Lexical and default stress assignment in reading Greek. *Journal of Research in Reading* 29 (4), 418-432. doi: 10.1111/j.1467-9817.2006.00316.x
- Protopapas, A. (2006). On the use and usefulness of stress diacritics in reading Greek. *Reading and Writing*, 19 (2), 171-198.
- Ralli, A. (1998). *On the Morphological Status of Inflectional Features: Evidence from Modern Greek*. *Themes in Greek Linguistics II*. 51-74
- Ralli, A.(2002β). *Prefixation vs Compounding: The Case of KSE-, PARA-, KSANA*. *Phonology Morphology and Language Acquisition*, 37-64
- Ralli, A. (2004). Stem Based versus Word Based Morphological Configurations: The Case of Modern Greek Proverbs. *Lingue e Linguaggio* 2, 241-275.

Revithiadou, A. (1999). *Headmost accent wins: Head dominance and ideal prosodic form in lexical accent systems* (Doctoral dissertation). doi:10.7282/T3MS3RJ1

Revithiadou, A. (2004). A comparative study of Greek-English stress. Invited talk presented at the Generative approaches to contrastive linguistics (GACL1): The grammars of English and Greek in comparison. Department of English Studies, University of Cyprus, Nicosia, 26–28 November.

Revithiadou, A. & Tzakosta, M. (2004). Markedness hierarchies vs. positional faithfulness and the role of multiple grammars in the acquisition of Greek. *LOT Occasional Series*, 3, 377-388.

Revithiadou, A., Lengeris, A. & Ioannou, D. (2013). In search of the default stress in Greek: Evidence from perception. *OCP10*, 16-19.

Tzakosta, M. (2004). Acquiring variable stress in Greek: An optimality-theoretic approach. *Journal of Greek linguistics*, 5(1), 97-125.

Roca, I. (1994). *Generative phonology*. New York: Routledge.

Sanoudaki, E. (2007). *A CVCV model of consonant cluster acquisition: evidence from Greek* (Doctoral dissertation, UCL (University College London)).

Selkirk, E., O. (1984). *Phonology and Syntax: The Relation Between Sound and Structure*. Cambridge: MIT Press.

Steriade, D. (1982). *Greek prosodies and the nature of syllabification* (Doctoral dissertation). Massachusetts Institute of Technology.

Touratzidis, L. & Ralli, A. (1992). A computational treatment of stress in Greek inflected forms. *Language and Speech*, 35 (4), 435-453. doi.org/10.1177%2F002383099203500404

Tzakosta, M. (1999). *The Acquisition of Prosodic Structure in Modern Greek*. M.A. thesis. Rethymnon: University of Crete

Tzakosta, M. 2001c. The acquisition of manner features in Modern Greek. In Féry, C. A. Rubach Green, and R. van de Vijver (eds.) *Proceedings of HILP5*. Potsdam: University of Potsdam. 178-193.

Tzakosta, M. (2003). Four of a kind: stress patterns in child language. In *Proceedings of the 23rd annual meeting of Greek linguistics*. (pp. 467-478).

Tzakosta, M. (2004). *Multiple parallel grammars in the acquisition of stress in Greek L1* (Doctoral dissertation). <https://doi.org/doi:10.7282/T3833QVN>

- Tzakosta, M. (2005) What do truncations consist of? Segmental selection in onosyllabictruncated forms. *Studies in Greek Linguistics*, 25, 595-606.
- Tzakosta, M. (2006). Cluster phonotactics in Greek L1 and L2. In *Proceedings of the 26th Annual Meeting of Greek Linguistics* (pp. 452-463).
- Tzakosta, M. (2007). Positional and qualitative asymmetries of consonant clusters in Greek L1. *Selected papers on theoretical and applied linguistics*, 17(1), 64-73. doi.org/10.26262/istal.v17i1.5543.
- Tzakosta, M. & Kappa, I. (2008). Syllable types in child Greek: a developmental account. In *Language acquisition and development. Proceedings of GALA 2007*, ed. by A. Gavarró and M. J. Freitas. 467–471. Cambridge: Cambridge Scholars Press.
- Tzakosta, M. (2009). Asymmetries in/s/cluster production and their implications for language learning and language teaching. *Selected Papers from the 18th ISTAL, Department of English, Aristotle University of Thessaloniki*, 365-373.
- Tzakosta, M. (2009). The importance of being voiced: cluster formation in dialectal variants of Greek. *Modern Greek Dialects and Linguistics Theory*, 4(1), 212-222.
- Tzakosta, M. (2009). “The importance of being voiced”: cluster formation in dialectal variants of Greek. *Modern Greek Dialects and Linguistics Theory*, 4(1), 212-222.
- Tzakosta, M. & Karra, A. (2011). A typological and comparative account of CL and CC clusters in Greek dialects. *Studies in Modern Greek Dialects and Linguistic Theory I*, 95-105.
- Tzakosta, M. (2012). The special role of/s/in cluster formation: typological evidence from dialectal variants of Greek. *Modern Greek Dialects and Linguistics Theory*, 5(1), 487-498.
- Tzakosta, M. (2012). Manner, place and voice interactions in Greek cluster phonotactics. *Consonant Clusters and Structural Complexity*, 26, 93.
- Tzakosta, M. & Stavgiannoudaki, A. (2013). Cluster Production in Greek SLI Children: A Typological Account of Two Member Consonant Sequences. In S. Stavrakaki, M. Lalioti & X. Kostantinopoulou. (Eds.), *Advances in Language acquisition* (454- 463). Cambridge: Scholars Publishing.
- Tzakosta, M. & Stavroulaki, E. (2015). Variable phonological patterns in morphologically complex and morphologically simple Greek pseudowords: Evidence from (a)typically developing children. In Kotzoglou, G. et al. (eds.) *E-proceedings of the ICGL11*. 1759-1773.

Tzakosta, M. (2016). /s/clusters in child speech: New evidence from Greek. *Selected papers on theoretical and applied linguistics*, 21, 473-487. doi.org/10.26262/istal.v21i0.5243.

Tzakosta, M. (2019). The realization of consonant clusters in modern Greek dialects under the scope of the three scales model. In G. Xydopoulos & D. Papazachariou (eds.), *Language variation. Studies devoted to Angeliki Ralli [in Greek]*. Athens: Kapa Publ. 551-566.

Vennemann, T. (1988). *Preference Laws for Syllable Structure and the explanation of sound change*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Παράρτημα

Εργαλείο

1

- a. πταφώ
- b. πτάφω
- c. φώπτα
- d. φωπτά

2

- a. φτερόψαρο
- b. φτεροψάρο
- c. φτεροψαρό
- d. ψαρόφτερο
- e. ψαροφτέρο
- f. ψαροφτερό

3

- a. κούκουνι
- b. κουκουνί
- c. κουκούνι

4

- a. πολυδάχτυλο
- b. πολυδαχτύλο
- c. πολυδαχτυλό
- d .δαχτυλοπόλυ
- e δαχτυλόπολυ
- f δαχτυλοπολύ

5

- a. ταραμπάλα
- b. ταραμπαλά
- c. ταράμπαλα

6

- a. μηλοκραύγο
- b. κραυγομήλο
- c. μηλοκραυγό
- d. μηλόκραυγο
- e. κραυγομηλό
- f. κραυγόμηλο

7

- a. γαστί
- b. γάστι
- c. σίγα
- d. σιγά

- a. σκυλόμουρο
- b. μouroσκυλο
- c. σκυλομουρο
- d. μouroσκύλο
- e. σκυλομουρό
- f. μouroσκυλό

9

- a. ακτόλαμπα
- b. ακτολαμπά
- c. ακτολάμπα
- d. λαμπακτό
- e. λαμπάκτο
- f. φλάμπακτο

10

- a. φουσκομπάλονο
- b. μπαλονόφουσκο

- c. φουσκομπαλονό
- d. μπαλονοφουσκό
- e. φουσκόμπαλονο
- f. μπαλονοφούσκο

11

- a. δαμπίνι
- b. δαμπινί
- c. δάμπινι

12

- a. ματοτρύπα
- b. ματορυπά
- c. ματότρυπα
- d. τρυπαματό
- e. τρυπάματο
- f. τρυπαμάτο

13

- a. παπουτσόλα
- b. παπουτσολά
- c. παπούτσολα

14

- a. δάπια
- b. δαπία
- c. δαπιά
- d. πιάδα

15

- a. ανθρωπόριζα
- b. ριζάνθρωπος
- c. ριζανθρώπος
- d. ανθρωποριζά
- e. ριζανθρωπός
- f. ανθρωποριζα

16

- a. παρόνι
- b. παρονί
- c. πάρονι

17

- a. χρωμόβουνο
- b. χρωμοβούνο
- c. χρωμοβουνό
- d. βουνόχρωμο
- e. βουνοχρώμο
- f. βουνοχρωμό

18

- a. τούτουα
- b. τουτούα
- c. τουτουτά

19

- a. φυτοδέντρο
- b. φυτοδεντρό
- c. φυτόδεντρο
- d. δεντροφυτό
- e. δεντροφύτο
- f. δεντρόφυτο

20

- a. αστρολούλουδο
- b. αστρολουλούδο
- c. αστρολουλουδό
- d. λουλουδόαστρο
- e. λουλουδοάστρο
- f. λουλουδοαστρό